TARİH Konuşuyor

CİLT: 6

SAYI: 32

EYLÛL: 1966

250 KURUŞ

Kanunî Sultan Süleyman

TASARRUFLARINIZIN

En iyi şartlarla

DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN:

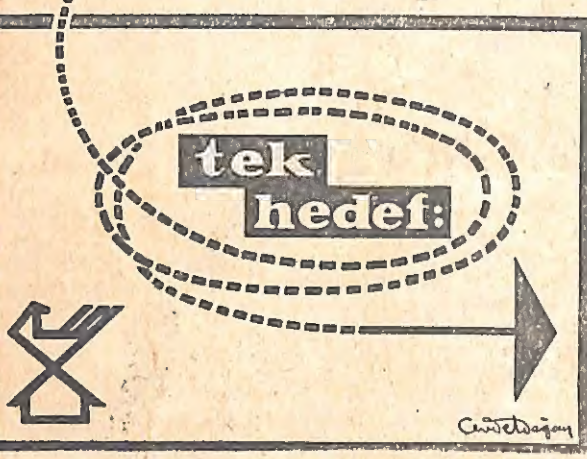

TÜRKİYE
EMLÂK KREDİ
BANKASI

(Basın: 850 —A— 483)

TARİH — 176

EN VERİMLİ KUYU

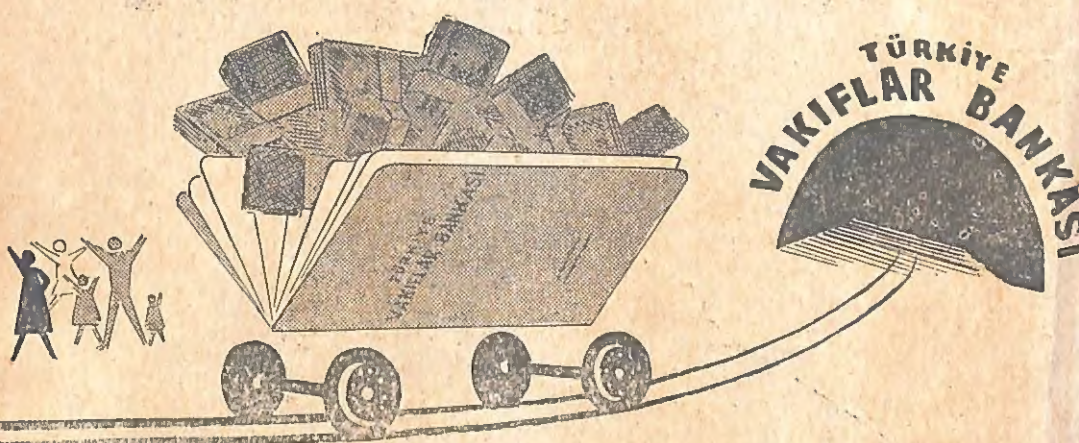

(Basın: 16011 —A— 8093)

TARİ

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 6 SAYI : 32 EYLÜL : 1966 FİATI : 250 KRŞ.

Sahibi, Yazışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

●

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

●

Muhabere ve para gönderme adresi : **Posta Kutusu 67 — İSTANBUL**

●

ABONE ŞARTLARI :
Yıllık 24 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

●

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

●

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

●

Aboneler için her altı ayda bir, maliyetine, pantazot cild kapakları hazırlanmaktadır.

MUHTEŞEM'in KANUNÎLİK temeli

İÇİNDE bulunduğumuz 1966 yılı ile, Osmanlı İmparatorluğumuzun Onuncu Padişahı, Sultan Birinci Süleyman'ın ölümünün DÖRTYÜZ'üncü yıl dönümünü idrâk ediyoruz. Tarihlerimizin KANUNÎ, Batı kaynaklarının MUHTEŞEM unvanı ile yâdettikleri Türk tâcidârı, Osmanlı tahtında hükümrân olduğu 46 yıl içinde "müstakil bir devri" temsil etti.

Bu devir için bizim ve başkalarının ayrı ayrı teşhisleri vardır: Dünya, bu Cihan Devleti'nin engin varlığı önünde gıbta ve hürmeti kucaklaştırırken, biz, Birinci Süleyman'ın öz adını âdeta unutuyor, O'na, daha çok tekrim ve tâzime lâyık unvanı veriyorduk : K a n u n î...

Bu tâbir bir başka cihangîr olan Napolyon Bonapart'ın, birçok hükümleri Fransa'da hâlâ yürürlükte olan "Kod Sivil" inden tamamen farklı idi: Fetihlerin getirdiği varlıklar içinde kaybedilmemesi şart kıymetin "ahlâk" olduğunu kavrıyan Birinci Süleyman, Türk gelenekleriyle, İslâm inançlarını bir yaşama düzeni haline getirecek himmetin ardından gitti. Bunun için de önce, bu hayat nizamını belirli kurallara bağlıyan sistemleri araştırdı. KANUNÎ'ye vasfını gerçek unvan olarak verdiren yolun temel ışıklarını neden hiç anmayız? Hatta ne hakla anmayız? Oysa ki, Kanunî'nin ölümünden dörtyüz yıl sonra Türkiye Cumhuriyetinin bugün içinde kıvrandığı asıl buhranın derinliği ve acılığı, gerçekten korkmıyanlara hakikati haykırmak vazifesini verir: Kanunî'nin unvanı, ÜÇ AHLÂK KİTABI'nın varlığından feyz aldı ve o koskoca İmparatorluğun manevî yapısı oldu: Ahlâk-ı Celâlî'nin, Ahlâk-ı Muhsinî'nin, Ahlâk-ı Nâsırî'nin...

Batı Türklerinin kurduğu bu devletin haşmet devrinde TÜRK nüfusu, idaresinde tuttuğu insan kalabalığının onda biri dahi değildi: Fakat, kuş kanadını çırpması için bile, Topkapı Sarayının tâcidarının izni olması şart o inanılmaz nizâm, maddî kudretin sonucu da değildi: İnsanlığa hak, hürriyet, eşitlik, barış, adalet getiren ve bu öz'le inşa edilmiş devleti dünyanın nimeti sayan ahlâk düzeninin şerefli himmeti idi. Savaş sırasında yediği üzümün parasını kütüğünün kenarına sarılı bırakan zihniyet, bir zor ve yasaklar nizamının eseri olamazdı: Kafaları ve vicdanları aydınlatmış ahlâk ışığının nimeti idi.

Biz, garip bir nesiliz: Bizi yücelten faziletlerimize, gayrının gözlüğü ve ölçüsü ile bakar olduk. Birinci Süleyman'a MUHTEŞEM dedirten hududların haritalarını Batı Matbaalarından kopya ederken, ona bu ihtişamı verdiren hakikî kaynakları da tercüme olarak alıverdik!..

Doğru!.. KANUNÎ'dir unvanı... Fakat Yasak Kanunlarının mı, şuurlara hâkim ahlâk kurallarının mı ?

K u t a y

Ölümünün 400. Yıldönümünde

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN ve MİMAR SİNAN'A YAPTIRDIĞI ESERLER

Yazan :
İBRAHİM HAKKI KONYALI

Mimar Sinan, Edirne'deki ölmez eseri Selimiye Camiinin maketini tetkik ederken.

Osmanlı Devleti tarih boyunca gelip geçen irili ufaklı bütün Türk devletlerinin en medenisidir. Bu devlet altın çağına Kanunî Sultan Süleyman zamanında erişmiş, her yönden tekamülün zirvesine ulaşmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman tercih edilmesi icap eden rivayete göre 27 nisan 1495 tarihine rastlıyan 1 şaban 900 pazartesi günü Trabzonda doğmuş, 30 eylül 1526 tarihine rastlıyan 17 şevval 926 pazar günü İstanbul'da babası Birinci Sultan Selim'in boş bıraktığı tahtına oturmuştur. Tahta oturduğu gün Milâdî hesabla yaşı 25 sene, 5 ay ve 4 gün olması, yani 26 yaşının içinde bulunması lâzımdır; Osmanlı padişahlarının onuncusudur.

Memleketin yükselmesi, sosyal adaletin yayılması ve korunması için birçok kanunlar yaptığından "KANUNÎ" sıfatı kendisine çok yakıştırılan bir vasıf olmuş tur. Bütün hükümdarlığı boyunca 13 sefere bizzat katılmış ve kumanda etmiştir. Son seferinde Sigetvar kalesi sarılmış ve dış kalesi teslim olmuştur. Ehmedek denilen iç kale alınmak üzere iken 6/7 eylül 1566 tarihine rastlıyan 20/21 safer 974 cuma - cumartesi gecesi zevali saatle 1,5 da Tanrısına göçmüştür.

Kanunî'nin katıldığı seferler, "Sefer-i Hümayun" klişesile anılır. Hicrî takvime göre 74 yaşında öldüğü kabul ediliyor. Milâdî hesaba göre hükümdarlığı 45 sene, 11 ay, 7 gün sürmüştür. Kanunî Osmanlı padişahlarının en çok saltanat sürenidir. Bu padişah saltanat süresinin 35 sene, 8 ay, 2 gününü hazarda, 10 sene, 3 ay, 5 gününü seferde, savaş yolunda geçirmiştir. Kanunî seferde, savaş yolunda ölen Osmanlı padişahlarının dördüncüsüdür. Devrinin aklî ve naklî ilimleri ile kendisini cihazlandıran Kanunî iyi bir edip ve şairdi; yüksek bir kuyumcu idi; iyi bir kumandan idi; âdildi; imarcı idi; din ile dünyayı ayırmadan islâmın istediği çapta yetişmiş bir devlet başkanı idi.

Zamanında top ve tüfek gibi silâhlar çok gelişmişti. Dedesi Fatih'in yaptırdığı, İkinci Bayezid'in genişlettiği İstanbul'daki Tophaneyi devrinin en gelişmiş bir müessesesi haline getirmişti. Burada 20 - 22 ton ağırlığında, 500 - 600 kiloluk

taş yuvarlak atan ejder gibi tunç toplar döktürmüştü. Bugün Aya İrini, Dolmabahçe Sarayı, Rumeli Hisarı önünde bulunan topların çoğu ve en mükemmelleri onundur. Aya İrini mabedinin içinde bulunan kertenkeleli ve bulutlu top gibi, burmalı top da eşsizdir. Şimdi İngilterede Tower'de teşhir edilen bir tunç topun üstündeki Arapça kitabesinden öğrendiğimize göre, Kanunî bu topu Hindistanı fethetmek için döktürmüştü. Endonezya adalarına kadar toplar göndermişti (1). Onun topları, kullanılışları ve tahrip kudretleri bakımından Batılı milletlerin toplarına çok üstündür.

Mimaride gelip geçen bütün milletlerin mimarîlerine üstün bir durum sağlamıştı. Koca Ağa Mimar Sinan onun hassa mimarlarının başı, Topkapı Sarayının haş bahçesindeki yüce mimarlık ve mühendislik mektebinin hocası (profesörü) idi. Sultanahmet camiinin mimarı Mehmet Ağa ve daha tanınmış birçok mimar onun rahlesinden yetişmişlerdir. Onların yetiştikleri müesseseye yuvarlak bir ifade ile "Neccarlık Kolu" denirdi. Mehmet Ağa tam yirmi senede yetişmiştir. Bu ekolde mimar olabilmek için iyi ressamlık, nakkaşlık, neccarlık, mühendislik, duvarcılık, sedefkârlık, oymacılık, taşçılık, sıvacılık öğrenmek lâzımdı. Bu üniversitede öyle mimarlar yetişirdiki, bir mimarın ömrü yetse, bir camii herşeyi ile beraber kendisi yapabilirdi. Ağırnaslı Mimar Sinan Avrupa, Asya ve Afrika'daki "Osmanlı sınırları içine giren" eski mimarî eserlerin hepsini incelemiş, onları Türk kültür potasında yoğurmuş, millî bir hüviyet ile imparatorluk topraklarını ölmez eserlerile süslemiştir.

Bu yazımda Mimar Sinan'ın Kanunî, karısı haseki Hürrem, kızı Mihrimah Sultanlar, oğulları Cihangir ve Mehmet, damadı Rüstem Paşa adlarına yaptığı cami, mescit, suyolu, bent, maksim, darüşşifa, darülkurra, darülhadis, mektep, medrese, saray, köprü, kervansaray, hamam, sebil, türbe, tabhane (dinlenme yurdu) gibi eserlerini sıralamıya çalışacağım.

(1) **Endonezya adalarında Kanunî'nin gönderdiği askerlerin ahfadından Türkçeyi unutmuş, fakat Türklüklerini bilen pek çok insan vardır. Burada Kanunî'nin toplarının ve eski Osmanlı bayrağının da bulunduğu söyleniyor.**

SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ

Bunların başında cami, medrese, darüşşifa, darüttıp, darülhadis, hamam, darülkurra, mektep, kervansaray, imarethane, tabhane, kurşunhane, muvakıthane ve meşrutahanelerden teşekkül eden, kendi adına nisbetle Süleymaniye diye anılan külliye, manzume gelir. Bu muhteşem ve eşsiz manzumeyi Mimar Sinan yapmış, yine kendisi gibi devşirmelikten yetişmiş Sinan adlı kıymetli bir bina emini de ona yardım etmiştir.

Arşiv vesikalarında, tarihî kaynaklarda Süleymaniye mamuresi yapılırken iki Sinan adı geçiyordu. Biz bu iki Sinan'ı bir sanıyorduk. Daha sonra gördüğümüz arşiv vesikaları bu iki Sinan'ın ayrı kişiler olduğunu öğretmiştir. Bina emini Sinan, Kanunî'nin Sadrazamlarından Frenk İbrahim Paşanın azatlı kölelerinden idi. O, bir vakfiyesinde İbrahim Paşadan "Benim efendim, beni azat eden İbrahim Paşa" şeklinde bahsetmiştir. Biz Koca Ağa Sinan'ı bunun azatlısı sanıyorduk. Bu zuhulü burada böylece düzeltiriz.

Süleymaniye külliyesi, Fatih'in Eski Sarayından ayrılan yer üzerine yapıl-

Mimar Sinan'ın İstanbul'da Yenibahçe'de kendisi için yaptığı camiin serefesiz minaresi.

mıştır. Bu sarayın geniş bahçesi Tahtakale üzerine kadar inerdi. Fatih'in son sadrazamı Mevlânâ'nın torunlarından Nişancı şöhreti diğer vasıflarına galip olan Mehmet Paşanın sarayı da vaktile Eski Sarayın Tahtakale üzerinde Marmaraya, Halic'e, Boğaz'a hâkim bir yerine kurulmuştu. Burası sonra yeniçeri ağalarına, daha sonra da şeyhülislâmlara tahsis edilmiştir. Cumhuriyet inkılâbından sonra kız mektebi yapıldığı için yanmıştı. Sonra yerine İstanbul Üniversitesi Botanik Enstitüsü yapıldı. Ayrı bir kısmında da İstanbul Müftülüğü oturmaktadır. Bir de kütüphane ve arşivi vardır.

Saray bahçesinin parsellenmesine Koca Ağa Sinan memur edilmişti. Kendisi için de padişahtan bir türbe, bir ev ve mektep yerini de satın almıştı.

Koca Ağa Sinan, vefatından sonra aziz naşını kendisi için yaptırdığı mütevazı türbesine muhteşem Süleymaniyenin bir imzası gibi koymuştur.

Külliye için yer hazırlandıktan sonra, yapı malzemesinin sağlanmasına geçilmiştir. Uzak yakın, küçük büyük devletler bu yapıya kıymetli taşlar, camlar, inşa malzemesi göndermişlerdir. Yapının en mühim malzemesi kubbeyi tutacak dört sütun idi. Nakkaş Sâî'nin Mimar Sinan'a söylettiğini ileri sürdüğü eserinde bu dört direği islâmın ilk halifelerinden, peygamberin seçkin yârlarından Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'ye benzetiyordu: "Bunların herbirisi din bahçesinin boy atmış servileridir. Her biri bir başka yerden gelmiştir", diyor.

KUBBEYİ TUTAN DÖRT SÜTUN NASIL GELDİ ?

Birisi, İstanbul'da Fatih'te Malta çarşısının ilerisinde Kıztaşı mahallesinde idi. Bu, minare gibi bir porfür sütun idi. Devrinin tarihçileri ve şairleri bunu gök kubbenin direğine benzetiyorlar. Bunun yerinden sökülerek getirilmesi, caminin yapılmasından zor olmuştur. Taşın her tarafına bütün boyunca büyük kalyon denilen direkler dikilmiş, kat kat iskeleler yapılmış, adam gövdesi gibi palamarlarla demirli makaralara bağlanmış, çarh-ı felek gibi dolaplar kurulmuş, binlerce acemi oğlanı ve Frenk Hıristiyanlardan Süleyman Devi denilen nice bin kişi dolaplara girip hep bir ağızdan "Koma ha... Allah Allah!.." deyip direği yerinden mavi gökkubbenin sütununu koparır gibi sökmüşler, makaralardan yıldırımlar gibi ateşler saçılmıştır. Evvelâ palamarlar kopmuş, sonra yeni tedbirlerle direk sökülmüştür.

Taş yerinden böylece söküldükten sonra kurbanlar kesilmiş, fakirlere sadakalar dağılmış, sonra sütun, felenke (2) bindirilerek külliye yerine getirilmiş, uzun olduğu için birazı kesilmiştir .

Sütunlardan birisi eski Harbiye Nezaretinin (Üniversitenin) batı tarafında kuzzat mektebinin (şimdiki Üniversite kütüphanesinin) tam karşısında, Eski Sarayın içindeydi; oradan getirilmiştir. Taşlardan birisi de Balbek'ten getirilmiştir. Dördüncüsü Nil yolu ile eski bir Mısır harabesinden İskenderiye'ye indirilmiş, oradan da Karınca Kaptan sal gemilerile Halic'e, Unkapanı sahiline getirmiş ve Vefa yolu ile karadan yapı yerine götürülmüştür. Karınca Kaptanın bu direkten başka mabedin sağındaki ve solundaki dört somaki sütunu da Mısır'dan getirdiği haber veriliyor. Karınca Kaptan bu sütunları Büyük Hükümdara takdim ederken :

Karıncalar budin çekmiş Çekirgenin Süleymane
Size lâyık nemiz vardır kabul eyle fakirhane (3).

demiş. Bundan çok hoşlanan padişah, kaptana bu hizmeti karşılığı Yılanlı Adasının sancağını vermiştir.

Sâî, Süleymaniye camiini tavsif ederken, Sinan'ın ağzından şu beyti yazar :

Oldu Ka'be bu cami-i mevzun
Çariyar oldu anda çar sütün
Çar rukn üzere hane-i islâm
Çariyar ile buldu istihkâm
Umarım ola bende-i zare

---

(2) Ahmet Muhtar Paşa "felenk" kelimesini şöyle izah eder: Kayıkhane ve tezgâh önüne yatırılan ağaçlar ki, üzerinden kızak gider.

(3) Hazreti Süleyman büyük mabedini yaptırırken karıncalar kendisine bir çekirge bacağını hediye etmişlerdi. Kaptan, adının Karınca oluşundan bu güzel nükteli mısraları söylemiştir.

İmparatorluğumuzun haşmet devrini temsil eden eserlerden Süleymaniye camii.

Bunların yüzü suyuna çare
Bir nice ruzgâr leyl ü nehar
Bir nice üstad-ı kâr-güzar (4).

Sâî, maksadını nesirle tamamlamış ve :

"Böylece akl-ı tam ayarı ile bir an ve bir saat durmamış, camiin her köşesinde tam bir dikkat ile çalışarak feleğin yayı gibi gönül okşıyan taklar yaptı. Bunlar bir güzelin kaşlarına benzer. Kemal ehilleri bunları seyrederken hayran olurlar. Renkli mermerlerinin her birisi dünyada meşhur olan taşlardır. Başka başka yardan yadigâr gelmişler. Tarihçilerin çoğu bunların Hazreti Süleyman'ın Belkıs'ının sarayından kalma olduğunu söylerler. Ak mermerleri Marmara adasından kesilmiştir. Yeşil mermerler Arabistan'dan gelmiştir. Somaki şemselerin, (5) taşların hepsi eşsizdir, dünyada benzerleri yoktur."

CAMİ KİTABESİNE GÖRE KANUNÎ

Camiin kıble kapısı denilen kuzey kapısının üstünü, yanlarını büyük hattat Karahisarlı Ahmed'in manevi oğlu büyük Türk hattatı Hasan, güzel yazının şaheser örneklerile süslemiştir. Metin de yazı kadar güzeldir. Arap edebiyatına bir ö.nek olarak alınabilir. Burada Kanunî şu vasıflarla belirtilmiştir :

"Allahın verdiği kudretle muktedir, her vakit şükre ve anılmıya lâyık olan Tanrının verdiği izzetle aziz, kıymetli kitabının emrile iş başında bulunan ve onun hükümlerini yürüten, Allahın aziz yardımile ve askerlerile Doğuların ve Batıların fatihi, bütün milletlerin gölgesi, hâmisi, kanunların naşiri (yayıcı-

(4) Bu mısralar nesir halinde şöyle ifade edilebilir: Bu endamlı cami Kâbe gibi oldu. Buradaki dört direk sanki Peygamberin dört seçkin yarı gibidir. Dört direk üzerindeki bu İslâm evi, dört yâr ile sağlam bir hal aldı. Umarım ki, bu gözü yaşlı kuluna bunların yüzü suyu hürmetlerine Tanrı çareler halkeder. Uzun bir müddet gece ve gündüz çalışarak birçok değerli usta bunu yaptılar.

(5) Somakiden güneş ışınları şeklinde yapılmış şeylere "Şemse" denir.

sı, koruyucusu), Osmanlı hakanlarının onuncusu, sultan oğlu sultan, Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han" (6).

Burada padişaha şöylece de dua ediliyor :

"Saltanatının zinciri, dünyalar durdukça dursun, hiç yok olmasın, geçmişlerinin ruhları cennet bahçelerinde gezsin."

CAMİ KAÇ SENEDE YAPILDI ?

Kitabenin sonunda camie başlama ve bitirme tarihleri de şöyle yazılmıştır :

"Yapıya 957 yılı Cumadelulâsının son larında başlandı, 964 yılı Zilhiccesinin sonlarında bitirildi."

Hicrî hesapla Süleymaniye külliyesi yedi senede bitmiştir. Bazı kaynaklar yapıya 13 haziran 1550 (27 cumadelûlâ 957 cuma) günü başlanıp 7 haziran 1557 (9 şaban 964 pazartesi) günü tamamlandığını yazarlar.

Cami dört minareli ve on şerefelidir. Ana kubbenin iki tarafındaki minareler üçer, şadırvan avlusunun iki kuzey tarafındakiler ikişer şerefelidir.

Asıl camiin beş, şadırvan avlusunun üç, dış avlunun on kapısı vardır. Dış avlu kapılarından Dökmeciler tarafındaki ile, Dökmeciler medresesi karşısında Sinan'ın türbesi tarafındaki merdivenli ve kemerli kapıları sonradan örülmek suretile kapatılmıştır.

Minarelerden büyüklerin birinci şerefelerine 182 şer, üçüncü şerefelerine 250 şer basamaklı merdivenle çıkılır. Küçük minareler, birinci şerefelerine kadar 120 şer, ikinci şerefelerine kadar 140 ar basamaktır.

Avlu kapıları şu adları taşırdı: Mera kapısı, Eski Saray kapısı, Mektep kapısı, Çarşı kapısı, Sağ Medrese kapısı, Hekimbaşı kapısı, Binbir çivili kapı, Kubbe kapısı, Hamam kapısı, Tabhane kapısı, Ağa kapısı.

Mabedin şaheser renkli alçı çerçevelerini Sarhoş İbrahim yapmıştır.

Sinan, camide sada aksini sağlamak için kubbe köşelerine, ana kubbeye küpler yerleştirmiştir. Ben cami tamir edilirken ana kubbede altmış dört küp saydım. Küplerin derinliği 50 şer, ağız genişlikleri de 5 er santimdir. Döşemelerin altına da aynı maksatla kanallar açılmıştır. Kanalların üstleri tuğla ile örtülüdür.

HUSUSİYETLERİ

Mimar Sinan caminin havasını değiştirmek, içerideki pis ve isli havayı dışarı atmak için cümle kapısının üstündeki iki sıra mermer sütündan dikdörtgen bir oda meydana getirmiştir. Bu odanın altında 4 pencere ile, odanın içeri ve dışarıya açılan 4 er menfezi vardır. Hepsi birden açılınca buralardan hava akar.

Camiin içinde geceleri 4 bin mum, 22 bin kandil ve binlerce avize yanardı. Bunların kirlettiği ve islendirdiği hava, alttaki pencerelerden girer ve bu odadan dışarı çıkardı. Hava dışarı çıkarken odanın kavisli olan tavanına sürünerek burada islerini bırakırdı. Bu isler toplanarak eskiden mürekkep yapılırdı.

Mabedin kubbesinin kutru 28, derinliği 54 metre kadardır. Bütün taşları Bakırköy'den atların sırtına vurulan kalın küfelerle taşınmıştır. Mimar Sinan bütün eserlerinde temele çok önem verirdi. Temeller suya iner, bu su da toprak yarılarak dışarıya atılırdı. Buna temel suyu derlerdi. Süleymaniyenin temel suyu, sebze halinin yerinde olan Zeytinciler camiinin şadırvanına akardı. Bu, ab-ı hayat gibi bir su idi.

Tarihî kaynakların haber verdiklerine göre, Eski Sarayda İstanbul'un çok güzel bir suyu vardı. Vaktile Bizans imparatorları bu suyu içerlerdi. Mühürlü gümüş güğümlerle bu su Topkapı Sarayına da götürülürdü. Osmanlı padişahları da bu suyu içiyorlardı. Süleymaniyenin temeli kazılırken, bu su temel suyuna kaçmış ve karışmış, Zeytinciler camiine akmıştır.

Zeytinciler camii yandıktan sonra su serserileşmiş ve Halic'e akmıştır. Sebze hali yapılmadan evvel bu semt halkı desti ve kovalarını Halic'e daldırarak bu buz gibi hayat suyunu içerlerdi. Hal yapılırken suyun kaynadığı yer kaybolmuştur. İstanbul Belediye Başkanının dikkatini çekerim.

SÜLEYMANİYENİN TEMELLERİ

Sinan Süleymaniye külliyesinin kaymaması için Halic'e kadar set set inen payandalar yapmıştır. Medreseler, ha-

(6) Burada Padişahın dedeleri Sultan Osman'a kadar sayılmıştır.

mam, kurşunhane, darüşşifa, tabhane, imarethane, tetümmeler ve Ağa kapısı gibi müesseseler aynı zamanda mabedin temel payandalarıdır. İmar, yol açma ve başka bahane ve sebeplerle bu setleri yıkmak ve açmakla mabedi tehlikeye düşürebilir. Netekim Konya'daki Alaeddin camii böyle tehlikeli bir duruma düşürülmüştür. Evliya Çelebi bunu şöyle anlatmıştır:

"Bir yüksek tepe üzerine yapılan bu camiin temelleri taa Tahtakale önündeki setten, Siyavuş Paşa Sarayı settine, Yeniçeri Ağası settinden Küçükpazar sarnıcı settine, Ağa Mektebine, Tavhane ve İmaret ve Kurşunhane ve Bimarhane (hastahane) tarafları semtlerine dayanır."

Temelleri kazıldıktan sonra mabed üç senede alt pencerelerine kadar yapılmıştır.

TEZVİR MAKİNASI İŞLİYOR

Camiin inşası devam ediyordu. Bu sırada Sinan'ı kıskananlar tarafından Ferhat Paşa sarayının, mabedin inşasında vazife alan kâtiplerin, eminlerin de evlerinin camiin inşa malzemesi ile yapıldığı hakkında Edirnede bulunan padişaha mektup yazılmış. Bu kıskançlar diyorlardı ki :

"— Sinan bu camii kara çamurdan çıkarmıya muktedir değildir. Kusuru, aybı meydana çıkacak diye korkuyor. Herif şaşkına dönmüştür; günü gün etmekle meşguldür. Başı korkusundan sevda galebe ettiği için aklını oynatmıştır; camiin kubbesini çatamıyacaktır."

Padişah İstanbul'a döndükten sonra mutat adamlarile atına binerek yapı yerine geldi. Koca Ağa Sinan bunlardan habersizdi. Mermerciler kârhanesinde camiin mihrabının ve minberinin taşlarını ölçüp biçmekle meşguldü.

Olayın devamını şimdi Sinan'ın ağzından dinliyelim :

"Ben böyle meşgül iken saadetlû padişah geldiler. Kendisini edeble selâmladım, hizmet makamında durdum. Rahmetli padişah yüzünde Tanrının celâl vasfının yankıları belirir bir halde bu bîçare hakîre yapıların durumunu sordu :

"— Niçin benim camiimle kayıtlanmıyor, mühim olmıyan şeylerle vakit geçiriyorsun? Dedem Sultan Mehmet Hanın mimarı sana ibret örneği olmuyor mu? (7) Bu bina ne vakit tamam olacaktır? Çabuk cevap ver! Yoksa sen bilirsin."

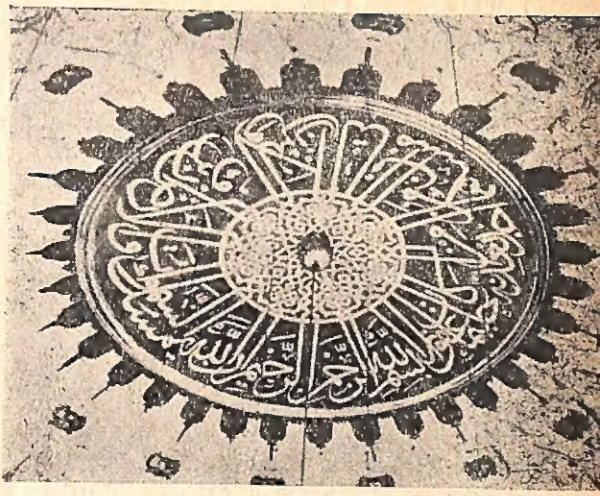

Süleymaniye'nin büyük kubbesinin kandil askısı etrafında bulunan Karahisari'nin hattı ile besmele ve bir ayet.

Karınca kadar zayıf olan ben Sinan kulu şaşırdım, dilim tutulmuş gibi oldum; en sonra Allahın kudretile tereddüdsüz dilimden şu cümleler döküldü :

"— Saadetlû padişahın devlet ve himmetile iki ayda inşallah tamam olur!"

Padişah sualini tekrarlamıştı. Yamındaki ağalar :

"— Mimar Ağa... Saadetlû padişah ne buyuruyorlar, işitiyor musun? Bu bina kapı kapamaca ne vakit tamam olacaktır?" buyuruyorlar dediler!

Ben de tekrar ettim :

"— İki ay tamam olunca bu bina da tamam olur."

Padişah hazır olan ağaları şahit tuttu ve :

"— Mimar dedi, hele iki ay olunca tamam olmazsa seninle söyleşiriz!"

Bundan sonra padişah sarayına döndü. Hazinedarbaşıya ve başka ağalara şöyle buyurdular :

"— Mimarın deliliği meydana çıktı, hiç iki ayda, bir nice yılda yapılabilecek iş yapılabilir mi? Herif başının kor-

(7) **Fatih'in, sonra Fatih camii adını alan Yeni Camiini Mimar Sinan'ın adaşı bir azatlı köle olan Sinan adlı bir mimar yapmıştı. Sütunlarının başlarını keserek kubbeyi Ayasofya kubbesinden yüksek ve büyük yapmadığı için Fatih bu mimarın ellerini bileklerinden kesmişti. Bu hususta "Azatlı Mimar Sinan" adlı kitabımızda geniş bilgi vardır.**

kusundan aklını kaybetti. Çağırınız, siz de sorunuz bakalım ne cevap verecek? Eğer lâfını karıştırırsa bina işi çok müşkül duruma girecek!"

Ben kârhanede iken, hakire adamlar geldi, seni saray ağaları çağırıyorlar dediler, acele ile saraya vardım, ağalar yine binanın ne zaman tamam olacağını sordular. Ben de :

"— Padişah hazretlerine iki ayda tamam olur diye cevap verdim. Şahit tuttular, inşallahü teâla iki ayda tamam edüb felekte bir ad koyam!" dedim. Ben böyle cevap verince ağalar durumu padişaha arzetmişler ve :

"— Padişahımız demişler, herif gayrete gelmiştir. İnşallah akl-ı evveldir. Bu gayret kendisinde olunca yakında camii şerifinizde namaz kılınmak nasip olur!" (8).

"BU YAPTIĞIN ALLAHIN EVİNİ DUA İLE YİNE SENİN AÇMAN DAHA UYGUNDUR"

Koca Ağa bundan sonra iş bölümüne önem verdi, yapıcıların, taşçıların başlarına güvenilir adamlar koydu, bazı işleri götürü verdi. Topkapı Sarayındaki Süleymaniye yapı defterlerinden öğrendiğimize göre, bilgiye ve ihtisasa dayanan bu iş bölümüne insan hayran oluyor. Bir örnek verelim: Bir taşçı kemerlerin yalnız orta bağlantı taşını yapıyor, başka taşçılar da böylece kemerlerin yalnız birer taşlarını yontuyorlardı. Bu, işlere fevkalâde çabukluk veriyordu. Sinan Ağa bütün işçilerin yanlarına da adamlar koydu. Geceli ve gündüzlü bir saat ara verilmiyen bir çalışma sistemi kurdu. Kendisi de bütün işçilerin başında - Sâî'nin benzetişi ile - elinde demir âsâ ile kubbenin etrafında bir pergel ayağı gibi dolaştı. Bir hafta sonra padişah tekrar yoklamaya geldi. Sinan Ağaya :

"— Mimar!.. Nasıl sözünde ve kararında duruyor musun?" dedi. Ağa bu soruyu şöyle karşıladı :

"— Affedici Ulu Tanrının yardımile söz verdiğim günden itibaren iki ay geçince saadetlû padişahımın himmetile camii şerif tamamlanacak, kapıları kapanarak anahtarları mubarek ellerinize ulaştırılacaktır."

Padişah yine mutat ağaları topladı, şahitlikleri yeniledi ve sarayına döndü.

Sinan Ağa gece gündüz Tanrıya dua ediyor, onun yardımını istiyor, işlerini intizamla yürütüyordu. İki ay tamam olmuştu, cami bitmişti, padişah da açma törenine gelmişti, Sinan dua etti, camiin şerefli anahtarını padişaha sunarken :

"— Allaha çok şükür padişahım, Hak sana bir yüce cami bina etti; buyur şu anahtarı al. Bu, Allahın evinin anahtarıdır; kapının her kanadı bir kitaptır aç!" dedi. Padişah anahtarı aldı, odabaşı tarafına dönerek :

"— Camiin kapısını açmıya en lâyık adam kimdir?" dedi. Odabaşı :

"— Padişahım dedi, mimar ağa kulunuz aziz bir pirdir, o bu işe herkesten lâyık bir emektar kuldur!" deyince ins ve cin padişahı Sultan Süleyman :

"— Bu yaptığın Allahın evini sıdk ile, safa ile, dua ile yine senin açman çok uygundur", dedi. Dua ederek, Sinan'ı öğerek can ve gönülden gelen bir istekle anahtarı koca mimara verdi. Sinan Ağa üç defa :

"— Ya Fettah!.." (9) dedikten sonra anahtarı kapıya daldırdı, açtı. Kendisi diyor ki :

"— Ben bir hiç idim, ondan sonra hep oldum."

SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ İÇİN KAÇ PARA HARCANDI ?

Camiin ve onu saran bütün âbidelerin yapılması için Sâî'nin ifadesile "100 bin ve 96 bin ve 3 bin sikke ki, her sikke 60 akçe hesabı üzerine 597 yük ve 60 bin 180 akçe sarfolunmuştur."

Milyon kelimesi dilimize sonradan girmiştir. Sâî'nin verdiği rakamlar şöyle ifade edilebilir: "59 milyon (597 yük) 760 bin 180 akçe..."

Bir yük 100 bin akçe olduğuna göre, sarfedilen paranın toplamı 59 milyon 760 bin 180 akçedir.

Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesinde bulunan Hünernamenin ikinci cildinin 284 B sahifesinde, camiin ya-

(8) Tezkiret-ül Bünyan'dan sadeleştirerek alınmıştır.

(9) "Fettah", açıcı anlamına Tanrının bir güzel adıdır.

pılmasına başlanıp bitirildiği tarih ve harcanan para şöyle yazılmıştır :

"Binanın inşaasına 955 yılı Saferinin on üçüncü günü başlanıp sekiz yılda her gün bir aylık iş görülmek suretile beş kerre yüz bin kırmızı sarı flori ki, bu zamanın (10) hesabile on kerre yüz bin altın olur."

On kerre yüz bin altın, bir milyon altın demektir.

Evliya Çelebi harcanan parayı şöyle yazıyor :

"Sekiz kerre yüz bin ve doksan bin üç yüz flori olmak üzere caminin inşa hesabı görülmüştür."

Peçevî de Süleymaniye külliyesine harcanan parayı şöyle gösteriyor : "Bina emininin hesabı 8 kerre 100 bin ve 96 bin 383 flori akçe olmak üzere görülmüştür. O asrın hesabına göre 500 yük ve 37 yük ve 82 bin 900 akçe olmuş. Bu zaman hesabınca 2 bin 240 yük akçeye yakındır(11)." Bu, 224 milyon akçe demektir.

Evliya Çelebinin verdiği rakkamlara göre yazılan bir notta deniliyor ki: "Şu hesapça bir altının 60 akçe olduğu anlaşılıyor. Bir altın ise ortalama olarak 12 dirhem gümüşe denktir."

Akçenin o devirdeki alış kudreti çok yüksekti; 3 - 4 akçeye bir at alınabiliyordu.

SÜLEYMANİYE MEDRESELERİ

Mabedin doğusunda ve batısında ikişer büyük medrese vardır. Ayrıca bir tıp medresesi, bir darülhadis ve bir darülkurra da mevcuttur. Darülhadisin yalnız duvarları kalmıştı; son yıllarda yenilenmiştir. 21 oda ve iki katlı bir dershaneden teşekkül eden darülhadisin karşısında öğrencilerin temizlenmeleri ve abdes almaları için 20 nci asrın tek kurnalı odalar halindeki hamamları gibi hamamlar da yapılmıştı.

Hünername sahibi, Kanunî'nin medresesinin altı olduğu söylüyor ve şunları ekliyor : **"Dördü âli (yüksek) medrese olup mu'id (müzakereci) ve talebeleri daha eski uslûp üzerine tamiyelerile mütedavildir amma beşinci Darülhadistir. Bazan ziyade akçe ile müftülük (şeyhülislâmlık) payesinde olan emekli mollalara verilip altıncısı darüttıptır. Ol dahi hizmet-i hümayundan reis-ül etibba (tabibler başı) olan hekimbaşıların idaresinde on hücreden müteşekkildir. Peygamberin "ilim ikidir: Birincisi beden ilmi, ikincisi din ilmidir," hadisine uyularak yapılmıştır. Mektebi ve muallimhanesi dahi vardır. Ayrıca muvakkıtler için bir daire vardır. Tabhane 15 odadır; 40'ar kişilik tamiyesi vardır."**

Hünernameye göre, Süleymaniye Külliyesinin bu kısmında her gün 1124 kişi vazife almaktadır. Evliya Çelebi külliyede 3 bin kişinin vazife aldığını söylüyor.

Kanunî Sultan Süleyman iyi bir kuyumcu olduğu için burada meslektaşları için bir kuyumcular ve dökmeciler çarşısı ile, bir mesçiler çarşısı yaptırmıştır. Külliye müstahdemleri ve vazifelileri için ayrıca bir mesken yapılmıştır.

EVLİYA ÇELEBİ'nin ANLATTIKLARI...

Çelebimiz külliyede bin kubbe sayıldığını ve hepsinin pırıl pırıl kurşunla

Mimar Sinan'ın Türbesinin dış görünüşü.

(10) **Peçevî Tarihi, cilt 1, s. 424.**
(11) **Üçüncü Murat zamanı.**

örtüldüğünü söylüyor ve şunları ilâve ediyor :

"Galata'dan bakılınca burası gömgök kurşun ile örtülmüş bir şehir gibi görünür."

Çelebimize göre Mimar Sinan, cami tamamlandıktan son Kanunî'ye demiştir ki :

"— Padişahım, sana bir cami yaptım ki, kıyamet gününde Hallac-ı Mansur gelip yer yüzünde olan bütün dağları hallac yayı ile pamuk gibi attığında, bu camiin kubbesi Mansur'un yay çilesi önünde çevgen topu gibi oynıyacaktır, yıkılmıyacaktır."

Çelebimiz yabancı dilleri de bilirdi. Bir gün iyi mimarlık ve mühendislik bilen on Hıristiyan uzman İstanbul'a gelmiş, Çelebimiz bunlara tercümanlık yapmış. Cami kapıcıları ve kayyumları bu Hıristiyanların ayaklarına ayrı ayrı mesler giydirmişler, camiyi gezmiye ve görmiye başlamışlar. Nereye baktılarsa parmakları ağızlarında kalmış, birer parmaklarını ısırmışlar. Kapıların Hind sedefkârisi kanatlarını gördükçe başlarını sallayıp ikişer parmaklarını ısırmışlar. Muazzam bu kubbeyi gördüklerinde hepsi birden başlarından şapkalarını çıkararak hayran kalmışlar. Gökkuşağı gibi kemerler onları hayretten hayrete düşürmüş... Caminin haremini, minarelerini, şadırvanını ve kırk adet yüzlü direkleri, hatta kubbeleri altınlı Muhammedî alemleri görünce parlaklıklarından gözleri kamaşmış, başlarından şapkalarını çıkararak dört tarafını gezmişler. Dehşet ve hayretlerinden hepsi onar parmaklarını ısırmışlar. Hıristiyanlara göre on parmağı ısırmak takdirin ve hayranlığın son ifadesidir. Bunlardan birisi şöyle demiştir :

"— Her mahlûkun ve mevcudun ve büyük binaların ya içleri, ya dışları güzeldir. İki güzellik bir arada olmaz, amma bu camiin içi ve dışı birbirinden güzel olarak yapılmıştır. Bütün Frengistan da ibret verici, hendese ilmine uygun böyle kâmil ve mükemmel bir bina görmedik."

Evliya Çelebi bunlara sormuş :

"— Ayasofya ile bu cami nicedir?"

Onlar bu soruyu şöyle cevaplandırmışlar :

"— Evet Ayasofya bundan büyük tuğladan bir yapıdır. Devrinin sağlam ve sanatlı bir büyük eseridir, amma letafette, zarafette, tatlılık ve güzellikte bu ondan sanatkârane yapılmış ibret verici bir binadır. Bu camiin inşasına Ayasofyadan fazla para sarfedilmiştir."

Çelebimiz onların böyle nice takdir edici sözlerini kaydettikten sonra diyor ki :

"— Hakka ki bu camiin on miskal taşı bir altına oldu derler!"

HERŞEY DÜŞÜNÜLMÜŞ

Camiin deve ve başka binek hayvanları için ayrıca ahırları, kervansarayı vardır. Bir de misafirlerin ve yolcuların dinlenmeleri için yapılmış tabhanesi vardı. Misafirler tabhanenin bitişiğindeki imarethanede yemeklerini yedikten sonra dinlenme yurduna geçerlerdi. Burada yatakları, mumları, kışın kömürleri verilir, develerinin hamurları, binek hayvanlarının arpa ve samanları da sağlanırdı.

Kanunî burada sporu da ihmal etmemişti. Mabedle Eski Saray arasına bir de güreş meydanı yaptırmıştı. Buraya "Demir Meydanı" denirdi. İkindiden sonra bütün tekke pehlivanları bu güzel yerde güreş tutarlardı. Pehlivanlar tekkesi Zeyrek'te Şeb-Safa Hatun camiinin kıble tarafında idi, Fatih yaptırmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman, âbidelerinin kurşun levhalarını dökmek ve hazırlamak için ayrıca bir de kurşun evi yaptırmıştı. Hamamı bir sanat şaheseri idi. Vakıflar idaresi hamamı son zamanlarda bir kömürcüye kiraya vermiş, mermerleri buz gibi erimiş ve mahvolmuştur. Dökümcüler çarşısı gibi camiin dış avlusu ve bilhassa Haliç tarafı istilaya uğramış, bombardıman edilmiş bir bina metrukiyeti içinde, yüzlerimizi kızartacak bir durum gösterir. Bu külliyenin tamir ve restoresi derhal ele alınmalıdır. Süleymaniyenin Ankara'da Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivinde 140 numarada kitap halinde muhteşem bir vakfiyesi de vardır. Bu vakfiye de Süleymaniye kadar kıymetlidir.

Gelecek sayıda :

Kanunî'nin Mimar Sinan'a yaptırdığı diğer eserler.

BATIYA ... BATIYA **Yukarıki harita, Kanuni Sultan Süleyman'ın kırk altı yıllık saltanatı devresinde, en üstün seviyesini bulan Osmanlı Akınlarının, Avrupanın bağrına nasıl yerleştiğini gösteren dikkatdeğer ve hatta bugün ibretle incelenecek haritadır : Bugün, Avusturya - Almanya sınırında olan İnsbruk'ın asıl adı Akıncı Ovası idi. Viyana'yı ortada kuşatılmış bırakan Türk akınları, Tirol'leri aşıyor, İsviçre sınırına dayanıyordu. Güney'de Laybah, İtalya kıyılarını haraca kesen akınların merkezi idi.**

Şair ne güzel söyler :

Geçmiş zaman olur ki hayâli cihan değer...

Bir Başbuğ ve Kumandan olarak Kanunî Sultan Süleyman'ın meziyeti:

Harp Potansiyelini Bilmek!

YAZAN : M. ŞEVKİ YAZMAN

Osmanlı devletinin kudret ve haşmet bakımından vasıl olduğu zirve noktası Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı tahtında bulunduğu seneledir: Magripten İran içlerine, Viyana'dan Basra körfezine kadar her tarafta tam kudret ve zaferle icrayı saltanat eder. Ölümile beraber başlayacak duraklama ve gerileme devrinin kendi zamanı saltanatındaki ihtişamdan hiç bir şey kaybetmeden sürüp gitmesi bir tesadüf değil, O'nun o tarihlerde pek bilinmeyen ve ismi ağza alınmayan Harp Potansiyelinin bu büyük sultan tarafından anlaşılmış olması ve ona tamamen riayetkâr davranmış bulunma-

sıdır. Bunun en büyük misalini kendi kudret ve haşmetinin zirve noktasına vasıl olduğu bir anda ve Osmanlı İmparatorluğunun da hakikaten en kudretli bulunduğu bir zamanda muhasaraya kalktığı Viyanaya saldırıyı zamanında bırakarak İstanbul'a dönmesi ve bu tarihten sonra tam 27 sene saltanatta kalmasına rağmen bir defa dahi orayı muhasara veya zapta kalkışmamış olmasıdır.

İBRETLİ MİSALLER

Modern harplerin ilk dahisi olarak gösterilen Napolyonu göz önüne getirelim : Hiçten kendisini zamanına göre dünyanın en kudretli devletinin başına getirebilmiş, bütün çevresine hâkim olabilmiş, etrafını dize getirmiş, fakat harp potansiyeli denen o çok taraflı, çok faktörlü nesneyi nazarı itibara almadan Rusyaya baktığı ve bu yanlış hükümle ona saldırdığı için kendisini, devletini ve milletini felâkete sürüklemiş ve bu beliyyeden kurtulamamıştır. Kanuniye göre çok okumuş, çok bilgili ve zamanındaki bütün ordulara hocalık etmiş, onlara strateji ve taktik öğretmiş bu insanın, ufak bir yanlışlıkla ne hale geldiğini tasavvur edin.

Arkasından Hitlerin yanlışlarını bir düşünün. Napolyon misali meydanda idi. Hatta İkinci Dünya Harbinin başlayacağı günlerde ben de Almanyada bulunurken bilvesile değerli bir Alman generaline Rusya'ya karşı yapılacak bir harpte Napolyon felâketinin bir misal olarak ele alınması icabetmez mi dediğim zaman benim safiyetime gülmüş :

"— O senin bahsettiğin misal Napolyon devrine, yani tekniğin, ulaştırmanın ilerlememiş bulunduğu zamanlara aittir. Şimdi bir iki saatte Amerikaya bile hava yolu ile ulaşmak mümkün iken, o devirlerle bu zamanı mukayese etmek hatadır. Biz değil şimdiki gibi doksan milyonluk bir Almanya (Avusturya ile birleşmiş ve Sudet Almanlarını ilhak etmiş Almanya), otuz milyonluk bir Almanya dahi olsak, teknik bakımından iki memleket arasındaki fark dolayısile her zaman Rusları dize getirebiliriz" demişti.

İlk günlerde Rus hududunda kazanılan muvaffakiyetlere karşılık, mesafenin alabildiğine uzaması ve diğer faktörler, Hitler ve etrafındaki hayranlarının ne mertebe gaflet içinde olduğunu gösterdi. Eğer bu harp potansiyelini takdir edememe hatası işlenmemiş olsaydı, bugünkü Almanyanın Avrupada ve Dünyada kazanacağı kudret ve kuvveti düşünün. Bütün memleketi işgale uğramış, bütün sanayii tahrip edilmiş, halâ iki parçaya bölünmüş olmanın verdiği büyük ıstıraba rağmen Avrupa'nın bir numaralı sanayiciliğini muhafaza eden bu memleketin, bir yanlış takdir ve hesap ile nerelere sürüklendiğini görüyoruz.

VİYANAYI NİÇİN BIRAKTI ?

Verdiğimiz bu iki misale karşı Kanuniyi düşünün :

1529 senesi yazında Mohaç zaferini kazanmış, Macaristan baştan aşağı işgal olunmuş, toplarını kolaylıkla Tuna üzerinden Viyana önlerine kadar getirmiş, Avrupada Mukaddes Roma - Cermen İmparatorluğuna karşı

SON HÜCUM Yukarıdaki klişe, Birinci Viyana seferindeki, çetin ve kanlı çarpışmalarda SON HÜCUM'u tesbit eden bir gravürdür. Bugün Viyana Milli Müzesinin en zengin paviyonu, Osmanlı Türklerinin birinci ve ikinci Viyana muhasarası seferlerine ait hatıraların bulunduğu kısımdır. Belki dünyanın gidişini değiştirecek bir savaş, amma, binlerce kilometrelik yurtlarından, o günün vasıta ve imkânları içinde at üstünde böylesine fetihlere çıkabilmiş olmanın hayranlığı da bütün insanlığın müşterek duygusu: Kahramanlık çünkü, bütün beşer için övünülme ve güvenmenin temel dayançlarından değil midir?

Fransa yanında görünüyor, kolaylıkla Cermen İmparatorluğunun başşehri önüne kadar gelmiş ve onu muhasara etmiştir.

Kanuni'nin kısa zamanda elde ettiği netice hiç de az görülemez. Zira daha o vakit kale, yalın kat bir duvardan ve bu duvar üzerindeki kulelerden ibaretti. Şimdi İstanbul etrafında kalıntılarını gördüğümüz surlar gibi... Bu sebeple Kanuni'nin muhasara için getirttiği toplar tesirini gösterdi ve duvarların bazı kısımları yıkıldı, gedikler açıldı, kaleye hücumla sızmak imkânları hasıl oldu. Bundan yüz elli sene sonra yapılacak İkinci Viyana Muhasarasında iki aylık bütün gayretlere rağmen ne duvarlarda yıkıntı, ne de hücuma elverişli bir gedik açılamayacaktır. Çünkü Viyana kalesi bu zaman zarfında tadil, takviye edilecek, koltuk tabyaları, hendek müdafaalarile bambaşka bir şekil alacaktır. Amma Kanuni'nin yürüttüğü hücumda bunun aksi olarak gedikler açılacak ve hücumu teşvik eden imkânlar meydana gelirken, muhasarayı kaldırmak için ümit kıran bir hal hasıl olmayacaktır. Amma buna rağmen o zaman için cihanın en kudretli hükümdarı kışın yaklaştığını bahane ederek eylül ayının başında muhasarayı kaldıracaktır.

Bu hali Kanunî'nin takatsizliğine, korkaklığına, çekingenliğine yüklemek asla caiz değildir. Zira o tarihten sonra tam 27 sene daha saltanat sürmüş, İstanbul'a döner dönmez şarktan kendisini taciz eden İranlılar ve diğer hasımları üzerine yürümüş, onları yola getirmiş ve bütün kudretini göstermiştir. Bazılarının işi basitten alarak Kanunî'yi töhmet altında tuttukları Viyana önünden zafersiz dönüş, onun ancak aklı selimine verilebilir. Çok muhtemeldirki garp dünyasile yakın temas ve onların Hıristiyanlık camiası etrafında toplanışları, hatta kendisine dost görünen Fransa kralına rağmen birçok Fransız prensinin Cermen İmparatoru ve Papalık etrafında toplanmaları, yaklaşmakta olan kışın muharebeyi çok daha çetin bir hale getirmesi bu kudretli padişahı endişeye düşürmüş, Napolyonun görüp tahmin edemediği badireleri hissederek bu işten feragat etmiştir.

BÜYÜK TARAFI

Harp potansiyeli dediğimiz nesne, öyle yalnız etrafta görülen asker ve teçhizat, bunun hasminki ile mukayesesinden ibaret değildir. Siyasî, iktisadî, içtimaî faktörlerden tutunuz da, geniş sahalara dağılan en güçlü kuvvetleri bir anda sıfıra indiren faktörler, rahat ve sakin duran Avrupa milletleri arasında Haçlı Seferlerini teşvik edebilecek faktörler, Napolyon'dan çok evvel Kanunî'nin başına felâketler getirebilirdi. Daha doğrusu Viyana'nın düşmesini zorlamak ve Hıristiyan âlemini bu istikamette teşvik etmek, meselâ yüz elli sene sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın akılsızca yaptığı hareketler sonunda Yüzyıllar boyu mücadele ile elde edilen Tuna şimalindeki memleketlerin yedi sene gibi kısa bir müddette elden çıkmasına sebep olabilirdi.

Napolyon da Rusya'ya taarruz ederken yalnız kendi ordusu ile Rusların kini mukayese ederek karar vermişti. Amma mesafe ve satıh genişleyince Fransız ordusunun duçar olacağı zaafı görememişti ve felâket de buradan geldi. Kanunî bunu açık olarak görmüştür. Eğer kararını yalnız o zaman için vermiş olsaydı, bundan sonra hükümran olduğu 27 sene zarfında bunu telâfi için bir teşebbüse daha geçer, ya zaferi kazanır, veyahut yanlış hesabının cezasını çekerdi. Peşin olarak böyle bir teşebbüsün kendisi ve saltanatı için iyi şeyler vaad etmediğini evvelden gördüğü için bir daha teşebbüs etmedi, büyüklüğü ve akıllılığı da buradadır.

Kabul etmek lâzımdır ki bilhassa Kanuni'den sonrakilerden hiç birisi bu şekilde bir dirayet ve kiyaset gösterememiştir. Yoksa bu geniş imparatorlukta büyük Petro ve hatta Korkunç İvan'ın güttüğü milliyetçilik ve sağlam dayanılabilecek bir çekirdek meydana getirilmiş olsaydı, hiç değilse Tunanın cenubunda ve Balkan yarımadasının ortasında olsun şimalden çekilen bu kadar milyonluk Türkle bir baraj kurmak işten bile değildi.

Hûlasa, zafer ve saltanat devrimizin zirvesini teşkil eden bu namdar hükümdar ve fatih, aynı zamanda saltanatın nasıl devam ettirileceği hakkında da kendinden sonrakilere hayli şeyler göstermiştir amma, ne çareki ondan bir kaç nesil sonra ne fatih ve kahraman kalacak, ne de zamanın icaplarını kavrayacak aklı feraset...

KANUNÎ'nin SON GÜNLERİ ve ÖLÜMÜ

Yazan :
Prof. Dr. BEDİ N. ŞEHSUVAROĞLU

Kanunî'nin Portresi
(Topkapı Sarayı Müzesinde)

Yavuz Sultan Selim'in kısa süren bir saltanattan sonra ölümü üzerine oğlu Şehzade Süleyman (1495 - 1566) 11 Şevval 926 (30 eylül 1526) da Osmanlı tahtına oturmuştu.

Sultan Süleyman esmer tenli, ince uzun boylu, selvi endamlı, yassı göğüslü, uzun boyunlu, yuvarlak yüzlü, çıkık alınlı, doğan burunlu, elâ gözlü, açık kaşlı, seyrek dişli, kısacası yüzü ve endamı güzel bir insandı. Sarık sarışı bu güzelliği daha da arttırırdı.

Tarihler onu Kanunî lâkabiyle tanır. Ayni zamanda büyük bir asker, büyük bir idareci idi. Bu sebepledirki gene tarihler ona Muhteşem ünvanını verdiler. Zira devrinde Akdeniz ve Karadeniz artık birer Türk gölü olmuş, Türk suvarileri Kafkasyadan tâ Tuna boylarına, Afrika çöllerine kadar at oynatır olmuşlardı.

Kanunî şahsî zevklerine düşkün bir insan değildi. Üç çeyrek asırlık ömrünü milletinin saadeti yolunda harcamış, bu uğurda 13 büyük sefere çıkmıştı. Onun bu fetihleri için yazılan fetihnamelerin sayısı 70 den fazladır. Fakat bütün bu seferlerin gayesi ülkeler fethi, servetler derlenmesi olmayıp mülkün yarınını emniyet altına almaktı. Son Macaristan seferi de Haçlı ordularının bir menbaı haline gelen bir mihrakı ortadan kaldırmak içindi.

SON SEFERİ

Belki de dönüş ümidi olmadığı için 9 Şevval günü oğlu Selim'e hitaben bir vasiyetname yazdıran ihtiyar Kanunî 11 Şevval 973 (1 mayıs 1566) günü beyaz elbiseleri içinde sanki nurdan bir minare gibi ordusu başında son seferine çıkıyordu.

Lâkin ne yazık ki uzun sefer yolculuklarının yıprattığı bu narin beden romatizma, damla gibi irsî hastalıklardan da muzdarip olduğundan Sultan Süleyman yollarda artık araba ve tahtı revan-

la gidiyor, ancak şehir ve kasabalara gelirken :

"— Kullarım beni daima at üstünde gördüler, şimdi araba içinde görürlerse yürekleri yanar," diyerek ata biniyordu. Fakat ancak yardımla ve bin müşkülâtla...

Bu sebepledir ki Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa her durağa geldikçe hemen adamlar çıkarıp ilerdeki yolları yoklatır ve araba geçişine engel olmamasını sağlardı. Mamafih bir kerre padişahın otağı önünde giden Kapucu Ali Ağa iki menzillik yolu bir durakta alınca padişah fazlasile yorulmuş ve o öfke ile "Başı kesilsin" diye buyurmuştu. Eğer araya Sadrazam girerek "Yaşlı ve halsiz denen Cihan Padişahının bir durakta iki menzil alması din düşmanlarına korku saldı" demeseydi kapucubaşı başını kurtaramıyacaktı.

Yolculuk üç ay kadar sürdü. 974 Muharreminin (1566 ağustosunun) ilk günlerinde Türk topları Sigetvar'ı döğmeğe başladı. Şehir artık sarılmıştı.

Sultan Süleyman'ın bir sarayı andıran o muhteşem çadırı önceleri Sigetvar üstündeki bir bataklık kenarına kurulmuştu. Kanunî Sultan Süleyman'ın sağlığına zararlı idi. Bu sebeple "Top menzili içinde" olduğu bahanesile yeri değiştirildi. Bu sefer de geçilmesi güç bir ormanlık ve meşelik temizlenerek oraya kuruldu. Peçevî'ye göre Kanunî 20 Muharrem 974 (5 ağustos 1566) günü bu seyyar saraya yerleşti. Fakat rahatsızdı ve zamanla hastalığı ve şikâyetleri gittikçe arttı, çadırdan çıkamaz oldu ve nihayet Sigetvar'ın fethinden iki gün evvel 22 Safer 974 (9 Eylül 1566) (1) cumartesi gecesi sabaha dört saat kala dünyaya gözlerini yumdu.

(1) Kanunî'nin ölüm gününü vak'ayı bizzat yaşayan Selânikî 2 Safer, gene yakın bir tarih olan Peçevî 22 Muharrem, daha geç bir kaynak olan Evliya Çelebi de 22 Safer olarak veriyor ki, görüşümüze göre en doğrusu Evliya Çelebi'dir.

Selânikî'nin 22 si yanlışlıkla 2, Peçevî'de de Safer ayı yanlışlıkla Muharrem olmuştur. Zira gene Peçevî, habercinin sekiz günde Kütahya'ya vardığını ve derhal yola çıkan Selim II nin 9 günde Üsküdar'a vardığını ve sandalla İstanbul'a geçerek, aynı gün 9 Rebiülevvel'de tahta oturduğunu bildirir.

HASTALIĞI NE İDİ?

Çok geç bir kaynak olan Hammer her ne kadar ölüm sebebini beyin kanaması olarak bildiriyorsa da, çağdaş kaynaklar sadece damla ve romatizma hastalıklarından, hatta padişahın zaman zaman Bursa'ya kaplıcalara gittiğinden bahsediyorlar ki, bir yaşlı insanın bu gibi müzminleşen hastalıkların ihtilatlarile veya kocamaya bağlı dolanım sistemi bozukluklarile ölmüş olması akla daha yakındır.

Ölümün hemen ertesi günü Sigetvar, bir kaç gün sonra da Erdel civarındaki bazı kaleler düştü. Ancak ölüm padişahın en yakınlarından, Hasodalılardan dahi gizli tutulduğu içindir ki "Sigetvar, Göle ve Komar kalelerini Süleyman Han'ın ölüsü aldı" denir. Sokullu Mehmet Paşa askerin ayaklanması endişesile ölüm haberini vezirlerden bile saklamış, yalnız Reisülküttap, yani Dış İşleri Bakanı Feridun Bey'e haber vermişti. Onun kalemi ile Şehzade Selim'e bir nâme yazıldı ve eski Kapıcılardan Hasan Çavuş ile yola çıkarıldı. Bir taraftan da Hekimbaşı Kaysunîzade, Sultan İmamı Derviş Efendi, Rikâbdâr Mustafa, Musa ve Hasan Ağalar ve cümle 12 kişinin huzurlarile ceset tahnit edilerek tabutlandı ve tahtın altına saklandı. Kokuşma korkusu ile çıkarılan iç organlar ise bir altın kaba konarak otağın içine gömüldü. İşte Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk cenaze namazı bu esnada bu şahıslar tarafından kılınmıştır.

Hasan Çavuş ordunun yavaş yavaş üç ayda aldığı yolu her menzilde at değiştirip son sür'atle giderek bir haftada aldı ve sekizinci günü İstanbul'a ulaştı. İstanbul'dan da derhal hareketle dört gün sonra Şehzade Selim'in bulunduğu Kütahya'ya vardı.

ASKERLER ARASINDA SÖYLENTİLER BAŞLIYOR

Derhal yola çıkan Şehzade, 9 Rebiülevvel (25 eylül) perşembe günü İstanbul'a gelerek hemen tahta çıktı. Şeyhülislâm, sadaret müsteşarı ve İstanbul'daki devlet büyükleri hemen biat ettiler. Ertesi cuma günü Eyüp Sultan'a giderek kılıç kuşandı ve üçüncü cumartesi

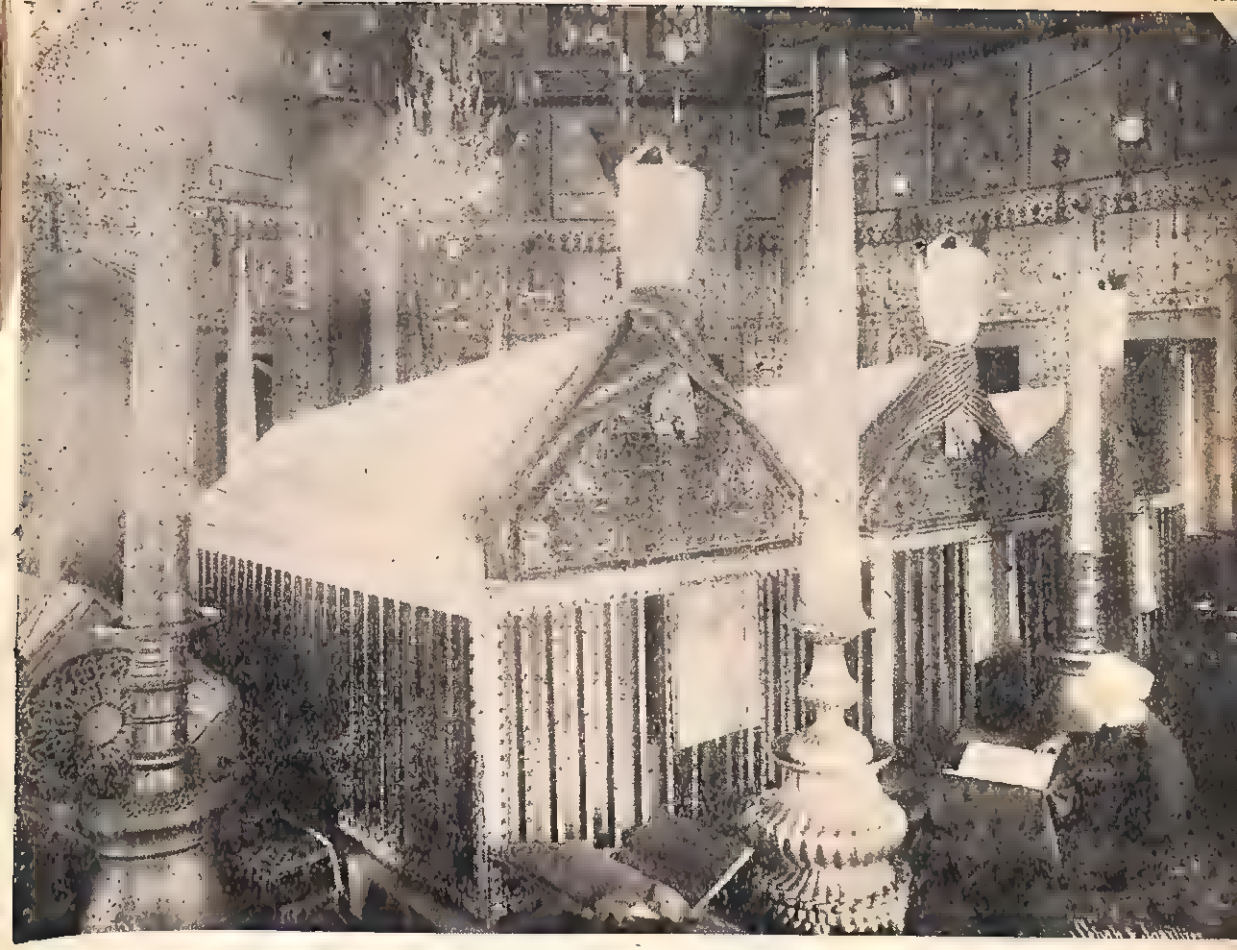

Kanunî Sultan Süleyman'ın Türbesinin içi.
(Halk indinde muteber bir nesne yok Devlet gibi
Olmıya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi...)

günü tekrar yola çıkan Selim II. Edirne, Filibe ve Sofya üzerinden 15 günde Belgrad'a varmıştır ki, normal gidişle bu yol otuz günlüktür.

Sigetvar'ın fethinden sonra kalenin tamiri bahanesile ordugâhda eylenildi. Fakat asker arasında söylenti alıp yürümüş ve kıpırdanmalar başlamıştı. Bu sebeple telâşa düşen sadrazam 14 Rebiülevvel günü bir divan toplantısı, yani Bakanlar Kurulu yapılmasını emretti. Divandan sonra maruzatta bulunmak üzere yatak çadırına gelen vezirlere Silâhtar Cafer Ağa, Başçuhadar Mustafa Ağa ve diğer Ağalar karşıcı çıkıp :

"— Sultan Süleyman Hazretleri 22 Safer gecesi sabaha dört saat kala vefat eylediler. İşte tahtın altında emaneten gömülüdürler." deyince bütün devlet ulları ağlaşmağa başladılarsa da Sokullu'nun emri ile etrafa bir şey belli etmediler.

Selim II nin cülûsunu ve Belgrad'a geldiğini haber alan Sadrazam, Sigetvar'ın fethinden 43 gün sonra 3 Rebiülahır (9 ekim'de) askere ulûfelerini dağıttıktan sonra, dönüş emrini verdi. Kanunî'nin tabutu da tahtırevanda idi. Ölümünün duyulmasını önlemek için vezirler zaman zaman tahtırevana yaklaşarak bazı konuları arzederler ve güya aldıkları emirlere göre gereğini yaparlardı. Hatta bir ara bir rivayete göre sonradan Sokullu'ya damat olan Silâhtar Cafer Ağa da tahtı revana girerek cesedin yanına oturmuş, ara sıra tahtı revanı sallar veya sorulanlara cevap verir, hatta yazısı padişahınkine benzediğinden arizalara cevap yazarmış. Selânikî tarihine göre ise tahtı revana binen Hasodalı oğlanlarından, yani pa-

dişahın muhafız erlerinden Bosnalı Hasan Ağadır ki, uzun boyu, ak yüzü, doğan burnu, köseç sakalı ve hasta mizacı ile padişaha çok benzerdi ve tahtı revanın perdelerini açarak ara sıra sağa sola selâm verirdi. Bu sebeble asker arasında şüphe oldukça azalmıştı.

ARKASINDAN FERYATLAR

Bu minval ile Sava nehrini geçip Hotin'e gelince sadrazam :

"— Şimdengerû iç eldir (memleket içidir) nöbet sipahilerindir. Bölük ağalarına izin", diyerek Yeniçerileri tahtı revanın etrafından savdı; ve sonra da

Kanunî'nin türbesinin dıştan görünüşü.

"Padişah avlanarak gidecek, 300 nefer yeter" diyerek cenazeyi sür'atle Belgrada doğru yola çıkardı; ve nihayet Belgrad'a dört durak kala Sokullu bu sefer de hafızları çağırarak :

"— İşte sancaklar gitti. Araba yanınca hepiniz kâh Yâsin, kâh Fetih suresini, kâh Kenif suresini, Kur'an-ı azîmden her ne olursa okuyasız ve kâh Allah diyesiz. Saadetlû Padişah ziyade hazzederdi", dedi.

Selânikî diyor ki :

"6 hafız yoldaştık: Hafız Küçük Mahmud, Silâhtar Mustafa, Müezzin Murad Paşa, Sipahizâde Molla Kasım, Sipahi Ahmed, sağ ulûfecilerden Ahmed Paşa; vardığımız gibi Allah Allah başladık. Gece yarısı bir orman kenarı idi, gayet tesirli oldu. Ağlayanlar, döğünenler, yürüyemeyip "Hay Sultan Süleyman Han" diye feryad edenler vardı. Nihayet Veziri âzam :

"— Kardeşler, yoldaşlar, niçin yürümezsiz? Yürüyelim, bunca yıllık İslâm Padişahıdır, Kur'an-ı azîm ile tazim eyleyelim. Bu denlû gazavat edip Engürüs vilâyetin (Macaristanı) dârı İslâm eyledi. Cümlemizi nimetü ihsanile besledi. İvaz bu mudur ki, mubarek cesedini başımızda götürmiyelim. İşte oğlu Sultan Selim Han Padişahımız on yedi gündür ki, Belgrad'da sizi bekliyor. Merhum Gazi Padişah cümleye bahşiş ve terakkilerinizi tavsiye etmiştir. Bittemam ihraç olunur, hep alırsız" dedi.

MUHTEŞEM CENAZE NAMAZLARI

Sabah yakındı, nihayet Serem Sahrası kenarına gelindi ve orada taraf taraf cemaat tutan 45.000 kişi Selim II nin hocası Ataullah Efendi'nin imametile ikinci defa cenaze namazı kıldı.

Oradan Belgrad'a Hünkâr tepesine geldikte Sultan Selim II orduya gelerek hünkâr çadırına girdi. Sabahleyin erkenden biat merasimi oldu ve sonra Kanunî'nin cenazesi Dördüncü Vezir Ahmed Paşanın riyasetinde Mısır'dan gelen Ali Paşa, Mirahurluktan çıkan ve rahmetli padişahın pek sevgilisi olan Ferhat Ağa ve Şeyh Nureddinzade'den ibaret bir hey'etle ve sipahilerden müteşekkil küçük bir muhafız kıt'ası ile İs-

tanbul'a yollandı. Cenaze geçerken her şehir ve kasabada feryat göklere yükseliyordu. İstanbul'da ise cenazeyi daha Silivri'den, Çekmecelerden hemen bütün bir İstanbul halkı karşıladı. Üçüncü ve son cenaze namazı Süleyman Han'ın kendi yaptırdığı camide Şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından kıldırılırken belki 100.000 ler tabutun arkasında saf bağlamıştı. Namazdan sonra Kazasker Şâir Baki Efendi o meşhur mersiyeyi, terkibi bendini okurken ise teessür son haddini bulmuş, feryatlar gökyüzünü tutmuştu.

Daha sonraki kaynaklar Kanunî'nin kendi camii bahçesine mihrabın önüne gömüldüğünü yazarlarsa da o günleri yaşamış olan Selânikî tarihinde "Türbelerine defnolundular" demekle ölüm tarihinde türbesinin bitmiş olduğunu söyler.

Viyana Müzesinde Kanunî'nin cenaze merasimini gösteren resimli bir eser olduğu gibi meşhur Münşeat sahibi ve o devrin Reisülküttabı Feridun Bey'in yazdığı "Nüzhed al - esrar al-ahbar der Sefer-i Sigetvar" isimli eserinde (2) de 20 kadar minyatür vardır.

Kanunî Sultan Süleyman.
(Lokman, Kıyafet al-insaniye fi şema'il al-Osmaniye, Üniversite Kütüphanesi T. Y. 6088, s. 53 b.)

KANUNÎ'NİN TÜRBELERİ

Kanunî'nin türbesi, mimarî ve güzel san'atlar itibarile devrinin bir şaheseridir. Birbirinden 5,5 metre aralıklı bir çift kubbenin örttüğü bu türbenin çinileri, camları ve döğme bakır şamdanları tamamen XVI. asır eseridir. Yazılar, kubbe çevresini süsliyen o güzel Âyet-i Kürsî, o asrın ünlü hattatı Karahisarîzade Hasan Çelebi'nindir.

Türbenin dış kapısı üstündeki bir yuvarlağın altında Kadiri sikkesi gibi siyah bir taş parçası vardır ki, Mimar Koca Sinan Kâbeyi tamir ederken getirdiği Haceri Esvet parçasını burada kullanmıştı.

Kanunî türbesinde Sultan Süleyman'dan başka oğlu Selim II, kızı Mihrimah Sultan, Ahmed II ile annesi, eşi ve kızı yatmaktadır. Tanrıdan hepsine rahmetler...

(2) Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine 1339.

Otuz altı padişah içinde Murad I gibi Sultan Süleyman'ın da iki türbesi vardır. Kanunî'nin ikinci türbesi Sigetvar'da iç organlarının gömülü bulunduğu yerde oğlu Selim II tarafından yaptırılmıştır ki, bu türbe yakın zamana kadar Türbek Kilise ismi ile ayakta idi.

Gene Kanunî tahnit edilen dört Osmanlı Padişahından (Osman I, Yıldırım, Yavuz ve Kanunî) birisi olduğu gibi, ölümleri bir müddet için gizli tutulan yedi Osmanlı Padişahından (Çelebi Mehmed, Murad II, Fatih, Yavuz, Kanunî, Selim II, Murad III) birisidir.

Mehmed III den sonra şehzâdelerin sancaklara staja gönderilmeleri usulü kaldırıldığından veliahdlar sarayda babalarının yanında yaşamışlardır. Onun için artık padişahların ölümlerini gizlemek için bir sebeb kalmamıştır.

nada yeniçeri ağası, sipahi ağası ve ocak ağalarından bir kısmı azil veya idam edilmişlerdir. Bu da Kanunî Sultan Süleyman devrinde yeniçeri ocağının istediğini yaptırtacak, isyan edebilecek ve isyanlarından ancak bahşiş mukabilinde vazgeçecek mahiyette olduğunu göstermektedir. Bunların para kazanma ve ganimet hislerinin Macaristan ve Alman seferlerinin yapılmalarında mühim rol oynamış olması da mümkündür.

Kanunî'nin saltanatı boyunca Anadolu'da Türkmen isyanları devam etmiş, bunları Kalenderoğlu isyanları takip etmiştir. Yine bu sırada Anadoludaki Türkmenlerin ve Alevilerin Hilâfet tarafından baskı altında tutulmuş olması ve bir kısım halkın hükümete ısındırılmadığı görülmektedir.

Bundan anlaşılıyorki, o devirde saltanat makamı bütün haşmet ve gösterilerine rağmen orduya tamamile hâkim değildi ve Anadoluda bir kısım halk, hükümetin iç siyasetinden memnun değildi.

KANUNÎ DEVRİNDE YAPILAN SEFERLER

Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılan seferler arasında dikkati çekenler Belgrat, Rodos, Macar ve Almanya seferleri, doğuda Tebriz ve Bağdatın zaptıdır. Bu devirdeki Almanya'nın vaziyetini tetkik edecek olursak, Alman Protestanlığının başlıca kurucusu olan Martin Luther, 1520 de Katolik kilisesi tarafından Excommunié edilmiş, o da Wartburg'a çekilmiş, orada İncil'i Almancaya çevirmiş bir katolik rahibi olmasına rağmen, 1525 de evlenmiş, 1530 da da Mélanchthon tarafından yazılmış olan Augsbourg confessionu kabul ettiğini ilân etmiştir.

Bu suretle Belgrad ve Macaristan seferlerinin yapıldığı esnada Almanyadaki Katolikler ve Protestanlar şiddetli bir din mücadelesi içinde bulunuyorlardı ve birbirlerinden ayrılmışlardı. Luther, vâizlerinde ileri giderek Türk ordularının ilerlemesine mani olmanın Cenabı Hakkın emirlerine karşı gelmek olduğunu ilân ediyordu. Bir taraftan Almanya İmparatoru V. Şarl, Fransa İmparatoru I. Fransuva ile harp ederken, diğer taraftan ilk taarruza hedef olacak Macaristan'ın dahili vaziyeti de fenaydı. Kral II. Louis'in çocukluğu esnasında hükümet üzerine baskı yapmıya alışmış olan asılzadeler, bu kudretlerini kral hükümeti idare edecek yaşa geldikten sonra da devam ettirmek istediklerinden, krallıkla bunlar arasında bir anlaşmamazlık mevcuttu ve bu da Macar birliğini zaafa düşüren bir sebebdi.

İşte Belgrad'ın alınması (1), Mohaç Meydan Savaşı, Budapeşte'nin ve Macaristan'ın büyük kısmının zaptı böyle müsait şartlar içinde başarıldı.

KUMANDANLIK TARAFI

Macaristan seferi bize, Kanunî Sultan Süleyman'ın Kumandanlık vasfı hakkında bir fikir verebilir: Mohaçta Sadrazam İbrahim Paşanın teklifi üzerine bir harp meclisi toplanmış, buna ihtiyar akıncılar da davet edilmiş, Umumî Meclisin aldığı karar tatbik edilerek muharebe kazanılmıştı (2). Harp Meclisinin ordu başkumandanlarının şahsen savaş plânları hakkında bir karar verecek durumda olmadıkları veya mesuliyetten kaçındıkları zaman toplantıya çağrıldıkları malûmdur.

Kanunî Sultan Süleyman şehzadeliği zamanında hiç bir zaman babasının yaptığı seferlere iştirak etmemiş, daha evvelki devirlerde olduğu gibi savaş meydanlarında ordunun bir kanadına komuta ederek, bir Başbuğ olarak yetişmek fırsatını bulamamıştı.

Mohaçta elde edilen parlak zaferden sonra 10 eylülde Buda, 28 eylülde Peşte zaptedilmiş ve Akıncılar bütün Avusturya ve Steyermant'ı yağma etmişlerdi. Kanuni, daha sonra Johan Zapelya Macar Kralı seçilmiş olmasına rağmen Macaristan'da esaslı bir surette yerleşmek ve hiç olmazsa onu, tamamiyle Osmanlı İmparatorluğuna tabi bir krallık haline getirebilmek için hiç bir şey yapmadan sonbaharda İstanbul'a dönmüş-

---

(1) **Belgrad'ın zaptı için bak. Feridun Dirimtekin — Belgrad'ın iki muhasarası, İstanbul Enstitüsü Dergisi. II ayrı baskı.**
Lorga - Osm. İmp. Tarihi II, s. 385 ve sonrakiler, Hammer V, 14 ve sonrakiler; Rüstem Paşa tarihi s. 300; Lütfü Paşa Tarihi 297 ve s. Haydar Çelebi Rusname; Gazavat-ı Süleyman Han.

(2) **Peçevi. I 86 - 88; Hammer Osm. İmp. Tarihi cilt 5 s. 28 ve Kriegs Chronik Ost. Ungarn. II, 1, 6.**

tü. Ordunun ayrılmasını fırsat bilen Macaristan'ın geri kalan kısmındaki asılzadeler, Stuhl Weissenburg'da toplanarak ölen Kral Louis'in kızkardeşinin kocası ve Alman İmparatoru V. Scharles'in kardeşi olan Ferdinand'ı Macar krallığına seçmişler ve Türklerin eline geçmekten kurtarılan St. Etienne krallık tacını giydirmişlerdi. Bu suretle Macaristan'da iki kral bulunuyordu.

Türkler, zaptettikleri memleketlerdeki halkın ırkî hürriyetlerine riayet ettiklerinden, Katolik kilisesi serbestçe aleyhimize çalışıyordu. Macarları ısındırmak için de hiç bir şey yapılmamıştı.

Osmanlı hükümetinin ilk devirlerinde çok iyi neticeler vermiş olan geniş düşünceli hareketler ve fütühat zihniyeti artık mevcut değildi. İmparatorlukta gayrı İslâmcı olan bir zihniyet hâkim olmıya başladı. Bütün bunlar ve ordunun derhal İstanbul'a dönmesi, Kral Ferdinand'a 1557 de Budin'i geri almak fırsatını verdi ve yeni seferlere sebep oldu.

NETİCESİZ SEFERLER

Birinci Viyana muhasarası ve Alman seferlerinde hedefe varmak için lâzım gelen hazırlıkların yapılmadığı ve netice alınmadan sonbaharda İstanbul'a dönmek arzusunun hâkim olduğu görülür. O zaman İstanbul'dan - tecrübelere göre - ancak üç ayda Belgrad'a varılabilirdi. Birinci Viyana seferi esnasında ordunun sonbahara kadar Belgrad'dan Budin'e yürümesi ve ondan sonra kat'î netice için kışı Budin mıntıkasında geçirmesi ve ilkbaharda harekete geçmesi lâzım geliyordu. Bu, bilhassa kat'î neticeli bir savaştan daima çekinen bir düşmana karşı galebe çalmak ve uzun zaman devam edecek bir muhasarayı neticelendirebilmek için lâzımdı. Fakat Kanunî Sultan Süleyman bir Hükümdar ve bir Başbuğ olarak bunu yapamadı.

Aynı husus, Fransa Kralı I. François' in teşviki ile Almanya İmparatorluğuna bağlı olan Napoli Krallığına ait Poulie'ye karşı hazırlanan seferde de görülür: Ordu İstanbul'dan hareket etmiş, Corfu karşısındaki mıntıkada yerleşmiş ve Preveze Deniz Savaşından sonra adaya 25.000 kişi geçirilmiş ve kale muhasara edilmişti. Üç gün devam eden taarruzdan bir netice alınamamıştı. Havaların birdenbire soğuması ve yağmurların ordugâhta hasar vermesi üzerine Kanunî Sultan Süleyman geri çekilme emrini vermişti. Kaptanı Derya Barbaros Hayrettin ve Lütfü Paşaların kalenin zaptı için her şeyin hazır olduğunu ve muhasaranın devam ettirilmesi lüzumu hakkındaki ısrarlı ricalarına rağmen Kanunî ordunun geri çekilmesi hakkındaki emrini tatbik ettirmiş ve bu suretle bir senelik sefer hiç bir netice alınmadan nihayete ermiştir.

TENKİD EDİLEN TARAFLARI

Kanunî'nin İran seferleri, Tebriz ve Bağdad'ın zaptı hareketi incelenecek olursa, burada da komutanlık vazifesini tamamile yerine getiremediği görülür.

Tebriz'in zaptı için ordu öncüsü olarak gönderilmiş olan Sadrazam İbrahim Paşa Tebriz'i muharebesiz zaptetmiş ve Padişah kışı İstanbulda geçirmişti. Fakat İran Şahının ordusu ile yaklaşmakta olduğu haberleri üzerine İbrahim Paşa Padişahı harp mıntıkasına davet etmiş, Ordu İstanbul'dan hareket ederek 3,5 ay bir yolculuktan sonra 1534 eylülünde Tebriz'e gelmişti.

Mevsimin uzun bir hareket için geçikmiş olmasına, dağlık ve çöllük bir araziden geçmek mecburi bulunmasına rağmen, bütün bunlar düşünülmeden Bağdat üzerine yürünülmüş, dağlık araziden geçerken birçok askerler ölmüş, 100 kadar topun gömülerek bırakılması mecburiyeti hasıl olmuştur. Bağdat önüne gelindiği zaman kale muhafızının kaleyi terkederek kaçmış olması hasebile şehir zaptedilmişti. Bağdad'ın İstanbul'a uzaklığı dolayısile de padişah kışı orada geçirmek mecburiyetinde kalmış, Tebriz'in yeniden İranlılar tarafından zaptı haberi üzerine ordu Bağdad'dan Tebriz üzerine yürümüş ve burası geri alındıktan sonra İstanbul'a avdet edilmişti.

Bu sefer de, ordunun başında Yavuz Sultan Selim gibi uzağı gören, her şeyi ona göre hazırlayan kudret sahibi bir komutan olmadığını göstermiştir. Fakat buna mukabil Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdad'da geçirdiği bir kış esnasında o mıntıkada kurduğu idarî teşkilât, kendisinin bu yönden olan yüksek kabiliyetine bir misal teşkil eder.

Deniz cephesinde Barbaros Hayrettin

Paşanın muvaffakiyetli seferlerinden sonra Turgut ve Piyale Paşalar devri başlamıştı. Bu devirde meşhur Cerbe Deniz Savaşı kazanılmış, Malta muhasara edilmiş ve Akdeniz hâkimiyeti korunmuştu.

Umman ve Hindistan deniz seferlerinde ise Portekizliler aleyhine bir muvaffakiyet temin edilememiş, Süveyşte hazırlanan donanma, Portekizlilerin Ümit Burnunu dolaşarak oraya kadar gelen donanmalarına karşı koyamamış ve Hindistana yerleşmelerine mani olamamıştır.

KANUNÎ DEVRİNDE İLİM VE DIŞ MÜNASEBETLER

İlim cephesinde de Kanunî devrinden itibaren bir gerileme başlamıştı. İlim ve sanatın iltifata tabi olduğu malûmdur. Tarih, Anadolu beylikleri, Safevi ve Memluk hükümetleri zamanında âlimler için barınacak, teşvik görecek birçok saraylar olduğunu bildiriyor. Bir saraydaki vaziyet kendilerini tatmin etmezse, diğerine gidebiliyorlar ve çalışabiliyorlardı. Bu husus birçok ilim adamlarının rahatça yaşamalarını ve çalışabilmelerini temin ediyordu. Fakat bütün bu beylikler ve Memlük hükümeti ortadan kalkınca Osmanlı ve İran Saraylarından başka âlimlerin yaşayabilecekleri muhit kalmamıştı. Bu iki sarayın muhitinde de ancak mahdud ilim adamı yaşayabilir ve çalışabilirdi.

Bundan başka müsbet ilimler belki de daha güç olduğu için bu devirde Doğuda pek iltifata mazhar değildi. Kanunî Sultan Süleyman devrinde matematik ve buna benzer ilimlerle meşgul âlimler bulunduğunu bilmemize rağmen, dinî ilimlerle meşgul olanların daha fazla teveccühe mazhar olduklarını anlıyoruz. Belki de bu yüzden Kanunî'nin, Süleymaniye Külliyesinde kurduğu Tıp Mektebi kâfi derecede rağbet görmemişti. Halbuki bu devirde İstanbul'daki Tababet daha fazla Musevilerin elindeydi. (3)

Halbuki Kanunî ile aynı devirde yaşamış olan Fransa Kralı I. Francois 1530'da Pariste Üniversitelerde okunan klâsik ilimler haricinde tedrisat yapı-

Busbek'in hatıralarında Kanunî Sultan Süleyman'ın gençlik günlerine ait bir gravürü.

labilmesi için G. Bude'nin teşvikile College de France harice, bilhassa Türkiye'ye misyonlar göndererek şark âlemi ile temasa geçiyor, buradaki eski eserler inceleniyor, kitaplar, madalyonlar, antika eserler satın alınarak Paris'e naklediliyordu. Bu devirde gönderilen âlimler arasında P. Gyllus ve Nicola de Nicolai kıymetli çalışmalar yapmışlar, o devirdeki Türkiye ve İstanbul hayatı hakkında kıymetli eserler yazmışlardır. Almanya İmparatorluğunun İstanbul'a gönderdiği sefirler ve bilhassa bunlar arasında şayanı dikkat bir âlim olan Ogier Chiselin Busbecq, bize o devir için şayanı dikkat bilgiler bırakmış ve bunlarla beraber gelen ressamlardan bilhassa Melchior Lorich, o devirdeki İstanbulun resimlerini yapmıştır. Buna mukabil bizim oralara gönderdiğimiz elçiler arasında bu çapta bir sefir veya bir âlim mevcut değildi. Osmanlı donanmasının bütün bir kışı Güney Fransa sahillerinde geçirmesine rağmen, yapılmış birkaç resimden başka bu hususda bir malûmata ve yapılan harekât hakkında etraflı bir bilgiye sahip değiliz. Kanunî Sultan Süleyman zamanında, İstanbul'da daimi olarak Alman, Venedik ve daha sonraları Fransız sefirleri bulunduğu halde, Osmanlı İmparatorluğu daha sonraki devirlerde olduğu gibi bir büyüklük duygusu içinde ecnebi devlet başkentlerinde, hattâ en yakın kom-

(3) Nicola de Nicolai LXI; Feridun Dirimtekin - Ecnebi Seyyahlara nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul.

şuları olan Almanya ve Rusya'da daimi bir sefir bulundurmak ve bu memleketler hakkında devamlı bilgi sahibi olmak lüzumunu hissetmemiştir.

Kanunî Sultan Süleyman zamanı İstanbul'da imar faaliyetlerinin hüküm sürdüğü bir devirdir. Bir taraftan Şehzade ve Cihangir camileri ve Süleymaniye külliyesi yaptırılırken, diğer taraftan Mihrimah Sultan için Edirnekapı ve Ahmet Paşa, daha sonra da Sokullu Mehmet Paşa camileri yaptırılıyordu.

Bu devirde yapılan inşaatın en mükemmellerinden birisi de Kırçeşme sularının yaptırtılmasıdır. Selânikî'ye göre, Kanunî bir av esnasında Bizans devrinden kalan su tesislerini ve akidükleri görmüş ve bunların tamirini emretmiştir. Evvelâ Nicola isminde bir Rum mimarı tarafından başlanan bu işe, sonra hassa baş mimarı Sinan memur edilmiştir. Mimar Sinan, 15 kadar kemeri tamir veya yeniden yaptırtmış ve bu surette İstanbul'u suya garketmiştir. 22 eylül 1563'deki şiddetli yağmurların getirdiği seller, Uzun ve Moğluk kemerlerini yıkmış, Mimar Sinan bunları yeniden yaptırtmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk senelerinde Nişancı Sait Bey kanunları incelemiş ve tedvin etmişti. Kendisinden sonra nişancı olan Koca Nişancı Celâl zade Mustafa Bey, mevcut kanunları yeniden inceledi, eksikliklerini tamamladı, artık tatbiki kabil olmayanların yerine yenilerini koydu.

Kanunlarda yapılan bu toplama ve yenileme Sultan Süleymana Türk tarihinde Kanunî ünvanının verilmesine sebep oldu.

ŞAHSİYETİ HAKKINDA TARİHÇİLERİN HÜKMÜ

Bütün Türk tarihleri ve kendisini elçi olarak ziyaret edenler, bilhassa zamanında İstanbulda uzun müddet kalmış olan Alman İmparatorluğu Elçisi Busbecq başta olduğu halde Kanunî'nin tam bir Müslüman ahlâkına malik, dürüst ve âdil bir hükümdar olduğunda müttefiktirler. Busbecq Kanunî Sultan Süleyman için :

"— Bütün harekâtındaki vakar, umumî fizik görünüşü bu kadar büyük bir imparatorluğun hükümdarına yakışacak vaziyette idi. Sultan Süleyman daima her şeyde mübalâgadan kaçan ve itidal seven bir insandı. Türklerin bu gibi şeyleri ayıp addetmedikleri gençliğinde bile bu dürüst ahlâkını muhafaza etmiş, şarap içmemiş, gayriitabiî hareketlere kendisini kaptırmamıştı. Kendisini sevmiyenler bile, onun hakkında Hürrem Sultana olan zaafından başka söyliyecek birşey bulamamışlardır!" (4)

Sultanı yakından görmüş olan bir Venedikli, kendisinin "uzun boylu, esmer benizli, zayıf" olduğunu yazar. Kanunî iri gözlü idi, gözlerinin ifadesinde bir merhamet hissi görülüyordu. Bıyıkları kızıl renkte idi; sakalı daima kısa kesilmişti. Vücudunun üst kısmı uzun, alt kısmı nispeten kısaydı.

Yabancılarla konuşmaz ve daima mahzun bir edası vardı. Ahlâkı gayet dürüst, iyi ruhlu ve çok dindar, afif ve her zaman tevazuyla hareket eder, sükûnu ve huzuru sever, Hıristiyanlara karşı düşmanlık göstermez, (5) verdiği sözü daima tutar, suçluları affedecek kadar merhametli, ilmi sever ve söylendiğine göre Aristo'nun eserlerinden hoşlanırdı (6).

Kanunînin bütün saltanatı, devletin bulunduğu haşmet devrinin bir timsali olmuştu. Bunun içindir ki, Fransızlar kendisine Soliman Magnifique, muhteşem Süleyman, Almanlar ise Büyük Süleyman manasına Suleıman der Grasse ismini vermişlerdir.

Cerbe Deniz Savaşını kazanmış , muzaffer donanmanın İstanbul'a gelişini görmek için indiği sahil köşkünde onu görenler yüzünde hiç bir fevkalâdelik ve hiç bir gurur eseri görememişlerdir (7). Kanunî'nin bu zafer münasebetile kendisini tebrik eden bir ecnebi sefirine verdiği cevap, karekteri hakkında en güzel bir misaldir: "Bu âzim muvaffakiyetlere mahza, yaver-i talihin sevki ile destres olunduğu düşünülürse, tefahur ve guruura meydan kalmaz" (8).

---

(4) Hammer, V, 21.
(5) Viaggi failli da Venetia alla Tana, in Persia in India et in Coustantinopoli (1543) den s. 133.
(6) Busbecq.
(7) A. G. de Busbecq - Türk Mektupları s. 227 - 228.
(8) Süleyman Nutku - Muharebat-ı Bahriye-i Osmaniye s. 28.

İLİM KÜLLİYYELERİ **Selâtin camilerinin çevresinde, devrin bütün bilim dalları üzerine eğilmiş ilim külliyyelerine, halk arasında kısaca Medrese denilirdi. Bu müesseseler aslında, ilim ve irfan hizmetinde oldukları zamanlarda, akli ve nakli bütün bilim kollarını kucaklayan müstakil kültür müesseseleri idiler. Bânilerinin vakıfları ile müstakil bütçeleri vardı ve ömrünün sonuna kadar kendisini ilme vakfetmek istiyenleri geçim düşüncelerinden masûn tutarlardı. Çöküşlerinin sebebi başkadır ve asıl suçlular, ilim yolunu ferdî refahlara ve çıkarlarına yönelterek ilmi, iktidarların emrine veren her devrin ve zamanın bâb-ı fetvâcılarındadır.**

Gerçek İlmin Devir Nimetleriyle Çarpışmasına Dair İbretli Hadiseler

YAZAN : CEMAL KUTAY

Osmanlı Tarihinin şahıslara ait ve tek kalmış hadiseleri vardır ki, yaşanılan devrin iç örgüsünü koskoca cildlere sığamıyacak aydınlık ve kesin hükümler içinde önümüze koyar. Bunlardan birisi, Azmi Efendinin Haraç defteri'dir: Ne zaman ki, gerçek ilimle, her türlü çıkarlar, menfaatler, maddî huzur emrine verilmiş sahte ilmin gizli açık kavgasına ait bir hadise ile karşılaşırsam Azmi Efendinin haraç defterini hatırlarım...

İzin verirseniz Azmi Efendiyi tanıtayım ve "Haraç Defteri" nedir, hatırlatayım...

Azmi Efendi, Üçünsü Sultan Murad'ın şehzadesi ve istikbalin Dördüncü (Avcı) Sultan Mehmed'in HOCA'sı idi: İmparatorluğumuzun duraklama devrinin asıl sebebi olan ilmin her türlü menfaatlere boyun eğmiye başladığı o devirde, haşmet asırlarının asıl mimarı olan gerçek ilim adamlarının son mümessillerinden birisi idi Azmi Efendi... Geleceğin Padişahının, o çapta bir fazilet ve ilim adamı elinde yetişmesini istemiyenler didinmişler, fakat Padişah Üçüncü Murad, oğlunu Azmi Efendinin eline bırakmakta ısrar et-

mişti. Bu gizli açık çabaların olduğu günlerde de, Hoca'nın hatırını alması için, oğlu Şehzade Mehmed'in eline bir "Haraç Defteri" uzatmış :

"— Var git, Hocana ver... İhtiyaçlarını görsün..." demişti.

"Haraç Defteri" Padişahların büyük lütufları idi: O'nu alan, ne isterse sahifelerine yazar, dilediği yerden alır, parası Hazine-i Hassa'dan ödenirdi: Pek nadir ibzal edilen, fakat verildiği zaman da, sahibine bütün dünya nimetlerini bol bol sağlıyan büyük lûtuf...

Şehzade Mehmet, Hocasından derslerini aldıktan sonra Haraç Defteri'ni takdim etti. Hayatında ilk defa böyle bir hadise ile karşılaşan bilgin sordu :

"— Nedir bu defter?"

"— Haraç Defteridir. Size gönderildi."

Azmi Efendi, ilmi ikbalin eteğine bağlama yolundaki gizli açık mücadeleleri biliyor ve hakikî bilginin feragat örnekleri ile müdafaa edilebileceği ebedî hakikatinin safında yer alıyordu. Üzgün ve mahzun, elindeki nimet'i iade etti :

"— Elhamdülillâh ne ahvâlimiz var ise lutf-u Hudâdır. Bu makûle iltifatlara rızamız yoktur. Var bunları aldığın yere geri ver..."

"BENİMKİSİ ALIR!.."

Hadisenin sonu daha ibretlidir: Genç şehzade Mehmet, babası Üçüncü Murad'a Hoca'sının cevabını anlattı ve Haraç Defteri'ni iade etti. Üçüncü Murad, kızmadı, celâllenmedi. Keşke bir feveran gösterse ve hadisenin derinliğine inseydi... Hayır!.. İlmin dünya nimetlerinin arkasına peyk olduğu devirlerde idare edenlerde bu hakikat şuuru olamazdı. Güldü, Haraç Defterini oğlunun elinden aldı, büyük bir fütursuzlukla dedi ki :

"— Ver... Senin Hocan olmazsa benim Hocam alır!.."

"Benim Hocam..." dediği, Tâc-üt-Tevârih müellifi Şeyhülislâm Hoca Sadettin Efendi idi!

Ve, hem Şeyhülislâm, yani, hakikatte bir ahlâk ve fazilet dokusu olan İslâmiyetin en yüce makamının sahibi, kendisinden İslâm maneviyatı, İslâm faziletleri, İslâm ahlâkı için sadece fikir ve kaidelerde değil, tatbikatta da en güzel, en tezadsız örneklerin beklediği ulu makamın sahibi.

Ve, dahası var: Üstelik Hoca Sadettin Efendi, tarihçi idi: Tac-üt-Tevârih (Tarihlerin tâcı) iddiasıyla yazılmış tarihin müellifi... Şimdi düşünelim: İdare eden kudret sahibinde, kendisine: "— Dur!.. İlim de, fazilet ve hak kaideleri de yürüdüğün yolun çıkmazlığını gösteriyor. Doğru yola gir!.." diyebilecek kişilerin, Haraç Defterleri'ni fütursuzca aldıklarının inancı hakim olursa, o ilmin sahibinin işini bilen bir tüccardan farkı mı kalırdı? Nitekim, Hoca Sadettin Efendiden sonradır ki, tarihçilere resmen devlet tahsisatı verildi ve "vak'anüvislik" Enderûn kadrosuna girdi!

Sadece Osmanlı İmparatorluğunda değil, bütün Türk devletlerinde ilim, devlet kudretinin üstünde, hiç olmazsa dışında ve uzağında olduğu devirlerde saadetler ve haşmetler kolkola yürümüştür.

İlmin fetvası, her türlü ukûbetin üstünde ve kişinin masûniyetinin ebedî beratı halinde sayılmıştır. Bu sene, Dörtyüzüncü Ölüm Yıldönümünü andığımız Kanunî Sultan Süleyman'dan misal vereyim izin verirseniz: Kanu-

Batı, İslâm, bilhassa Osmanlı Türklerinin ilim kadrosu ve yetişmesi üzerinde devamlı ve titiz alâka göstermiş, hatta asıl Rönesans, bizim yükselme devrimizde müstakil, hür, hâkim kuvvetler önünde eğilmemiş ilim müesseselerimizin yaptığı tesirle başlamıştı. Bizim Semâniyye ve Süleymaniyye Üniversitelerimiz feyiz ocağı iken, ne Kolej dö Frans, ne Sorbon, mevcud değildi. Anglo - Sakson ve Cermen kültürü ise, skoloastik Lâtin kültürünün ardından gidiyordu on beş ve on altıncı yüz yıllarda... Bütün menfi tecelliler, hep ondan sonra oldu: Bizde ilim bir taraftan politikaya girerek (müdahane-i âliman) devri açıldı, öte taraftan aklî bilimler, yerini nakli masalcılığa dökerek müsbet bilginler yerine lâf ebeleri vatanı sardı: İllet devam ediyor : HUKUKÇU kalabalığı ile teknik ve müsbet ilimler dallarının darlığına bakınız !

nî, gömülürken, bir sedef kutunun da kendisiyle beraber gömülmesini istemişti. Vasiyeti öğrenen Ebussuud Efendi :

"— Olmaz, dedi, bid'attir. İslâm kişi, sadece kefeni ile Allah'ın huzuruna çıkar. Dünya malı burada kalır."

Bilmiyorlardı kutunun içinde ne olduğunu... Merak ettiler, açtılar sedef kapağı ve içinden ne çıktı bilir misiniz? O muhteşem Tâcidârın nizam-ı âlem için kendi öz oğullarını bile idam ettiren şer'i fetvalar!.. Muhteşem Süleyman, yetmiş dört senelik ömrün ve kırk altı yıllık cihan hükümranlığının hesabını verirken, şöyle diyebilme ihtiyacındaydı :

"— Yarabbi!.. İşte Şeyhülislâm, yani ilmin ve kanunun fetvası!.. Ne yaptı isem, onların rızası ile yaptım!."

Kapalı sedef kutudan çıkanları görünce Ebussuud ağlamıya başladı :

"— Süleyman... Sen kendini kurtardın. Şimdi çile sırası bizim... Biz kimin fetvasına sarılıp kurtulacağız?"

Evet... İlim adamı'nın fetvasının bütün sevabı ve günahı KENDİNİN'dir: Gerçek ilim, iktidarın dayanağı olur ve dünya nimetleri için hakikate gözünü kaparsa, o unutulmaz kudsî hadis'in vebâli yakasındadır: "— Hakikati saklıyan ve şerre evet diyen âlim, azabın kendisidir."

KAPANAN DEVİRLERİN ASIL IŞIĞI

Kapanan devirleri her türlü fani hislerden uzak tarihin terazisine koyunuz: Görülecektir ki, hasretle yâdedilen, şuur ve mantıkda hayranlık ya-

ratan ne varsa, haysiyetli, vekarlı, çıkarlara eğilmemiş, hakkı ve doğruyu savunmuş, İLİM için İLMÎ tercih etmiş, İlim yoluna nefsini vakfetmiş kişilerin himmetidir.

Bu, bir istiğna yolu'dur: Gerçek ilim adamı bilir ki, ilmin maddî refahları hedef tutan hırsında, ne ve nasıl olsa, hâkim kuvvetler önünde iki büklüm olmak zilleti vardır: Ankara Hukuk Fakültesi (o zaman adı Ankara Hukuk Mektebi idi.) kurulduğu zaman, Profesörlerin avukatlık, hukuk müşavirliği, mebusluk ve saire gibi makam ve hizmetleri ifa edip etmiyecekleri münakaşa edildiği zaman, rahmetli Adliye Vekili Mahmud Esad Bozkurt'a, Mustafa Kemal'in bir cevabı vardır :

"— Bütün bu hakları veriniz. Bir istiğna şartları kifayeti temin ediniz. Belki daha sonra kendileri istemezler!.."

Bu "istememek", kendiliğinden tecelli edecek fazilet istiğnası ve son ilme bağlılık feragati olabilme saadetine, Türkiye akademik kariyerinin ne kadar uzakta olduğu gerçeğini 1966 tablosu ne güzel ispatlar!.. Şimdi bu tablo önünde, yükselme ve var olma şuurunu, haysiyetli, faziletli, feragatli bir İLİM varlığının özüne bağlıyan sesleniş içinde hatırlamamak mümkün mü? İlim nedir ve İLİM'i devirlerin dokusu içinde kendisine has kıstaslarla tefsir ve izah edince nasıl bir hükme varılır? Bu suallerin hakikî cevabında, İLİM'in, maddede ve manada ülkeyi mes'ut, müreffeh, medenî, tezadsız ve çukursuz yaratabilmiş olup olmadığının izahı saklıdır. Bu güzel neticeyi temin edecek sağlam satıhı da "İlim adamının dünya nimetlerine istiğnası" yaratabiliyor. İLİM ADAMI, dünya nimetlerine istiğna gösterip, kendisini sadece ilmin o her faninin idrakine sığamıyan huzur ve yeterliğine adayıp, sadece ilmin hakikatlerini araştırmak, kendi sahasında yeni bir şeyler bulabilmek, keşfedebilmek ve icadlarını insanlığın emrine ve saadetine vermek, neticede de bu mutlu yolu kendisine nasip eden yüce Tanrıya şükretmek... Bu yolu tercih etmiş ve izleri ardından şeref ve fazilet çığırı açabilmiş olanlar ilmin istiğnasını ne güzel anlatırlar :

Baş eğmeyiz edâniye dünyây-ı dûn için
Allaha'dır tevekkülümüz, itimadımız,
Biz müttekây-ı zerkûş-ü câha dayanmayız,
Hakkın kemal-i lutfunadır istinadımız,

Minnet Hudâya devlet-i dünyâ fenâ bulur,
Bâki kalır sahife-i âlemde âdımız...

(Biz, birçok belirtileri köksüz duygularla örülü şu dünyanın basitlikleri için düşük insanlara baş eğmeyiz. Bizim güvenimiz, dayancımız sadece Allah'tır. Biz, gelip geçici mutlulukların sarsak desteğine dayanmayız. Bizim dayanağımız, Hakkın, varlığımıza çevrili koruyucu lutfundadır. Dünyanın devleti, ömürler gibi iz bırakmadan kayar, gider... Minnet Tanrıya ki, bizim adımızı hayat sahifelerinin silinmez varlığı olmıya lâyık gördü).

Bu düşünceler, kapanan devirlerin asıl ışığı idi: Var olduğu müddetçe devlet şan ve şeref sahibi idi. İlmin izzeti ve haysiyeti vardı. İtibar ve hürmet görüyordu. Unutmamak gerekir ki, ilim erbabının yukarıda mısralaştırdığı dileklerinin temel kaynağı olan dinî vecid, naklî ve aklî ilimlerin kay-

nağı olan ve o devirde irfan hayatımızın menbaı olan Medrese'lerin havası içinde ifadelenmişti. Semâniye ve Süleymaniye Medreseleri Şark'dan Garb'e ilmin her dalının feyizlerini iletirken, daha, ne Kolej dö Frans, ne Sorbon ortada yoktu. Anglo - Saksonlar ve Cermenler ise, klâsik Lâtin kültürünün tesiri altında idiler. Bu tarihî gerçeği hatırlatmaktan gayem şudur: Demek istiyorum ki, bizim o zamanki medreselerimiz, bütün dalları ve kolları, bütün ilim şubeleri ile tam birer ÜNİVERSİTE idiler. Bu bakımdan, yukarıki teşhisleri sadece Teoloji alanının patenti saymamalıdır: Bu istiğna, ilmi yeter bulma ve ilimle ilim adamının dünya nimetlerine karşı uzak kalabilmiş olma seviyesi, İLİM sayılabilecek bütün sahaları kucaklıyan hareketti.

NİZAM-I CEDİD'e KADAR

İmparatorluğumuzun sukutu, diğer birçok Türk ve Dünya devletlerinde olduğu gibi, İlim müesseselerinin şahsiyet ve haysiyetini yitirmesi, ilim adamlarının nefislerini dünya nimetlerine bırakmalarıyla başlar... İnanalım ki, diğer bütün görünürdeki düşüş sebepleri içinde gerçek amil, ilim adamının ilim yolundan ayrılmış olması'dır!..

Osmanlı tâcidarlarının en büyüklerinden birisi ve devrin illetini gerçekçi gözle görebilmiş olanlardan Üçüncü Sultan Selim, YENİ BİR DEVİR açabilme hasretiyle ve adını bu emelle koyduğu Nizam-ı Cedid için "ıslâhat lâyihaları" istediği şahsiyetler arasında olan devrin tanınmış âlimi Tatarcık Abdullah Efendi, Padişaha, asker ocağı'ndan ve devlet kadrosu'ndan önce İlmiyye ve Medreselerle meşgul olmasını tavsiye etti: Bu tavsiyenin temel fikri, bugün de ibretle, fakat minnetle anılmıya değer. Bugünkü dilimizle ifadelendiği zaman şöyle diyordu Abdullah Efendi :

"— Medreselerimiz ki nakl î ve aklî ilimlerin kaynağıdır. Onların hakikî ilmin hüviyetini elde etmelerini temin zarurîdir. Bu hayatî hizmetin ifası da, bu çapta bir ıslâhatı başarabilecek ilim adamlarıyla mümkündür. İlmiyye sınıfına (lutfen bu tabire dikkat ediniz: Burada İLMİYYE'den maksad sadece sarıklı Hoca Efendiler değildir: Tıb, Mantık, Hukuk, Senayi-i Nefise (güzel sanatlar), Enderûn ve Bîrûna (Burada Saray Üniversitesi ve Bâb-ı Âli, yani hükümet kadrosunu yetiştiren müesseseler, Orduya kumanda heyeti yetiştiren müesseseler, kısaca resmî ve hususî çalışma sahalarının bütün dalları kasdediliyor.) muhtariyet verilmelidir: İlim adamı, sahasına hayatını vakfedebilmek için tatmin ve temin edilmesi, fakat kendisinden bu yeterlilikden gayrı, hiç bir dünya nimetine dönmemek feragat vaadı alınmalıdır. İlim adamının fikir, düşünce, hareket istiklâli, onun kendi sahasında yeni buluşlar için maddî huzuru ile birleştirilmeli ve bu kifayetten sonra artık ilim adamı, nefisini ilme vakfetmiş ve nezretmiş bir hava içinde günlük hayatın üstüne çıkmalıdır. Devlet ve Cemiyet bu şerefe lâyık olan ilim adamlarına imkân bahşedip onlara lâyık oldukları tâzim hissini iktisap edince özlenen ıslâhat, en doğru yoldan gerçekleşir."

Bahis uzun, ibretli ve bugünümüzün çehresini riyâsız ve rötuşsuz ortaya koyacak niteliktedir. Gelecek sohbetimde, Tatarcık Abdullah Efendinin gösterdiği hakikî yolun nasıl tıkandığını, bu sebeple bir ümid devrinin nasıl kapandığını, kronolojik seyri içinde anlatmıya çalışacağım.

Maan Yıldızı Şems
(Bin Kocalı Kadın)
ve
Cebel-i Dürûz'da Kudret Savaşları

YAZAN : ZİYA HANHAN

Bütün Arap Yarımadasının en tipik çehreleri bugün LÜBNAN dediğimiz Cebel-i Dürûz'un sihirkâr bağrında yaşardı. Onlar, her halleri ile dikkatli, sevgiyi, alâkayı çevrelerine çekerlerdi : Dinleri ve inançları da, bedenleri gibi BAŞKA idi ve bu BAŞKALIK'larını kıskanç hassasiyetle yüzyıllardır, bin bir tehlikeye karşı korumıya muvaffak oldular.

Ufkun bir kenarından doğan mavi renkli yıldız, hızla tepeye doğru yükseliyordu.

Altı atlının en önünde giden ince yapılı süvari, atının dizginlerini kastı, beyaz yüzünü arkadakilere çevirerek :

"— Çoban yıldızı doğdu, dedi. Nerdeyse sabah olacak."

İnce yapılı süvari, erkekten daha çok bir kadına, hiç değilse, bir çocuğa benziyordu. Sesi de bir tuhaftı.., Sesten anlayanların "Alto" diye niteledikleri, erkekle kadın arası bir ses.

İnce yapılı, alto sesli süvari devam etti :

"— Neredeyse sabah olacak, kuşluk vaktından evvel "Cennet Vadisi" ne varmalıyız."

İnce yapılı, alto sesli süvarinin bu uyarmasına dik ve kalın bir erkek sesi cevap verdi :

"— Atlarımızda iş kalmadı. Hepsinin tırnakları, topukları parça parça oldu," dedi.

İnce yapılı süvari, yapılan itirazı duymamışcasına :

"— Kuşluk çağına kadar "Cennet Vadisi" ne ulaşmamız gerekiyor. Oraya varmadan, kendimizi kurtulmuş sayamayız. Vadide hem dinlenir, hem de at değiştiririz. Beşir Oğullarının bizi koruyacağına inanıyorum."

Öteki atlılar, susarak gök yüzüne bakıyorlardı.

LÜBNAN DAĞLARINDA KORKUSUZ YEDİ ATLI

Sarp bir patikadan ovaya doğru inen yedi atlı, bir gece boyu yol almışlardı. Lübnan dağının geçit vermez bir sel yatağını izliyerek iniyorlardı. Takip ettikleri patikaya "yol" bile denemezdi. Sivri, keskin kayalarla örtülü, yer yer uçurum denecek kadar derin çukurlarla kaplı bir sel yatağıydı bu... Yağmur sularının oya oya açtığı dar ve dolambaçlı bir patika...

Gerçi, Lübnan Dağından ovaya inmek için oldukça geniş ve düzgün bir yol vardı, fakat atlılarımız, o yolun rahatlığına karşı bu sarp sel yarıntısından inmeği, selâmetleri bakımından, daha uygun bulmuşlardı. "Selâmetleri bakımından" diyoruz, çünkü öteki yoldan inerlerse, Küçük Ahmet Paşa'nın kuvvetleriyle karşılaşabilirlerdi. Böyle bir ihtimal ise, yedisinin birden canına mal olurdu. Seçtikleri zor ve sarp yolda, böyle bir kuşkuları yoktu.

★ ★ ★

Lübnan dağlarının korkusuz beyi, Dürzî prensi Maan Oğlu Fahrettin Bey, yaşadığı "Cebel" in aşılmaz, mahiyetindeki Dürzî kuvvetlerin yenilmez olduğuna inanmış, bağlı bulunduğu Osmanlı hükümdarlığına karşı durmuştu. Zaman 1630 tarihleriydi. Osmanlı tahtında, celâl ve gazabıyla ün yapmış olan Dördüncü Murat oturmaktaydı. Dördüncü Murat, hiç de hafife alınır bir padişah değildi. En küçük kabahatları, en büyük cezalarla cezalandırırdı. Vezir-i âzam'dan Lübnan olaylarına dair haberi alınca, baştan ayağa ateş kesildi :

"— Şol, Maan Oğlu dedikleri ne kişidir ki, benim hazneme vergisini ödemez. Bir de, Akkâ Mütesellimine karşı durur. Varıp anın üstüne asker çeksem gerek. Dağların düz edip ovaya indirsem gerek!"

Sadrazam, yer öptü :

"— Mübarek gönlünüzü hoş tutun sultanım. Maan Oğlu dedikleri ahmak, şevketlü padişahımın atlanmasına, kılıçlanmasına değmez. Fahrettin dedikleri çaylağı, en küçük şahinimizle avlarız."

"— İyi dersin lala!.. Maan Oğlunun üzerine Küçük Ahmet Paşa kulumu serdar eyledim. Varsın bir iyi hakkından gelsün."

"— Ferman devletlü sultanımındır."

Vezir-i azam yer öptükten sonra, huzurdan ayrıldı.

Küçük Ahmet Paşa - fizik bakımından - gerçekten de "küçük" bir adamdı. Ne var ki, Ahmet Paşanın o küçük cüssesi içinde yanan büyük bir ateş vardı. Acemiliğinde ona, "Çatal yürekli Ahmet" derlerdi. Savaş meydanlarının şahbazıydı. Giderek padişahın dikkatini çekti, birinci Acem cenginde Sultan Murat'la birlikte Revan'a gitti. Mir Güne Han'ın yenilgisinden sonra paşalık rütbesine erişti.

Koca Vezir, Küçük Ahmet Paşaya :

"— Baka, oğlum, dedi. Şol Maan Oğlu Fahrettin dedikleri Dürzî kâfiri, saadetlü padişahımıza horozlanır. Var imdi, askerini çek, ol mel'unun hakkından gel."

Küçük Ahmet Paşa, vardı, sadrazamın elini öptü :

"— Emrin başım gözüm üstüne devletlü vezir, dedi. Üç aya kalmaz Maan Oğlunu kömesinden alır, gırtlağını sıkar, saadetlü padişahımın ayak toprağına getiririm."

"— Göreyim seni Ahmet!.. Padişahımızın duası seninledir. Cebeldeki, Lübnandaki Dürzîlerin hakkından gel."

★ ★ ★

O tarihlerde (1625-1640) Cebel-Lübnanda üç ayrı Dürzî beyi hüküm sürmek teydi: Maan Oğulları, Şahap Oğulları ve Beşir Oğulları... Bu beylikler, Akkâ eyaletimize bağlıydı. Her yıl Akkâ mütesellimi eliyle İstanbul'a belirli bir vergi öderlerdi. Beylerden ikisi, yani Şahap Oğullarıyla Beşir Oğulları Lübnan'da, Maan Oğlu ise, Cebelde yaşıyordu. Bu üçüncü beylik, yani Maan Oğlu Fahrettin Beyin idaresindeki "Cebel" bölgesi aşılmaz dağlar, geçilmez uçurumlar ülkesiydi. Dağlılar ise, gözünü daldan, budaktan sakınmaz, cenkçi, silâhşor kişilerdi. Kadınları da dahil olmak üzere bütün Cebel halkı, ata binmesini, kılıç kullanmasını çok iyi bilirlerdi.

Akkâ Mütesellimi, 1629 yılının haracını almağa geldiği vakit, Fahrettin Bey ona şöyle dedi :

"— Çelebi Ağa, bizden ne haracı istersin?.. Parayı padişahla birlikte mi kazandık ki, hazinemizden ona hisse verelim. Tanrıya bir can borçluyuz, başkaca kimselere borcumuz yoktur."

Akkâ Mütesellimi "hık, mık" etmek istedi. Maan Oğlu, hışımla kestirip attı:

"— Beri bak, Mütesellim Ağa! Eğer ki, başın sana lâzımsa, çok dır - dır etme. Cevabımızı efendine ulaştır. Bunun burasına CEBEL derler, Hazret-i Süleyman'ın devleri gelse, buradan bizi indiremez. Duydun mu?.. Şimdi var git, efendine böylece yaz."

Mütesellimin yanında 40 - 50 kişilik bir kuvvet vardı. Cebel gibi sarp, amansız bir yerde, on binlerce Dürzüyle başa çıkamazdı. Çaresiz, boynunu büktü, Akkâ kalesine eli boş döndü.

ONYEDİNCİ YÜZYILIN KLEOPATRASI : ŞEMS

Maan Oğlu Fahrettin Beyin "Şems" adlı bir kızı vardı. Küçük Ahmet Paşa kumandasındaki Osmanlı orduları Cebeli sardığı vakit Şems, on yedisini yeni bitirmiş, on sekizine basmıştı. Şems, harika bir Dürzî güzeliydi. Uzun boylu, ince belli, kalçası ve göğsü yuvarlak, sülün endamlı bir kızdı. Hele yüz güzelliği... Yüzü tariflere sığmayacak kadar güzeldi. Açık kumral saçları, altın tozu serpilmişcesine parlayan yüzü, ucu azıcık havaya kalkık küçük burnu, bal rengi iri gözleriyle Şems, gerçek bir harikaydı. Kızın içinde, aşka karşı sönmiyen bir arzu, bir ihtiras yanardı. O, iğildiği her "aşk kaynağı" ndan içi biraz daha yanarak, susuzluğu biraz daha artarak doğrulurdu. Cebel delikanlılarının belki yarısı Şems'i yakından tanımıştı. Uğruna vuruşanlar, döğüşenler olmuş, nice meyus âşıkları, bir hançer darbesiyle kalbini delerek intihar etmiş, kaç kişiler, Şems'in yoluna, kendisini uçurumlara atarak paramparça olmuştu. Şems, geçtiği yerlerde gönül kanlarından bir iz bırakan Onyedinci Yüzyıl Kleopatrasıydı. Kendisi için can veren gençlerin cesedi soğumadan, O, yeni sevgilisinin kolları arasında çılgın bir aşka verirdi kendisini.

Şems'in aşkı, bir insan aşkından daha çok, örümcek aşkına benzerdi. Bir saat evvel ayaklarını öperek yalvardığı erkeğin yanından onu hiç tanımıyormuş gibi ayrılır, o fırtına kadın, birdenbire değişerek durgun bir sonbahar akşamına benzerdi. Açık kumral saçlarını çözerek diz çöküp dua ederken Şemsi görenler, onu gökten düşmüş bir melek sanırlardı. Gerçekte ise, bir şeytandı O... Şeytandan da öte ihtiraslı, tehlikeli bir yaratıktı. Onu binlerce Cebelli delikanlı tanımıştı. O da binlerce Cebelli delikanlı tanımıştı. Ama, hiç de tanır görünmezdi. Beş dakika evvel koynundan çıkan bir erkek, Şems için, en uzak, en yabancı bir kişi olurdu.

Küçük Ahmet Paşa kuvvetleri Cebeli sarınca, savaşa Şems de katıldı. Maan Oğlunun kızı, savaşı hem silâhiyle, hem de aşkıyla yürütüyordu. Attığı ok boşa gitmiyor, savurduğu mızrak hedefini buluyor, salladığı kılıç insafsızca kesiyordu. Şems, savaş alanının eşsiz bir "amazon" uydu. Ayrıca, savaşçı delikanlıları da çoşturuyordu :

"— Babam, bir Osmanlı başı getirene bir altın veriyor. Ben, beş Osmanlı başı getirene kendimi veriyorum, aşkımı veriyorum, sevgimi veriyorum. Dileyen babama gitsin, dileyen bana gelsin," diyordu. Şems'in visaline ermek için bütün Cebel delikanlıları, kelle koltukta savaşıyorlardı. Yağız dağlılar, Şems'in aşkına erebilmek için akıl ötesi bir cesaretle savaşıyor, çoğu "Beş Osmanlı Başı" nı bir araya getiremeden can veriyor, bir kısım delikanlılar da beş Osmanlı başı karşılığında muratlarına eriyordu.

MAAN OĞLU FAHRETTİN BEYİN SON ARZUSU

Savaş bir aydan fazla sürdü. Maan Oğlu Fahrettin Bey kuvvetleri, erkekçe, arslanca çarpıştılar. Ne var ki, Maan Oğlunun elindeki kuvvetler gün geçtikçe eriyordu. Osmanlılar da zaiyat veriyordu. Ama, her gün takviye alıyor, ölen on kişinin yerine yüz kişilik taze kuvvet geliyordu.

Cebelliler, gerçekten iyi dayandılar. Dürzî kadınları da balta, tırpan, kılıç ne bulurlarsa harbe katılıyorlardı. Şems, döğüşen kadınların en başında yer alıyor; akşam güneş battıktan sonra beş Osmanlı başı getirenlerin mükâfatını dağıtıyordu. Yukarda da işaret ettiğimiz gibi, Fahrettin Beyin kızı, savaşçılara ödül olarak kendisini sunuyordu.

Bu canlar dayanmaz savaş tam kırk gün sürdü. Artık daha fazla dayanamayacağını anlayan Fahrettin Bey, Küçük Ahmet Paşaya bir elçilik heyeti yolladı.

BİNBİR GÜZELLİK **Medeniyetlerin ve tarih devirlerinin kademe kademe yattığı Lübnan'da tabiat, barındırdığı insanların ruhu gibi binbir şekil ve mahiyet arzeder. İki sayı devam edecek olan gerçekten meraklı bu yazı serimizde, mazi olmuş heyecanlı maceranın izleri ve insanları, Cebel'de hâlâ yaşıyorlar: İnançları, hatta aile adları ile...**

Harbe son verip teslim olmak istediğini, ancak buna karşılık bir şartı olduğunu bildirdi: Şartı şuydu :

Bütün haznelerini Ahmet Paşaya -dolayısiyle padişaha- teslim edecek, fakat buna karşılık suçu bağışlanacaktı.

Küçük Ahmet Paşanın gözü parada, pulda değildi :

"— Şol Maan Oğlu itini, boynuna ip takarak padişah huzuruna çıkarsam gerek. Saadetlü padişahın emir ve iradeleri budur," diye dayattı. Fahrettin Bey, Ahmet Paşayı yumuşatamıyacağını anlayınca maiyetindeki Dürzîlere emir verdi :

"— Bilesiniz ki, benim günüm dolmuştur. İstiyen burada benimle kalır, son nefese dek savaşır, dileyen başının kaydini görür, kuş canını kurtarır. Ancak bir dileğim var; Sizlerden altı tane fedai isterim, bunlar, başını ortaya koyup kızımı dağdan vadiye indirecek ve Beşir Oğullarına teslim edeceklerdir."

Altı fedai isteğine karşı, belki altıyüz gönüllü çıktı. Bunlar, Şems'i ve Şemsin aşkını tanıyan, seven delikanlılardı.

Bir kısım Cebelliler :

"— Beyimiz emrederse, dayanırız. Kırıla, kırıla bir kalana dek dövüşürüz," diyorlardı. Ne çare ki, Maan Oğlu gerçeği görmüştü. Ne kadar dayanırlarsa da yansınlar, kitabın son yaprağına gelmişlerdi. Bütün Cebel halkının bir "fatiha" lık ömrü kalmıştı. Fahrettin Bey, kendisiyle birlikte savaşanlara teşekkür etti :

"— Güneşten yağmur bekleyemeyiz, dedi. Osmanlı Paşası yaman saldırıyor. On binlerle yapamadığımızı, geri kalan bir avuç insanla yapamayız. Hüküm Allahındır, vademiz bugüne kadarmış. Son arzum, sevgili kızım Şems'in kurtulmasıdır, başka bir dileğim yok. Bundan sonra ne Tanrıdan bir şey istiyebilirim, ne sizden."

BİTKİN YOLCULAR

Doğuda ağaran gök parçası gittikçe genişliyor, bir süre önce elmas parçaları gibi pırıldaşan yıldızlar yavaş yavaş donuklaşıyordu. Nefis bir sabah başlamak üzereydi. Akdeniz ikliminin dinlendirici, büyüleyici, iç gıcıklayıcı sabahlarından biri.

Yedi kişilik kafile, dağın tam eteğinde durmuştu. Bulundukları yer sedir ve ardıç ağaçlarıyla örtülü bir orman parçasıydı. Ne var ki, ince yapılı, alto sesli süvariyle onun altı arkadaşı, sedir ağaçlarının mavi şemsiyesine, ardıç ağaçlarının reçine kokusuna bakacak halde değildi. Onlar şimdi, can telâşında, can kuşkusundaydılar.

İnce yapılı süvarinin alto sesi tekrar duyuldu:

"— Atlarımız bitkin, biz yorgunuz. Bütün bunları biliyorum. Ne çare ki, güneş kızdırmadan önce Cennet Vadisi'ne erişmemiz gerekiyor."

İnce yapılı süvariye ilk defa cevap veren atlının dik ve kalın sesi tekrar duyuldu :

"— Arzettik Emire, atlarımızda iş kalmadı. Hayvanların tırnakları parçalandı, topukları delindi."

Ortalık gittikçe ağarıyordu. İnce yapılı süvari iğildi, kendi atının ayaklarına baktı, hayvanın ayağından kan sızıyordu.

"— Haklısın delikanlı, dedi. Haklısın ama, dağyolu bitti. Yarım saat sonra ovaya inmiş olacağız. Düzde nasıl olsa yol alırız."

"— O halde emire izin versin, burada atlara yem takalım. Yarım saat sonra yola hazır oluruz."

Dik ve kalın sesli delikanlının "emire" diye seslendiği ince yapılı, alto sesli süvari, CEBEL Beyi Maan Oğlu Fahrettin Beyin kızı ŞEMS'ti. Babasının kendisine kattığı altı fedai ile Lübnan beylerinden Beşir Oğlu Necmettin Beye gidiyordu. Beşir Oğulları hanedanına sığınacak, kendi tabirleriyle "dahil düşecek" idi.

BABASI ŞEMS İÇİN NELER DÜŞÜNÜYORDU ?

Beşir Oğlu Necmettin Bey, Osmanlı taraflısı, genç bir prensti. Fahrettin Bey'in dillere destan olan güzel kızı Şems'le evlenmek istemiş, iki yıl evvel bu işi sağlamak için Cebel'e görücüler yollamıştı. Prens Fahrettin, kendisini Necmettin Beyden daha kudretli, daha asil bulduğu için, bu teklife yanaşmamış, fakat :

"— Kızım on beşine yeni bastı. Henüz evlenme çağında değildir. Bakalım ilerde Tanrı ne gösterir," diye kapıyı aralık bırakmıştı. Fahrettin Bey, kızı Şems'i padişahlara lâyık buluyor, onun bir prenses değil, bir sultan olmasını arzuluyordu. Şems, hakikaten sultanlığa lâyık bir güzellikteydi. Ne var ki, padişahların yorgun vücudu, Şems'i tatmin edemez, onun örümcek aşkına dayanamazdı. Genç kız, Cebel'in bütün delikanlılarıyla sevişmiş, fakat aşka bir türlü kanamamıştı. Şems'in ayrı bir hususiyeti daha vardı. En yıpratıcı, en yorucu aşklar, onun gençliğini ve güzelliğini arttırıyordu. Şems'in aşk yaşantısı bir fırtına halinde başlamıştı. Bu fırtına hızını kaybetmeden, hatta her gün biraz daha artarak devam ediyor ve genç kız, sevildikçe, seviştikçe güzelleşiyordu.

Babası, Şemsi Beşir Oğullarına gönderiyordu. Maan Oğlu şöyle bir plân tasarlamıştı :

Şems, Necmettin Beye "dahil" düşecek, bir süre sonra onun karısı olarak canını emniyet altına alacaktı. Fahrettin Bey, kızının aşka karşı duyduğu susuzluğu bilmiyordu.

Atlar yem kestirirken, Şems, devrilmiş ihtiyar bir sedir ağacının kütüğüne, ata binercesine, oturdu. Geniş ağaç kütüğünün üstüne yerleşmek için kalçalarını iyice ayırdı. Sonra, kendisine yoldaşlık eden altı genci ayrı ayrı süzdü. İçinde altısına da karşı bir meyil duydu. Delikanlılar, çok iyi bildikleri, lezzetini tâ içinden duydukları, fakat yanaşamadıkları nefis bir sofra karşısındaymış gibi yutkunuyorlardı. Şems, delikanlıların dumanlı gözlerindeki arzuyu zevkle, gururla seyrediyordu. Ne var ki, zaman aşk zamanı değildi. Bir sıçrayışta kütükten yere indi, büyüleyici sesiyle emretti :

"— Atların torbasını alın başlarından. Güneş yükseliyor. Hiç olmazsa, öğleden evvel Cennet Vadisine varalım."

(Sonu gelecek sayıda)

Millî Mücadelenin Çözülmemiş sırrı :

ANADOLU'YA Geçmek isteyen ENVER PAŞA

NE YAPACAKTI, NE YAPABİLİRDİ, NE YAPMAK İSTİYORDU?

YAZAN : FERİDUN KANDEMİR

Enver Paşa (Bey) Mustafa Kemâl Paşa (Bey) ile beraber, Trablusgarp savaşlarında, o günün şartlarının kıyafeti içinde...

Enver Paşa, İstanbul'dan kaçıp, Berline sığınabildiği günlerden bir müddet sonra, güç halle geçebildiği Bolşeviklik diyarının ilk esaslı merkezi olan Moskova'da gereken büyüklerle temasını müteakip, "Doğu Milletleri Kurultayı" na - hem de Türkiye delegesi olarak - katılmak üzere Bakûya gitmiş ve oradan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 28 ağustos 1920 tarihli ilk mektubunda, Sovyet devlet adamlarından edindiği intibâlara göre, bunların Anadolu'ya ciddî bir askerî yardımda bulunamıyacaklarını hissettiğini belirttikten sonra şöyle diyordu :

"Bir Hıristiyan Kızılordunun Anadolu'ya yardıma geleceğini farz-ı muhâl olarak kabul etsek de, bunun memlekette yapacağı kötü tesiri düşünerek, Sovyet ricalile anlaşabildiğim takdirde, Dağıstan ve Kafkasya'dan bir iki süvari tümeni teşkil ederek, ilkbaharda size yardım te'minine çalışacağım. O zamana kadar mukavemete sebât göstereceğinizden eminim. Buralara kadar gelen arkadaşlardan, müşkülât içinde olduğunuzu öğrendim. Ruslar'ın size büyük yardım yapmalarını ümit etmediğim için, memlekette masrafı azaltacak tedbirlere baş vurmak ve idareyi ona göre basitleştirmek her cihetten faydalı olur, kanaatindeyim."

Enver Paşa, burada yardım sağlamak istediğini söylerken kendisinden bahsetmiyor. Fakat bundan sonra bilhassa Mustafa Kemal Paşaya değil de,

amcası Halil Paşaya yazdığı mektuplarda, asıl maksadının ne olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Nitekim Bakudan dönüşünde Berlin'den Moskovadaki amcası Halil Paşaya yazdığı 4 ekim 1920 tarihli mektupta şöyle diyordu :

"Moskovada yapılacak iş, Osmanlı memleketlerinin, bir federasyon şeklinde yaşamasını temin etmekten ibarettir. Bu hususta Emir Faysal ve diğer mesul şahsiyetlerle tamamile hemfikiriz.

Anadolu ile İstanbul arasındaki müzakereler neticesinde bu maksadın husul bulacağına kâni değilim. Çünkü İngilizler buna bir türlü razı olmıyacaklardır. Bu sebeple, bu maksadın husûlü için, ilkbaharda bir kuvvet ile Anadoluya geçmek icabedecektir. Ruslar, ilkbaharda hareket etmek üzere ve sırf benim kumandam altında olmak üzere, bir kaç süvari fırkası verecekler mi, veya bizim tarafımızdan teşkiline muvafakat edecekler mi? Bu fırkalar - tümenler - tabiî islâmlardan mürekkep olacaktır.

Eğer böyle bir kuvvet ile Anadolu'ya geçmek kabil ise, ben bizzat Moskova'ya gelerek oradan gideyim. Eğer vaktile olduğu gibi bu kabil olmayacaksa, veya Rus kumandasında bir kuvvet göndermek fikrinde iseler, benim emrimde çalışacak arkadaşlarım arasına girerek faaliyette bulunmak üzere, buradan Anadoluya hareket edeceğim. Çünkü Moskovadan oraya gitmek pek güç olacaktır. Bundan, katiyen Ruslarla "münasebeti kesmek" mânası çıkarılmamalıdır. Ben, sırf şahsım itibarile, Moskovada propaganda işlerile meşgul olamıyacağım için bu şekilde hareket zarureti duyuyorum.

Bu hususta, Troçki, Skalenski, Çiçerin ve Karahan yoldaşlarla uzun uzadıya konuşarak, alacağım cevabı tesbit eder, malum vasıta ile telgraf çekerim. Bundan, şimdiki halde Sami'den (Kuşçubaşı) başka kimseye bir şey söyleme.

Şurada tekrar ediyorum ki, Ruslarla beraber çalışacağız ve bundan katiyyen münasebeti kesmek mânası çıkarılmasın. Arkadaşlar yine Rusya'da kalacaklardır. Bu sırf benim şahsım, yani Anadolu'da müessir olabilmem içindir. Her halde Anadolu'da çalışmak lâzım geleceği kanaatindeyim."

Enver Paşa bu mektuptan bir gün sonra yine Berlin'den, (Halil Paşa ve Sami Beyle diğerlerine hitaben) yazdığı mektupda :

"Belki yakında Moskova'ya döneceğim ve bu suretle ihtimâl ilkbaharda Anadoluya bir hareket için hazırlanacağım. Yani eğer Ruslar, Müslüman olmak şartile kuvvet verirlerse, bununla Yunan cephesine yardım etmek fikrindeyim. Eğer bu olmazsa Moskova'da âtıl bir vaziyette oturmaktan başka bir şey yapamayacaksam, o halde Anadolu'ya belki mütenekkiren gidip, arkadaşlarla birlikte çalışırım." diyordu.

HALİL PAŞA MOSKOVA TEMASLARINI ANLATIYOR

Enver Paşa'nın bu mektuplarına, Taşkentten Moskova'ya dönüşünde ancak 1921 ocağının dördünde cevap verebilen Halil Paşa, temas ettiği Ruslar'dan edindiği intibaları şöyle anlatıyordu :

"Karahanla konuşarak, tekliflerinizi kendisine söyledim. Bir kaç süvari tümeninin verilmesinin, epeyce önemli bir siyasî ve askerî mesele ol-

Enver Paşanın, Trablusgarp Savaşı sırasında "Ayn-ı Mansur" karargâhından İsmail Canbulat'a yazdığı 1 ekim 1912 tarihli mektubundan bazı satırlar :

"... Şimdi asıl can alacak noktadan uzak bulunuyorum. Öyle isterdim ki, burada etraftan geçip giden korkak İtalyan kurşunlarına bedel, oldukça ünsiyet ettiğim, daha doğru giden Manleyhen kurşunlarını hissedeyim. Hem de, o kadar üzülüyorum ki... Fakat bakalım burası ne olacak? Bırakıp gitsem herşey dağılacak ve sonra, bir senedir çoluk çocuğile, diş ve tırnağile uğraşan bu biçare halk İtalyanların esiri olacak. Hem de oraya gelinceye kadar, iş belki de eski şekline girmiş bulunur. Mamafih bakalım Şeyh Ahmet-eş-Şerif ile çok iyiyiz. Sözümden çıkmıyor ve çıkmıyacak. Fakat sulh sözü onun üzerinde ne tesir yapacaktır? Her ne ise sen ölme, yaşa da yine günün birinde görüşür, birlikte çalışırız.

Kardeşin Enver"

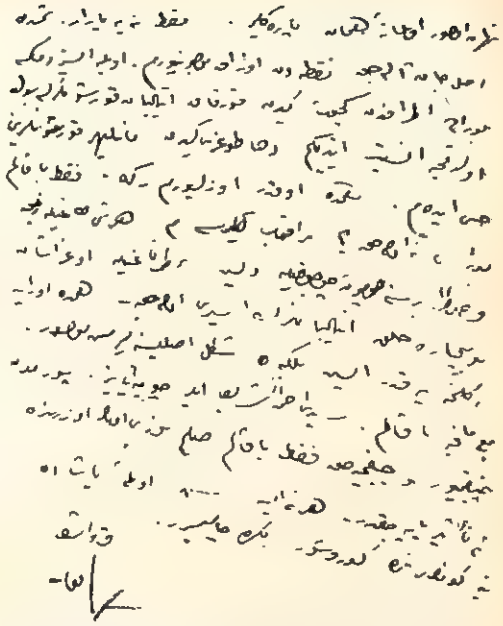

duğunu söyledi. Ben de, bu kuvvetin verilmesile sizin İngilizlere karşı âzamî muvaffakiyete nailiyetinizle memnun edilmekliğimizin, siyasete uygun olacağını söyledim ve şimdiden size gösterilecek itimadın ilerisi için Rusya'ya pek önemli faydalar sağlayabileceğini de ilâve ettim ve sizin bugünkü, hâlâ mevcut nüfuzunuzla Anadolu'ya kuvvetsiz de gitseniz seçimle hükümetin başına geçirilebileceğinizi tahmin ettiğimi anlattım. Ve netice itibariyle Mustafa Kemal Paşanın, size itaâte alışkın olduğu için, ikilik çıkarmağa taraftar olamıyacağını ilâveyi faydalı gördüm.

Karahan, Türkiyede alabileceğiniz vaziyete dair verdiğim izahat üzerine, meseleyle çok ilgilenir göründü ve şayet arkadaşları kuvvet vermeyi muvafık görmezlerse dahi, emniyet ve sür'atle Türkiye'ye geçebilmek için, Rusya yolunun açık ve diplomatik kurye pasaportile Trabzona yolculuğunun emin olduğunu söyledi. Ben şahsen, kuvvet vereceklerini pek tahmin etmiyorum."

Enver Paşa 8. 2. 1921 tarihinde Halil Paşaya yazdığı uzun mektupda şöyle der :

"... Anadolu ahvâli, benim oraya gitmekliğimi icap ettiren bir şekil almıştır. Bu her taraftan gelen davet haberlerile teeyyüd ediyor. Anadoluya girmek üzere, Rusya Müslümanlarından bir kıta teşkil etmek isterim. Kumandası da sırf bana ait olacaktır. Ruslar, ilkbaharda bana böyle bir kuvvet verecekler midir? Vermiyeceklerse, para da göndermek istemiyorlarsa, ben İtalya yolile gitmek istiyorum."

SOVYETLER YARDIM TEKLİFİNİ REDDEDİYOR

Nihayet Karahan yoldaştan, Rusların kati cevabını alabilen Halil Paşa, bu görüşmeyi tafsilâtile anlatan şu mektubu gönderdi :

"Karahan, Rusya Sovyetler Hükümeti adına olarak arzu buyurulan İslâm kuvvetlerinin verilemiyeceğini katiyyen ifade etti.

Keza hükümet adına olarak, resmen sizin Rusyaya davet edilmiyeceğinizi, bununla beraber ne zaman gelmek isterseniz, burada fevkalâde iyi kabul göreceğinizi ve Rusya içinde her tarafa tam bir serbestlik ve emniyetle gidip gelebileceğinizi ve Rusya'dan, Türkiye'ye veya başka yerlere geçmekte de aynı serbestliğe sahip olacağınızı söyledi.

Hususi olarak da şunları ekledi :

Enver Paşa'nın Moskova'ya gelmesi çok iyi olacaktır. Çünkü, pek yakında Anadolu'dan Ali Fuad Paşa başkanlığındaki elçilik heyeti Moskovaya gelecektir. Bu heyet ile Rusya Sovyetler Hükümeti arasında yapılacak müzakerelerde çıkacak bazı meseleler hakkında Enver Paşanın da düşünce ve reyini almak faydalı olacaktır.

Enver Paşanın, Türkiye'ye gitmesi meselesine gelince: Böyle bir gidiş, Mustafa Kemal Paşa'nın rekabet hissini uyandıracak, memlekette bir ikilik meydana gelecek ve böylece savunma gücü azalıp İngilizleri sevindirecektir ki, Rusya halen bunu istemez. Bununla beraber hakikatte böyle bir hal vaki olmasa dahi, Rusya Sovyetler Hükümeti bunu resmen, Türkiye'nin iç işlerinden sayarak buna hiç bir zaman müdahale hakkı olmadığını bilir.

Sonra aldığımız malumata göre, Ahmed İzzet Paşa, Büyük Millet Meclisinin 18 maddelik isteklerini İngiltere'ye teklif etmek üzere, Anadoludan İstanbul'a dönmüştür.

Bu 18 madde, Türkiye'nin bütün ihtiyaçlarını kuvvetle ve emniyetle tatmin ediyor ve İtilâf Devletlerince de kabule şayan görülürse Mustafa Kemal Paşa Hükümeti, vazifesini yapıp bitirmiş olur ve bu takdirde Enver Paşanın artık oraya gitmesine lüzum kalmaz. Şayet bu maddeler isteklerin bir kısmından ibaretse, o vakit Enver Paşa'nın Anadoluya giderek işi ele alması ve her halde, Mustafa Kemal Paşa'dan daha büyük bir inat ve vatanseverlikle istenen hedefi elde eylemesi muvafık olur.

İşte bu hususa karar verebilmesi için de, paşanın Moskovada bulunması lâzımdır.

Şu arz ettiklerime göre, buraya gelip Ali Fuad Paşa heyetile görüşerek Anadoluya gitmeye karar verir, yahut Anadolu'ya gitmekte menfaat yerine zarar ve Afganistan veya Hindistana geçmekte fayda görürseniz bu da kabil olacaktır. Buraya uğramaksızın Anadolu'ya gitmek te, ayrı bir şekildir.

Ne suretle karar verilecekse ona göre hazırlıkta bulunmak üzere, bir an evvel emir ve iş'ar buyurmanızı istirham eylerim."

ENVER PAŞA ANADOLUDA TEŞKİLÂTLANMAK İSTİYOR

Enver Paşa iki hafta sonra verdiği cevapta, "her halde bir kere Moskova'ya gelmeyi muvafık bulduğunu" bildirdikten sonra, şunları da yazıyordu :

"Ben şimdi Talât Paşa ile çalışıyorsam da biz artık böyle kendi etrafında toplanacak olanların âleti gibi değil, belki gerektiğinde kendimiz vaziyete hâkim olacak bir şekilde hazırlanmamız taraftarıyım.

Bu maksatla "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" teşkilâtını doğruca kendi elimde bulunduruyorum.

Şükrüye (Yenibahçeli Şükrü Oğuz) yazdığım talimatta memleket içinde, doğruca bize bağlı arkadaşlar arasında bir parti teşkilâtı kurmak ve bunu gerektiğinde memlekette vaziyete hâkim olacak şekilde silâhlı olarak hazırlamakdır.

İstanbulda da teşkilât yaptık. Ben her halde Mustafa Kemal Paşa ile çalışmayı, bizim eski klik ile çalışmaktan iyi bulurum. Bununla beraber şimdilik hazırlık devridir. Hiç birine karşı, hele memleketin bu vaziyetinde, harp ilân etmek niyetinde değilim.

Sami'ye (Kuşcubaşı) lütfen hemen sür'atle, Rusya'ya geçtiğimi ve kendisinin artık memlekette kalarak dediğim teşkilâtı yapmalarını ve bana vaziyet hakkındaki mütalâalarını yazmalarını bildiriniz."

HALİL PAŞANIN İKAZI

Halil Paşa bu mektubu alışının on ikinci günü Enver Paşaya yazdığı kısacık bir mektupta bakınız ne diyor :

"Paşam, şimdi ajansta gördüğüm bir haberden, İtilâf Devletlerinin Ankara Hükümetine müracaatla doğrudan doğruya murahhas davet ettiğini ve Mustafa Kemal Paşanın bu teklifi kabul ile Bekir Sami Bey riyasetinde bir heyeti Londra'ya gönderdiğini öğrendim.

Şu suretle, Anadolunun doğrudan doğruya İtilâf Devletlerine hatırını saydırarak giriştiği münasebette, acaba sizin Anadolu'da görünmenizle, bu devletleri büsbütün ürkütüp, başlanmış bir işi bozmanız ihtimali olur mu, olmaz mı?

Hareket kararını vermek üzere olduğunuz şu sırada bu ciheti derin derin gözönüne alarak, gitmekle mi, yoksa gitmemekle mi memlekete faydalı olacağınızı ve orada işe başlamış olanları, muvaffakiyetli netice alıncaya kadar serbest bırakmak şıklarından hangisinin uygun olacağını tayin ve tesbit elbette yine sizin bileceğiniz bir iştir. Ben hissen, Londra münasebetleri fena bir şekil almadıkça, Sizin Anadoluya gitmenize taraftar olmadığımı hatırlatmayı faydalı buluyorum Paşam..."

Enver Paşa Halil Paşa ile aynı fikirde değildi...

* * *

Enver Paşa, yukarıki yazılarından da pek güzel anlaşılacağı gibi, İstanbuldan ayrılıp Rusya'ya sığındığı gündenberi kafasına koyduğu "ne şekilde olursa olsun mutlaka Anadoluya sokulup bir şeyler yapmak" sabit fikrini 1921 ortalarında tatbik sahasına koymak zamanının geldiğine kani olmuş olacak ki, Berlinden tekrar Moskova'ya dönmüş ve buradan kendine göre bir takım teşkilâtla gizlice ortamı hazırlatmak üzere Anadolu'da bulundurmak istediği amcası Halil Paşayı "rahatsızdır, dinlenecektir" bahanesile Trabzon'a göndermiştir.

Bu şekilde Trabzona giden Halil Paşa'nın, orada, yani Trabzon şehrinde ve ta Ankara'da, Büyük Millet Meclisi içine kadar sızmış olan sadık ve fedakâr taraftarlarile hazırlığına koyuldukları "Büyük Serdar Enver Paşayı kuvvet ve kudretile Anadoluya sokmak" oyununun içyüzü ile akibeti, bundan sonraki yazıda görülecektir.

Niyazi Ahmet Banoğlu'nun yakında neşretmek üzere hazırladığı **HAREM HAYATI** isimli eser, esir ticareti ve Harem rezaletleri hakkında yeni bilgiler vermektedir. Aşağıdaki yazı, bu eserden yazarın müsaadesile alınmış dikkate değer bir bölümdür.

İstanbul'da Esir Ticareti ve Harem Rezaletleri

Yazan :
NİYAZİ AHMET BANOĞLU

Batı, bizim Harem hayatına daima ve eksilmemiş alâka gösterdi, çoğu zaman da bu hayatı hayalinde yaşattı. İşte böylesine bir düşüncenin fırçadan çıkan neticesi : "— Esirci malını teşhir ediyor!.."

Saraylarının harem daireleri bine yakın cariye, zengin konaklarının harem daireleri ise yüzlerce körpe kız ile doldurulan bir şehirde esir ticaretinin de o nisbette yaygın olması pek tabiîdir.

İstanbul'un esir pazarları hakikaten dünyanın diğer esir pazarlarına nisbetle bir özellik taşırdı. Denebilir ki, dünyanın dört bucağındaki esir pazarları, İstanbul'a esir sevkeden birer merkezdi. Çünkü en çok esir satılan, esirin en çok para ettiği şehir, İstanbul'du.

Bu geniş konu hakkında, türlü kaynaklardaki bilgiyi bir araya getirelim :

Ünlü Türk tarihçisi Abdurrahman Şeref, saray haremleri ve buraya getirilen kızlar hakkında şöyle der :

"Burada her soydan, her boydan, renk renk, çeşit çeşit, biçim biçim, güzeller güzeli, ay parçası gibi kızlar, cariyeler dolu idi. Padişah haremleri için Kafkasya'dan Çerkes kızları, Irak'tan, Suriye'den yerli, melez dilberler, o zaman istilâmız altında bulunan Sırbistan'dan, Bulgaristan'dan, Yunanistan'dan, Romanya'dan, hatta kısmen Avusturya'dan Sırp, Bulgar, Yunan, Ulah, Leh, Çek güzelleri seçilir gönderilirdi (1)."

ESİR TİCARETİ

İstanbul gümrüğünün varidatlarından biri de esirlerden alınan vergi idi. Şurasını hatırlamak lâzımdır ki, esirleri yalnız Türkler kullanmazlardı; Hıristiyanların da kulları ve cariyeleri vardı. Hıristiyanlar, kullandıkları esirler için yılda 160 akçe vergi verirlerdi.

İstanbul'da esircilik mühim bir ticaretti. Esir satmak için iki bedesten vardı: Yeni ve eski bedesten. Kadın esirler yeni bedestende, kadın ve erkek esirler de eski bedestende satılırdı. Esirleri satmak için ayrıca bir de esir hanı vardı.

Daha sonraları ayrıca bir Esirhane Emaneti kuruldu. Kethüdası, şeyhi, çavuşları, esir tellâlları vardı. Yerleri Tavukpazarında üç yüz odalı, altlı üstlü bir handı. Esir Emini demir kilitli kapı-

(1) Saray değil mahşeri nisvan (Kadınlar mahşeri) S. N.

sının önünde otururdu. Satılan kuldan ve cariyelerden alınan onda bir ona aitti. Buna mukabil kendisi de devlete yılda yüz kese, yani elli bin akçe öderdi.

Esirciler Hanının avlusunda ağaçların gölgesi altında esirci esnafı çubuklarının dumanını etrafa savurarak otururlar, gelecek müşterileri beklerlerdi. Üstleri başları dökük grup - grup dertleşirlerdi. Ötede bir Arap kızı, kolu bağrı açık, boynunda paradan bir gerdanlık, gelene geçene sırıtır, beride en dilber bir Çerkes üzgün bakışlarını, önüne dikmiş beyaz ve çıplak göğsünü gösterip düşünür dururdu. Yeniçerilerden ve sipahilerden çoğu kız avlamak için buraya gelirlerdi. Her esirin kıymeti gençliğine ve güzelliğine göre idi. İyi yetişmiş, kabiliyet kazanmış genç bir kız, esirci için bir servetti. Onun için esirciler esirleri satmadan evvel onları yetiştirirler, kızlara nakış, oyun ve musiki öğretilirdi (1).

ESİR ALIM - SATIMINDA TÜRLÜ UYGUNSUZLUKLAR

Edip tarihçi Reşat Ekrem Koçu esircilik hakkında şu bilgiyi verir :

"Türkiye, yer yüzünden esareti ve esir ticaretini kaldıran beynelmilel anlaşmaya girinceye kadar İstanbul'da büyük Esir Hanı ve Esir Pazarı Nuruosmaniye camiinin Tavukpazarı tarafında idi; daha doğru bir tabir ile, bu cami, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, Esir Hanı yanında inşa edilmişti. Oğlan ve kız, köle veya cariye alım satımı türlü uygunsuzluklara, fuhşiyata ve şenaate müsaid olduğu için, esircilik müselsel kefalete bağlanmış, esirciler sıkı devlet kontrolü altında tutulmağa çalışılmış, buna rağmen çeşitli edepsizlikler olmuş ve zaman zaman şiddetli tenbihler, yasaklar çıkmıştır. Kadın veya erkek esirciler ile esir tellâllarının edepsizliklerini on altıncı, on yedinci ve on sekizinci asırlarda İstanbul Kadılığına gönderilen fermanlardan öğreniyoruz. Bu yolsuzluklardan biri, sahibi tarafından satılan köle ve cariyeleri ucuza kapatmak idi. Fakat asıl korkunç şenaatleri, mesleklerini fuhşa vasıta yapmaları idi. Kendi ellerindeki taze dul cariyelerle şâb-ı emred köleleri yüksekçe bir para mukabilinde bekâr levend odalarına götürüp bir kaç gün kapattırırlar, haber alınıp da zabıtaca sorguya çekildiklerinde: "Esire talip oldu, pey akçesini verdi, beğenmedi, peyinden de geçip geri getirdi, sun'u taksirimiz yoktur, usuldür" derler idi. Bazı kadın esirciler ve bilhassa esir tellâlları da evleri ve konakları dolaşırlar, hakikaten hasnâ ve müstesna cariyeler için değerinden kat kat üstün bir fiat tahmin ederek: "Bir maldar efendi cariye ister, satıverelim" diye sahip veya sahibesinin tamahını tahrik ederler, bir miktar pey akçesi bırakıp kızı alırlar, İstanbul'da ticaretle meşgul zengin Hıristiyanlara, Polonya ve Buğdan elçilerine götürürler, büyük bir ücret mukabilinde birkaç gün kapatırlar, kıza da sus hakkı bir küpe veya yüzük alıverirler, sonra yerine iade edip: "Huyunu veya kaşını gözünü beğenmedi, peyinden vaz geçti, kıza bir küpe aldı" derlerdi.

Hicrî 967 (Milâdî 1559) yılında, gayri müslimlerin esir ve azadlı kullanması kat'î olarak yasak edildi: Evvelâ, bu yılın Safer ayında, İstanbul Kadılığına gönderilen bir ferman ile gayrimüslimlerin yanında bulunan azadlı veya esir köle ve cariyelerin tesbiti emredildi, sonra ayni yıl cemaziyelâhırında çıkan ikinci bir fermanla gayrimüslimler yanındaki esirlerin bedeli mukabilinde sahiplerinden alınarak Müslümanlara satılması ve âzadlıların da Müslümanlar yanında çalışmalarının temini emrolundu. Bu tarihten itibaren gayrimüslimler köle ve cariye kullanamadılar ise de, yukarıda kaydettiğimiz uygunsuz esirciler ve esir tellâlları vasıtasile, nihayet birkaç gece için meşreplerine uygun ve kendilerini dilşad edecek köle ve cariye tedarikinde sıkıntı çekmediler. Esirciler ve esir tellâlları zincirleme kefalete bağlanmakla beraber, içlerinde para için her türlü şenaati irtikâbdan çekinmeyen insanlar daima bulunurdu (1).

GÖREN ve İÇİNDE YAŞIYANIN KALEMİLE

Esir kızlar hakkında aşağıda okuyacağınız satırlar, İkinci Mahmud ve oğlu

(1) Esir Pazarı - Ahmet Refik, 1936 .

(1) Osmanlı Tarihinde Yasaklar. Reşat Ekrem Koçu. S. 5, 6.

Sultan Mecit devirlerinde, babasının İkinci Mahmud'un Cerrahbaşısı olması dolayısile Padişah haremine giren, haremda sultanlar, kadın efendiler ve odalıklarla görüşmüş olan Leylâ Hanım tarafından yazılmıştır. Leylâ Hanım gördüklerini yazdığı için bunları doğru olarak kabul edebiliriz.

"Saraylardaki ve konaklardaki cariyeler, ekseriya Kafkasyadan dere kenarlarına meyve toplamağa, gezinmeğe çıkan güzel kızları avlamak üzere gizlenen insan avcısı adamlar tarafından getirilirdi. Bazen de evlenmek vaadi ile kaçırılanlarla, daha iyi yaşamak için İstanbul'a gelip satılmayı kendileri isteyenler olurdu. Bir de üretilip satılan kızlar vardı: Tarlalarda, evlerde çalışan köle ve cariyeler evlendirilir, doğurdukları kızlar da büyütülüp satılırdı. Esirciler, kızları İstanbul'a getirir, İstanbul'daki esirci kadınlar vasıtasiyle satarlardı.

Zengin ve tanınmış ailelerin Çerkes kızları da satılırdı. Bunun sebebi, bu kızların kendilerinden aşağı bir ailenin oğlu ile evlenmeleri çirkin görüldüğü içindi. Bu durumda olanlar sevseler bile kendilerinin isteğine karşı durulduğundan, evlerini bırakıp büyük şehirlerde satılmaya gelirlerdi. Bu kızlar da diğer esirlerle müşterilere çıkarılır, yalnız bunlar kendi beğendiklerine, kendilerini sattırırlardı. Bu gibilerin başlarında kenarı küçük salkımlarla süslü tas gibi gümüş serpuşları, göğüs ve kolları düğmeli, kenarı sırma şeritli entarileri ve kemerleri zenginliklerini, duruşları da asaletlerini gösterirdi.

Bu kızlardan biri bizim eve getirilmişti. Çok güzeldi. Hemşirem: "Ne güzel kız" deyince evimizdeki Çerkes cariyelere hemşiremin ne dediğini sordu. Öğrenince, Çerkesçe: "Güzellik insanı mesut etmez, ben o kadar güzel değilim ama çirkin olmadığıma da şükrediyorum. Hizmet edeceğim hanımın karşısına çıkınca benden sıkılmaması beni mesut eder" dedi. Bu kız zengin ailelere satılmak istemiyordu.

"Ben evlenmeği kabul etmem, ben saraya satılıp padişahın haremine girmek için geldim. Kaabil değil başka yerde durmam, bundan önceki konağa da, buraya da İstanbul hanımlarını, evlerini görmek için geldim" dedi.

Sonra onu sarayda gördük. Bizi görünce çok sevindi."

ESİR KIZLARIN FİATLARI

"Satılığa gelen cariyeler arasında zengin, fakir, güzel, çirkin her türlüsü vardı ve bunların fiatları güzelliklerine, yaşlarına ve kusurlarına göre tayin edilirdi. Bir dişi yoksa bin kuruş noksan satılırdı. Kel, şaşı ve boynu kısaların da fiatları düşük olurdu. Tabanı düz olanlar ise çok güç satılırdı, bunlar uğursuz sayılırdı. Beğenilen cariye, uykusunu tesbit için bir gece müşterinin evinde bırakılmak adetti. Uykusu ağırsa, horlarsa fiatı düşürülürdü. Cariyenin parası, doktor ve ebe tarafından muayene edildikten sonra ödenirdi. Esirci kadın hem tüccardan, hem de alandan tellâllık ücreti alırdı.

Çocuklular da alınırdı. Bunlara sütninelik yaptırılırdı. Kendi çocuğu varsa başka bir süt nineye verilirdi. Kadının çocuğu büyüyünce, evin çocuğu ile süt kardeş olurdu. Bu yüzden süt ninelerin evlerde imtiyazları olurdu. Bunlar sonradan satılmaz, evde kalır ve daima iyi muamele görürlerdi. Yalnız çocuklu esirler kızların yarı fiatına alınırdı."

Esir kızlar, sade padişah sarayındaki hareme satılmaz, vezirler ve zengin konaklarına da bol miktarda satılırdı. Büyük konaklarda yirmişer, otuzar kız bulunur, hatta bazen kırk, elliyi bulduğu görülürdü.

Bu cariyelerin kimi çalgıcı, kimi şarkıcı, kimi köçek yetiştirilir ve içlerinden beğenilen, arzu edilen odalık olarak seçilirdi. "Kesesine güvenen borazancıbaşı!" derler. Parasına güvenen, İstanbul'da istediği kadar esir cariye bulabilirdi. Çünkü, esir ticareti, İstanbul'da rezalet halini almıştı. Ev, dükkân, arsa, han, hamam, hülâsa gayrimenkul ve menkul mal, satın alınır gibi senetlerle, kefaletlerle, alınıp satılıyordu.

Esir cariyeler, anadan, babadan evlâda intikal ediyordu. Bir cariyeyi esir pazarına götürüp satıvermek işten bile değildi. Esir pazarlarında da daima her cinsten, her çeşitten satılık esireler bulundurulmakta idi.

HAREM kadınlarının hamam âlemi : İngres'in fırçasıyla.

ESİR PAZARLARI

İstanbul'da başlıca üç tane esir pazarı vardı :

1 — Fatih civarında,
2 — Tophane Karabaş mahallesinde,
3 — Üsküdar'da Mirahorda.

Esirler, esircilerin evlerinde bir müddet terbiye edilir, hatta bazan küçükten yetiştirilir ve öyle pazara çıkarılırdı. Esirciler, yalnız beyaz kadın ticareti yapmazlardı; Afrikadan, çalınmak veya satın alınmak suretiyle toplanılmış Zenci, Habeş cariyeler de bulundururlardı.

Esir pazarlarındaki alım satımın manzarası bir rezalet, bir şenaatti. Zavallı esireler, meydanda teşhir edilirlerdi. Alacak kimse, esir kızın dişlerini, ellerini, ayaklarını inceden inceye muayene ederdi. Hatta, ağzını koklar, nefesinin kokup kokmadığını bile anlamak isterdi. Bazen ana kız bir arada olurdu: mal beğenildi mi (!) anasını kızından çatır çatır ayırırlardı. Esirelerin ah ve feryatları, hüngür hüngür ağlamaları, yerlere düşüp, ayaklara kapanarak yalvarmalarına aldırış bile eden olmazdı.

Nihayet, Brüksel konferansı, esareti kökünden, temelinden yıkıp, kesip, kazıyıp dünya yüzünden kaldırıyordu.

Hükümet, hususî bir kanun çıkararak insan alım satımını resmen yasak etti. Fakat...

Fakat, alışmış kudurmuştan beterdir! "Resmen" yasak edilen bu kadın ticareti, "gayri resmî olarak" devam ediyordu.

Saray için, yani evvelâ padişahın nefsî nefisî, sonra şaşılacak kadar üreyen şehzadeler için cariyeler, köleler lâzımdı. Ve, bunu ne pahasına, ne şekilde olursa olsun, temin etmek icabediyordu.

ESİR TİCARETİ KALKTIKTAN SONRA

Saray adamları, esir ticaretinin tadı damağında kalmış aç gözlü esirciler, tabiatları ve ahlâkları bu gibi alım satımlara pek uygun olan zekâ erbabı, derhal faaliyete geçmişlerdi. Kısa zamanda teşkilât kuruluvermişti. İzmit, Adapazarı, Geyve, Samsun, Amasya, Uzunyayla taraflarından, el altından, takım takım kızlar getirilip satılmakta idi.

Fakat eskisine nisbetle satış pek azdı, hemen hemen yalnız saraya münhasır gibiydi. Saray, tam müstebit bir hükümdara ve idareye lâyık bir surette hareket ediyordu. Brüksel Konferansına iştirak ederek, konferansın bütün kararlarını, esaretin tamamen ilgasını kabul ve bunu memlekette bir kanunla yasak eden hükümet değilmiş gibi, saray, vilâyetlere açıktan açığa emirler veriyor, yahut mahsus memurlar göndererek cariyeler, köleler tedarikine devam ediyordu." (1)

Dışardan gelen kadınlara Harem rezaretleri, saray âdetleri, saray eskileri tarafından öğretilirdi. "Abdülhamidin siyasî ve hususî hayatı" isimli Fransızca bir eser, bu hususta şunları yazıyor :

"Haremde cariyelerin terbiyesi için yanlarına kalfalar verirlerdi. Bu cariyelerle kalfalar arasındaki münasebetler bir şempatiden daha ileri giderdi. Lesbüs - Midilli adası İstanbul'a yakındır. Bu ada âdetlerinin İstanbul'a yayılmaması mümkün değildi. Safo ayini saray hareminde kadınlar arasında devam ederdi. Yıldız kadınlar manastırının bu rahibeleri arasında Safo mandolinin her telinden çalanlar pek çoktu."

Bir Fransız yazarının bu cümlesine, saray âdetlerini inceden inceye tetkik etmiş ve mühim vazifelerde de bulunmuş olan Türk yazarı Süleyman Kâmi İrtem "Saray ve Babıâlinin içyüzü" isimli yazı serisinde şu bilgiyi ekler :

"Abdülhamid, Yıldız sarayı haremini hakikaten bir kadınlar manastırı haline getirmişti. Onun için Fransız muharririnin yazdıklarına şaşmamak lâzımdır. A.... Sultanın sarayında kadınlar birbirlerinden zevk almaları toplantılar tertip ederlerdi. Burası şehvetli kadınların bir mabedi halinde idi. Dışardan yabancı gelemezdi. Mabede bu sultanın annesi hakimdi. Bu tarikate kabul edilen körpe ve güzel kızların, saraydan çıktıktan sonra burada alıştıkları ayinleri dışarda da tatbik ettiklerini o devri yaşıyanlar bilirler. Damad .....paşanın karısı (.....) Sultan da güzelliği ve gaddarlığı ile meşhurdu. Fakat bu kadının en büyük şöhreti şehvete düşkünlüğünün hastalık derecesine varmış olması idi. Bu saray Mesalinasının tertip ettiği toplantıların hikâyeleri zevk düşkünlerinin ağızlarının suyunu akıtırdı." (Saray ve Babıâlinin içyüzü - Süleyman Kâmi İrtem, Akşam - tefrika No. 858).

(1) Yıldız'dan Ordu Köşküne, N. S.

Mecmuamızın 15 ve 16 ncı sayılarında özetini verdiğimiz

NUREDDİN PEKER'in

Alemdar Destanı kitap halinde çıktı :

ÖL, ESİR OLMA

85 vesika • 34 tarihî fotoğraf
176 sahife 10 lira.

İsteme Adresi : Nureddin Peker, Ihlamur - Yıldız Caddesi, Keşşaf Sokak 1/3 Yıldız — İstanbul.

1908 İstanbulunun ahşap Galata köprüsü ve devrin alacalı bulacalı halk kıyafeti.

"Payitaht,, ın son devri içinde bir önceki nesil

İKİNCİ MEŞRUTİYET YILLARINDA İSTANBUL HAYATINDAN TABLOLAR

— 2 —

YAZAN : A. CEMALEDDİN SARAÇOĞLU

Bundan evvelki sohbetimizde İkinci Meşrutiyet, yani 1908 İstanbulunun ün salmış semt meyvalarından, sebzelerinden, sularından, özel yemeklerinden lâf açmış, bunlardan hatırlayabildiklerimi sıralamıştım. Bu arada ağzının tadını bilen zevk ehli İstanbul'lunun, bunları ele geçirebilmek için, seve seve "beş on para" fazla para ödemekten çekinmediklerini belirtmiştim.

Bugünkü nesil bu "beş on para" fazla fedakârlığı belki, hatta belki değil, muhakkak bir küçümseme ile karşılamış, bu kadar önemsiz bir paranın ne anlama geldiğini kavrayamayıp bol bol gülmüşlerdir. Ben onları haklı bulurum. Çünkü bugün için "beş, on para" hatta "beş, on kuruş" un bir kıymet ifade etmediği bir gerçek olmuştur. Ancak sizlere bolluk ve be-

reketinden söz açtığım 1908 İstanbul'unun hayatında bu "beş, on para" nın bir kıymeti, hem de önemli bir alış kudreti vardı. Meselâ okulların öğle yemek tatillerinde, şimdi Kantin dediğimiz, okul bakkallarına bakır meteliği (on parayı) uzatıp :

"— Beş ekmek, beş peynir!.." denilen bir karın doyurma şekli vardı ki, okul bakkalı bu isteği belirten öğrenciye, okkası 40 paraya (dikkat buyurdunuz mu? okkası diyorum, yani 1 kilo, 283 gramı 40 paraya) satılan has ekmeğin dörtte birini keser, pamuk beyazlığındaki yumuşak kısmını iri bıçağıyla şöyle bir böler, buraya yağlı Edirne beyaz peynirinden, yahut Balkan kaşarından hörmetlice bir dilim yerleştirir, sunar ve o çocuk da bu "beş ekmek, beş peynir" le karnını doyururdu. Şu anlattığım olay bir masal, bir efsane değil, bir gerçektir ve ben bu devri çocukluğumda yaşamış bulunuyorum.

Hele öğrenci bir metelik yerine iki meteliği, yani 20 parayı, gözden çıkarıp da: "— Bana on ekmek, on ciğer ver!.." diyecek olursa, okul bakkalı, bu sefer daha büyük bir dilimin ortasındaki yumuşacık ekmek içini çıkarır, elindeki kıtır kıtır taze ekmek üçgeninin ortasına, zeytin yağında kızarmış arnavut ciğerini sıcak sıcak doldurur, üstüne maydanozla karışık soğan piyazını, onun üstüne de çıkardığı ekmek içini istif ederek koyar, bu hazırlıkları yutkunarak izleyen çocuğa sunardı. Ve bu mis kokulu, sıcacık arnavut ciğeri, o kıtır kıtır kabuklu taze ekmekle son lokmasına kadar, zevkle yenilerek karın doyurulurdu.

Bir okul öğrencisinin, bir iki meteliğe öğle yemeğini savuşturduğu o bolluk ve bereket yıllarında başka yiyecek maddeleri de bu ölçüyü pek aşmazlardı.

60 YIL EVVEL ET PİYASASI

Halis kıvırcık etinin en alâsının okkası (kilo demiyorum) en gözde kasap dükkânlarında 6 kuruşa satılırdı. Dağlıç, Karaman gibi, pek makbul sayılmayan etlerin okka fiyatı 4 kuruşu pek geçmezdi.

Sığır etine gelince, bu ancak İstanbul'da oturan tatlısu Frenkleriyle azınlıklardan alafrangalığa özenenlerin iltifat ettikleri bir besi maddesi idi.

O zamanlar, kıvırcık koyunlarının beşiği olan mübarek Rumeli, Arnavutluğu, Üskübü, Kosovası, Manastırı, Yanyası, Selâniği, İşkodrası ile milli sınırlarımızın içinde idi. Her gün İstanbul'a sürü sürü mal gelmekteydi. O tadına doyum olmayan nefis Rumeli kıvırcığı dururken Dağlıça, Karamana dar gelirli hemşeriler iltifat eder, ancak Galata, Beyoğlu kasaplarında görülen sığır etlerinin yüzüne bakan Türk aşçısı pek görülmezdi. Ben orta halli bir ailenin evlâdı idim. Buna rağmen bir erkek aşçımız vardı ve Birinci Dünya Savaşının İstanbul hayatına ilk kıtlık darbesini indirdiği günlere gelinceye kadar, evimize sığır etinin girdiğini hatırlamıyorum. Belki o devirde de kenar mahalle kasaplarında, koyun eti diye keçi eti süren madrabazlar da vardı amma kibar, hatta orta halli ailelerin mutfaklarına bu çeşit etler girmezdi, giremezdi. Sebebi de basitti: Çünkü konağın, evin erkek aşçısı da, aile reisi ve büyükleri de, ne yediğini bilen, anlayan kişilerdi. Ufak

bir çeşni değişikliğinin hemen farkına varılır, sorumluları, sıcağı sıcağına sorguya çekilir, bu yüzden :

"— Yeni aşçı iyi hamur açıyor, hele pilâvına, nemse böreğine doyum olmuyor ama, yağdan anlamıyor, etin iyisini, kötüsünü ayırt edemiyor.." diye işlerinden olurlardı.

HIDIRELLEZ ve KUZULAR

O devirde İstanbul'lu Hıdırellez gelmeden kuzu etini yemezdi. Çünkü kuzular pek küçük, çok cılız olduklarından bunların kesimi hem günah, hem de mevsimsiz sayılırdı. Şimdi pancar küspesiyle beslendikleri ileri sürülerek, o vakitlere nisbetle daha çabuk gelişip büyüdükleri bahane edilip İstanbul et piyasasına kuzu eti Hıdırellezden çok evvel sürülüyor. Ancak besi kıymeti ve sıhhat bakımından, o devrin görüşü mü, yoksa bu günün davranışı mı daha doğrudur bilemem. Şu var ki : "— Ne yaparsan yap, gerekirse şeytana külâhını ters giydir ama keseni doldurmaya bak..." tekerlemesinden ibaret esnaf çoğunluğu psikolojisine bakıyorum da, Hıdırellezden evvel satılan kuzu etlerinin, öyle pancar küspesiyle birdenbire gelişiverdiklerine pek akıl erdiremiyorum. Bilemem Belediye sorumluları bu hususta ne düşünürler?

Şurası muhakkak ki, bu gün İstanbul'lu etinden suyuna, yağından ekmeğine kadar neler yediğinin pek farkında değil. Bereket versin ki, zamanla bütün bu mağşuş, ne idükleri belirsiz şeylere alıştık ta yadırgamaz olduğumuzdan halisle karışığı, lezzetli ile yavanı pek farkedemez olduk.

1908 DE HAYAT UCUZLUĞU

1908 yılında orta halli İstanbulluların ne kadar az, inanılmıyacak derecede az bir para ile geçindiklerini gösteren rakkamlar sunmak, bu alanda uzun boylu konuşmaktan daha faydalı olur kanısındayım. O devrin hayat ucuzluğu bu rakkamlardan daha belâgatla anlatılamaz. Görün de şaşın :

O devrin ikinci mülâzımı (asteğmen) 250, birinci mülâzımı (teğmen) 300 kuruş maaş alırdı. Bunlara ayrıca ayda 90 çift ekmek (şehirde satılan okkalık ekmek değil, askerlere mahsus bir çeşit somun denilen küçük ekmekler), 11 kilo 820 gr. pirinç, 1,5 kilo sade yağ, 540 gr. zeytinyağ, 1980 gr. sabun verilirdi. Bunlara tayinat denilirdi. Bir yüzbaşı maaşı 400, sol kolağası 500, sağ kolağası 616 kuruş maaş alırdı. Binbaşı maaşı 900, kaymakam (yarbay) 1125, miralay (albay) 1800, mirliva (tuğgeneral) 3600, ferik (korgeneral) 5400, birinci ferik (orgeneral) 9000, müşir (mareşal) 10.000 kuruş maaş alırdı. Bunların aylık tayınları, rütbeleri yükseldikçe artardı. Sizleri yormuş olmamak için bunları birer birer saymıyorum.

Şu kadar varki, nazırların, Erkân-ı Harbiye reislerinin makam maaşları da vardı.

Gelecek sohbetimizde size o devrin lokantalarından, yemek çeşitlerinden, Ramazan sofralarından lâf açacak ve karşılıklı bir hayli yutkunacağız. Tevekkeli dememişler : "Zaman olur ki, hayali cihan değer..."

NOT : Geçen yazımızın 2564 ncü sahifesinin aşağıdan sekizinci satırı "6 — Çengelköyü'nün badem gibi salatalığı ve ayvası ile kayısısı, 7 — Kemer'in pathcanı, 8 — Arnavutköyü'nün çileği" şeklinde olacaktı, Düzeltir, özür dileriz.

Düşen iktidarlardan hesap sorma çabası

İKİNCİ MEŞRUTİYETTE DİVAN-I ÂLİ HAREKETLERİ

— 4 —

Yazan :
NECMEDDİN SAHİR SILAN

Meclis-i Âyanda Divan-ı âli ile ilgili görüşmeler sırasında Meclis-i Âyan Reisi bulunan ve eski İttihad ve Terakki arkadaşlarına görüş ve düşünüş bakımından harp yıllarından evvel cephe almış olan devrin en büyük şöhretlisi Ahmet Rıza Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

Meclis-i Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey, Âyan azasından eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa ile eski Sadrazam Mehmet Said Halim Paşanın Âyan azası sıfatıyla sözlü ve yazılı istekleri üzerine, "Kanun-u Esasi" nin Divan-ı Âli ile ilgili maddelerine göre Meclis-i Âyan Umumî Heyeti tarafından teşkiline karar verilen "Encümen-i Mahsus" âzasının, Âyan Meclisindeki Şubeler tarafından tezce seçilmeleri için yakından ilgilendi. Ancak, iş "Encümen-i Mahsus" kararı ile değil, Mebusan Meclisinde Divan-ı Âli tahkikatının tevdi edilmiş olduğu Beşinci Şube tarafından halledilebilecekti. Fakat bu da kesin bir görüş ve düşünüş değildi.

Çünkü, İkinci Meşrutiyet ile birlikte yeniden yürürlüğe girmiş olan "Kanun-u Esasi" nin Divan-ı Âli'ye ait olan Doksan ikinci - Doksan beşinci maddeleri, Trablusgarp ve Bingazi Harbi esnasında iktidarda bulunan eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile Balkan Harbi sırasında mesuliyet mevkiinde olan eski Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa Kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevkleri ile ilgili olarak vuku bulan teklifler ve çalışmalar, Mebusan Meclislerinin dağılmaları üzerine, bir türlü yürütülememişti.

Fakat, millet ve memleketimizi, Birinci Dünya Savaşına sokan ve harpteki fedakârlıklarımıza rağmen savaş sonrası karşılaştığı elim felâketlerin gerçek sorumluları olarak vasıflandırılan "İttihad ve Terakki Cemiyeti" nin harp yıllarındaki İDARECİLERİ olan eski Sadrazam Mehmet Said Halim ve Mehmet Talât Paşa Kabineleri hakkındaki Divan-ı Âli teşebbüsünün müsbet şekilde sonuçlanacağı ve Divan-ı Âli'nin teşekkülü suretile memlekette vazife ve mesuliyet mefhumlarının tecellisine imkân verileceği aydın vatandaşlarca ümit ve temenni ediliyordu. Bu ümit iledir ki, yalnız Millet Vekilleri, yalnız Âyan Meclisi âzası değil, büyük bir vatandaş topluluğu da bu konu ile yakından ilgileniyordu.

HALİL BEYİN KARŞI KARŞIYA GELDİĞİ NAZİK BİR DURUM

Divan-ı Âli'nin "Kanun-u Esasi" de belirtildiği şekilde kurulabilmesi için Mebusan Meclisinde TAHKİKAT işinin havale edilmiş olduğu Beşinci Şubenin hemen toplanması gerekiyordu. Divaniye Mebusu Fuat Beyin Divan-ı Âli ile ilgili takririnin 4 kasım 1334 (1918) pa-

zartesi günü Meclis-i Mebusan Heyeti Umumiyesince hiç bir münakaşa olmadan, çekilen kura ile, Beşinci Şubeye havale edilmesi, Mebusan Meclisinin üçüncü ittihap devresinin harp yüzünden uzatılmış olan Beşinci ve sonuncu toplantı yılında Meclis Reisliğine seçilen Menteşe Mebusu Halil (Menteşe) Bey'i çok nâzik bir vaziyetle karşı karşıya getirmiş bulunuyordu.

Çünkü, eski Menteşe livasının cüssesi hayli dolgun ve olgun, geniş çaptaki mebusu, kaderin ve tesadüflerin garip bir cilvesi olarak, eski Sadrazam Mehmet Sait Halim ve Mehmet Talât Paşa Kabinelerinde önceleri Hariciye, sonraları Adliye Nazırı sıfatı ile vazife görmüştü. O, bir yandan harp sorumluları arasında itham ediliyor, diğer yandan Mebusan Meclisi Reisi sıfatıyla Divan-ı Âli TAHKİKAT HEYETİ ile ilgili işleri görmek zorunluğunda bulunuyordu.

Böylece, Divan-ı Âli ile ilgili mevzubahis takririn Meclis-i Mebusan Heyeti Umumîsi tarafından kur'a ile Beşinci Şubeye havale edildiği 4 kasım 1334 (1918) pazartesi günü akşamı, eski ve Tarihî Fındıklı Sarayı'nın elektrik lâmbaları geç vakitlere kadar yandı. Mebusan Meclisinin sonuncu toplantı yılı başında kur'a ile Beşinci Şubeye ayrılmış olan kırkbeş azanın intihap daireleri ile adları birer birer okundu. Mevzubahis şubenin reis ve kâtibi ile birlikte şu mebusların vazifeye çağırılması gerekiyordu :

"Beşinci Şube Reisi : Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi. Beşinci Şube Kâtibi : Ertuğrul Mebusu Şemseddin (Günaltay) Bey. Beşinci Şube azası: Akkâ Mebusu Abdülfettah Sadi Efendi, Ankara Mebusu Hacı Tayyib Efendi, Asir Mebusu Seyyid Ali Haydar Bey, Ayıntab Mebusu Ali Cenani Bey, Bağdat Mebusu Tevfik Bey, Basra Mebusu Hilmi Efendi, Beyrut Mebusu Kâmil-ül Esad Efendi, Beyrut Mebusu Mişel Sursuk Efendi, Beyrut Mebusu S. Ali Selâm Efendi, Bolu Mebusu Necati Bey, Burdur Mebusu Mithat Şükrü (Bleda) Bey, Bursa Mebusu Rıza Bey, Canik Mebusu Osman Bey, Divaniye Mebusu Halit Bey, Erzurum Mebusu Hasan Tosun Bey, Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi, Genç Mebusu Mehmet Emin Bey, Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Bey, Hama Mebusu Abdülkâdir Geylani Bey, Hüdeyde Mebusu Hasan Rıza Paşa, İstanbul Mebusu Ahmed Nesimi (Sayman) Bey, İstanbul Mebusu Viktor Bey, Biga Mebusu Mehmet Cavit (Yalçın) Bey, Karahisar-ı Sahip Mebusu Hacı Kâmil Efendi, Karahisar-ı Sahip Mebusu Salim Bey, Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey, Kerbelâ Mebusu Nuri Bey, Kerek Mebusu Tevfik-ül Mecali Bey, Kudüs-ü Şerif Mebusu Ragıp Neşaşibi Bey, Kütahya Mebusu Sadık Efendi, Maraş Mebusu Agop Hırlakyan Efendi, Menteşe Mebusu Halil (Menteşe) Bey, Muş Mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) Efendi, Muş Mebusu Kegam Efendi, San'a Mebusu Seyyid Mehmed Makhafi Efendi, Saruhan Mebusu Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi, Saruhan Mebusu Mustafa İbrahim Bey, Sinop Mebusu Ömer Lütfi Bey, Sivas Mebusu Emin Edib Efendi, Teaz Mebusu Ebubekir Haddâd Efendi, Tekfurdağ (Tekirdağ) Mebusu Harun Hilmi Efendi, Trablus-u Şam Mebusu Osman Paşa, Trabzon Mebusu Mahmud Bey."

BEŞİNCİ ŞUBENİN AZALARI VAZİFEYE ÇAĞIRILIYOR

Böylece, intihap daireleri ile adları gözden geçirilen kırk beş mebus'tan Canik Mebusu Osman Bey'in evvelce mebusluktan istifa etmiş olması ve Genç Mebusu Mehmet Emin Efendi ile Trabzon Mebusu Mahmut Beyin fani hayattan ayrılmış bulunması hasebiyle kırk iki mebusun Beşinci Şubeyi teşkil etmekte olduğu öğrenildi. Ancak, bu kırk iki mebustan başka on yedi mebusun da harp içinde tekevvün eden olaylar ve muvassala bakımından olan zorluklar yüzünden İstanbul'a gelemediği

Meclis-i Mebusan Divan-ı Âli tahkikatı ile vazifelendirilen Beşinci Şube Reisi Abdullah Azmi Efendi. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

Divan-ı Âli tahkikatına memur Beşinci Şube âzası ve İttihad ve Terakki Cemiyetine mensup Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

ve Mebusan Meclisinin sonuncu toplantı yılına iltihak edemediği tesbit edildi.

Bu duruma göre, Beşinci Şubenin toplantılarına İstanbul'da bulunan yirmi beş azanın katılabileceği anlaşıldı ve mevzubahis şubenin bu kadro ile hemen toplanabilmesi için Beşinci Şube Reis ve Kâtibi ile Âzasına hitaben yazılan telgrafnameler Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Bey tarafından imzalandı.

Bu tel yazıları, Fındıklı Sarayının, bugün Meclis-i Mebusan Caddesi adlandırılan ana cadde üzerindeki giriş kapısına göre, sağ tarafında küçük ve kâgir binada bulunan "Meclis-i Mebusan ve Âyan Posta ve Telgraf Müdürlüğü" eliyle İstanbul'un muhtelif semtlerinde oturan Beşinci Şubenin Reis ve Kâtibi ile azasına ulaştırıldı. Ancak, bu tel yazılarından yalnız bir tanesi telgraf hatlarının dışında kalmıştı. Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Bey Beşinci Şube azası sıfatı ile kendisine hitaben hazırlanmış ve yazılmış olan tel yazısını bizzat almış bulunuyordu.

Doğrusu bu, çok garip bir tesadüftü. Daha önce de işaret edildiği üzere Halil (Menteşe) Bey bir yandan harp kabinelerinde Hariciye ve Adliye Nazırı sıfatı ile bulunduğu için ittiham edilirken, diğer yandan ittiham edilenlerin, işlerini tahkik ile vazifeli şubenin azası bulunuyordu. Vakaa Meclis-i Mebusan Reisi sıfatı ile her şubenin ve her encümenin toplantılarına katılmak "Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi" mucibince esas vazifesi ve hakkı idi. Fakat, kendisi töhmet altında görülürken, değil Beşinci Şubenin tabiî azası hüviyeti ile Meclis-i Mebusan Reisi sıfatı ile de şubedeki görüşmelere katılması mümkün değildi.

Çünkü, harp kabinelerinde bulunmuş bir sorumlu olarak Beşinci Şubenin huzuruna çağırılacaktı ve O da öyle çağırıldı. Esasen, bugün de tekrarlandığı gibi, o zamanlar şöyle söyleniyordu: "Şeriat'ın kestiği parmak acımaz!" İlk harp kabinesindeki Hariciye Nazırı sıfatı, eski deyimle "Şer-i Şerif" ile ilgili değildi. Fakat, ikinci harp kabinesindeki Adliye Nazırı hüviyeti o zamanki hükümet sistemine ve "Kanun-u Esasi" hükümlerine göre "Şer-i Şerif" e hürmet ve "Ahkâm-ı Şer'iyeye riayet" yanında "Hak ve Adalet" e ve "Kanun-u Esasi" ye mutlak surette itaet ve teslimiyeti gerektiriyordu.

Ancak, evvelce çekilmiş kur'alarla Beşinci Şubeye ayrılmış olan Mebuslar arasında "NAZIR" lık sıfatını iktisab etmiş olan yalnız Halil (Menteşe) Bey değildi. Kendisinden başka eski Sadrazam Mehmet Sait Halim ve Mehmet Talât Paşa kabinelerinde mesuliyet deruhte etmiş olan eski iki "Nazır" daha bulunmuştu: İstanbul Mebusu Ahmed Nesimi (Sayman) Bey önceleri Ticaret ve Ziraat, sonraları Hariciye Nazırı sıfatı ile çalıştığı gibi, Kal'e-i Sultaniye (Biga) Mebusu Mehmet Cavit (Yalçın) Bey de ikinci harp kabinesinde Maliye Nazırı olarak vazife görmüştü.

Vakaa, Mehmet Cavit (Yalçın) Bey Birinci Dünya Savaşına iştirakimizi zamansız bulmak suretile ilk önce eski Sadrazam Mehmet Said Halim Paşa Kabinesinden çekilmişti. Fakat, harp yılları içinde vaki ısrarlara dayanamayarak Sadrazam Mehmet Talât Paşa Kabinesinde yeniden Maliye Nazırlığını kabul etmişti ve Divan-ı Âli'ye sevk edilmekle ilgili takririn verildiği sıralarda da Sad-

Beşinci Şube âzalarından İttihad ve Terakki Cemiyetine mensup Ayıntab Mebusu Ali Cenani Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

İttihad ve Terakki Cemiyetine sadakatile tanınan ve Beşinci Şubede âza olarak bulunan Muş Mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) Efendi. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

razam Müşir Ahmet İzzet Paşa Kabinesinde yine Maliye Nazırı olarak bulunmakta idi.

Bu itibarla, Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Bey kendisi gibi İstanbul Mebusu Ahmet Nesimi (Sayman) ve Kal'e-i Sultaniye (Biga) Mebusu Mehmet Cavit (Yalçın) Beylerin de Beşinci Şube müzakerelerine iştirak edeceklerini sanmamakla beraber ŞUBE AZASI sıfatı ile eski Kabine arkadaşları olan bu iki Mebus'a ait tel yazılarını da imzaladı.

TAHKİK HEYETİ VE AZALARIN DURUMU

Beşinci Şubenin bu üç Nazıra ilâveten toplantılara katılmalarına maddeten imkân görülemeyen on yedi azası hariç olduğu halde, müzakereleri idare edecek olan Reis ve Kâtibi ile diğer azasının şahsiyetleri dikkati çekecek mahiyette idi. Çünkü, Beşinci Şubede bulunan mebusların çoğu, o sıralarda yeni bir şekle inkılâp etmiş olan "İttihad ve Terakki Cemiyeti" ne mensup bulunmakta idi. "İttihad ve Terakki Cemiyeti" o günlerde toplanan son kongresinde verilen karara göre, bütün hasenad ve seyyiatı ile, koca tarihin sinesine gömülmüş, "İttihad ve Terakki Cemiyeti" yerine yeni bir siyasî cemiyet doğmuştu: Bu teşekkülün adı "Teceddüd Fırkası" oldu.

Bu yeni fırkaya "İttihad ve Terakki" yi lekeleyenlerin, şahsî ve keyfî icraat ile memleketi harabiye sürükleyenlerin, muhakemeye alınanlar ve alınacak olanların ve suiistimal ve suîhal ile meşhur bulunanların alınmaması kararlaştırılmıştı. Bu kararlara göre, Divan-ı Âli'ye sevki istenilen eski Sadrazam Mehmet Sait Halim ve Mehmet Talât Paşalar ile harp kabinelerindeki nazırların hepsi "Teceddüd Fırkası" dışında bırakılmış oluyordu.

Ancak, "İttihad ve Terakki Cemiyeti" nin son kongresine Reislik eden ve "Teceddüd Fırkası" nın İDARE HEYETİ AZALIĞINA seçilmiş olan eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbulat Bey, o günlerde, eski gazeteci hüviyetimizle vaki görüşmemizde "Teceddüd Fırkası" nın yeni kuruluşu ile ilgili olarak muhtelif mütelâalarda bulunduktan sonra, bana şöyle demişti :

"— Teceddüd Fırkası", "İttihad ve Terakki Cemiyeti" nin mühim tadilâta maruz kalmış bir devamıdır."

Bu itibarla Beşinci Şubenin, Divan-ı Âli tahkikatı bakımından vaziyeti çok önemli idi. Beşinci Şubenin Reisi Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi ile Kâtibi Ertuğrul Mebusu Şemseddin (Günaltay) Bey "İttihad ve Terakki Cemiyeti" nin feshi lüzumunu kongrede ileri sürdükleri halde "Teceddüd Fırkası" nın tabiî azası olarak siyasî faaliyetlere devam ediyorlardı. Hatta Ertuğrul Mebusu Şemseddin (Günaltay) Bey arkadaşlarının verdikleri reylerle "Teceddüd Fırkası" nın ilk İdare Heyeti Azalığına seçilenler arasında bulunuyordu.

Beşinci Şube azasının çoğu, "İttihad ve Terakki" hüviyeti siyasiyesinin ortadan kaldırılmış olmasına rağmen, manevî şekilde "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin mühim tadilâta maruz kalmış bir devamı" olarak tavsif edilen "Teceddüd Fırkası" nın tabiî saliki ve mensubu idi.

Bu mebuslar arasında, son zamanlara kadar, eski bir ordu mensubu sıfatı ile,

Divan-ı Âli tahkikatına memur Beşinci Şubenin kâtibi olan Ertuğrul Mebusu Şemseddin (Günaltay) Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

"İttihat ve Terakki Cemiyeti" nin sadık bir uzvu olarak tanınan ve fakat "Teceddüd Fırkası" dışında bir muvazene unsuru mahiyetinde ayrıca teşkil ettikleri "Hürriyetperver Avam Fırkası" nın İdare Heyeti Azalığını kabul etmiş olan Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey de dahil olduğu halde, Bursa Mebusu Rıza, Erzurum Mebusu Hasan Tosun, Ayıntap Mebusu Ali Cenani, Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Beyler ile Karahisar-ı Sahip Mebusu Hacı Kâmil Efendi gibi "İttihad ve Terakki Cemiyeti" ne gerçekten bağlı olanlar vardı. Burdur Mebusu Mithat Şükrü (Bleda) Bey son günlere kadar "İttihad ve Terakki Cemiyeti" nin en sadık ve en ileri uzuvlarından biri olarak "Kâtib-i Umumî" hüviyeti ile çalışmıştı.

Bu itibarla, adı geçen ve geçmeyen mebuslardan çoğunun, siyasî kanaatleri bakımından, Divan-ı Âli Tahkik Heyeti Azası sıfatı ile vuku bulacak çalışmalarında tarafsız kalamayacaklarını sananlar olduğu gibi, kendi hüviyeti siyasiyeleri bir yana, hadiselerin seyrine ve inkişaf tarzına göre, vicdanî kanaatleriyle hareket edeceklerini ümit edenler de bulunmakta idi.

HAZIRLIKLAR BAŞLIYOR

İşte, bu tarzdaki düşünceler ve yorumlar içinde, Beşinci Şubenin toplantılarına başlayabilmesi için gerekli hazırlıklara geçildi. Mebusan Meclisi Reisi Halil (Menteşe) Beyin tel yazısını alan Beşinci Şubenin Reisi Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi ile Şubenin Kâtibi Ertuğrul Mebusu Şemseddin (Günaltay) Bey, 5 kasım 1334 (1918) salı günü öğleden sonra saat on dörtte, Fındıklı Sarayındaki Meclis-i Mebusan Dairesinde buluşarak Şubenin çalışacağı yerin tesbiti, sorguya çekilecek eski Sadrazam ve Nâzırların sözlerini zaptedecek memurun temini suretile yazı ve idare işlerinin tanzimi ve ilk toplantı gününün tayini için görüşmelerde bulundu.

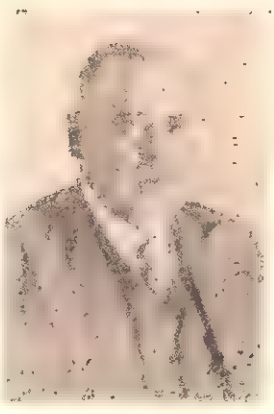

Meclis-i Mebusan Reisliğinde bulunan ve harp kabinelerinde Hariciye ve Adliye Nazırı olarak vazife gördüğü için Divan-ı Âliye sevki istenilen Halil (Menteşe) Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

Bugün yerini yangından önce ve sonra, Güzel Sanatlar Akademisi binasının almış bulunduğu eski ve tarihî Fındıklı Sarayının, yangından önceki durumuna göre, Kabataş tarafına uzanan ve Mebusan Meclisinin Şube ve Encümenlerine tahsis edilmiş bulunan müştemilât binasında, gerekli emniyet tedbirleri alınmak suretiyle, Beşinci Şubenin derhal çalışmalara başlaması uygun görüldü.

Bu müştemilât binası, Dolmabahçe Sarayında da olduğu gibi, inşaat tarzı itibarile esas saray yapısından farklı ve camekânlı bir koridor ile Fındıklı Sarayına bağlı idi. Ancak, bu müştemilât binasında daha önceleri de her şube ve encümene müstakil birer oda tahsisi kabil olmadığı cihetle, Divan-ı Âli tahkikatının devamı müddetince Beşinci Şubeye geniş ve müstakil iki odanın tahsisi suretile toplantı ve çalışma yeri meselesinin halli için, Ertuğrul Mebusu Şemseddin (Günaltay) Beyin dahi aynı zamanda Meclis-i Mebusan Divan-ı Riyasetine dahil "İdare Âmiri" sıfatı ile vazifeli bulunduğu üç kişilik "İdare Heyeti" ile temas edildi.

Böylece, mevzubahis müştemilât binasının deniz cihetinde değil, saray duvarlarına ve bahçeye bakan kara tarafındaki geniş salon ile yanındaki küçük odanın, tahkikat devresi için, müstakillen Beşinci Şubeye tahsis edilmesi kararlaştırıldı. Bu arada, Şubenin 6 Kasım 1334, (1918) Çarşamba günü öğleden sonra saat on dörtte toplanması için şube azasına gerekli tebligatta bulunulması da Beşinci Şube reis ve kâtibi arasında karara bağlandı.

Gelecek sayıda:

● — **Beşinci Şube Tahkikat heyeti Kâtipliğine Nasıl Getirildim?**

ANADOLU... Bâkir Hazineler Diyarı Ülkemiz!

MUNZUR EFSANESİ

YAZAN : NAZMİ SEVGEN

Munzur dağları (Arka plânda).

Sırtını Munzur dağlarının yalçın kayalıklarına dayamış olan Ovacık, yüzünü Munzurbaba'nın kaynağına çevirmiştir. Ovacık'ın Tunceli'nde bir ilçe merkezi olduğunu söylemeğe bilmem lüzum var mı?.. Adı üzerinde: Ovacık.. Kutsal Munzur'ın suladığı küçücük ovanın kenarında minimini bir kasabacık...

Munzur nehri, cevherini aynı ismi taşıyan dağdan alır. Tunceli'nin kuzeyini örten başı göklerde Munzur silsilesi, Toroslar'ın bir parçası, onları daha doğudaki büyük dağlar manzumesiyle birleştiren bir düğüm noktasıdır. Himalaya, Altın ve Hindikûh dağları Hazar denizi güneyinde Kafkas dağlariyle birleştikten sonra bir kolla Kırım'a ve diğer taraftan da Aras vadisiyle Bingöl dağlarına ulaşır. Bingöl'e eklenen bu zincirleme sıradağlar, oradan sonra Şeytan dağları adını alan bir halka ile Munzur silsilesine ve daha güney batıda Çiçek dağlariyle başlayan Toroslar'a kilitlenir. Munzur dağları, Çin setleri gibi, Erzincan ve Elâzığ düzlükleri arasında bir hattı fasıldır. Koç gölbaşı, Akbaba gibi doruklar beyaz sarıklarını kıştan kışa yenilerler. Ziret boğazı, Merdiven boğazı, Mahmûnî gediği, Munzur'un başlıca geçit yerleridir. Diğer taraflarda yalçın kayalar şahlanmış, tabiat buralarda granitten birer duvar örmüştür, geçilemez.

Ovacık'ın kuzeyindeki Munzurbaba'nın eteğinden ilk özünü alan Munzur nehri, yerliler indinde kutsal sayılır. Eskiden Ziyaret köyünde bir tekke, kendisine bin türlü keramet atfedilen Munzurbaba adında bir yatır vardı.

NAKLEDİLEN EFSANE

Tuncelliler Ziyaret köyünün karşısındaki kayalıklardan fışkıran Munzur nehri için şöyle bir efsane naklederler : Ziyaret köyünden Kara - Hacı, Hacca gitmiş. Birgün helva pişiren karısı, ondan bir miktar çoban Munzur'a vermiş. Munzur, kadıncağıza, ağası Kara - Hacı'nın helva sevdiğini, bir sahan daha verirse ağasına da götüreceğini söylemiş. Kadın, Munzur'un doymadığına hükmederek bir sahan helva daha vermiş. Kara - Hacı o gün Arafat'ta imiş. Munzur bir hamlede Arafat'a uçmuş, helva sahanını Kara - Hacı'nın önüne koyup bir şey söylemeden kaybolmuş. Kara - Hacı, Hactan dönerken köylülerle beraber çoban Munzur da karşılamağa çıkmış. Munzur'un elinde bir bakraç süt de varmış. Kara - Hacı, karşıcı gelenlere : "Hacı ben değilim, Munzur'dur, onu takdis ediniz" demiş. Bu hitap üzerine Munzur, elindeki süt bakraciyle köye doğru koşmağa başlamış. Elindeki süt dökülmüş, sütün döküldüğü yerden Munzur nehri fışkırmağa başlamış. Munzur da suların fışkırdığı kayalardan içe-

ri girerek kaybolmuş (1). İşte şimdi orada bir Munzurbaba ziyaretgâhı görüyor ve bu muazzam kayalıklara Munzurdağı, süt asıllı suya da Munzursuyu diyoruz. Tunceli'nde Munzur adını taşıyan çok kimseye rastlanır. Munzur. Tunceli'nde kutsal bir varlıktır.

Eskiden Tunceliler, güneş doğarken onun ilk ışıklarının aksettiği yüce doruklara yönelir, Homa Tanrının adını anarak şafak vaktinin sessizliğini yırtarlardı. Bu sırada kutsal Munzur'un süt asıllı, beyaz köpüklü suyu içilir. Bu su, gövdenin büyümesine, idrâkin gelişmesine, düşüncenin durulmasına yarar.

Maktûl Dersimli şair Ali Şîr :

Gönül gel gezelim Munzurdağını
Ne hoş memlekettir ili Dersim'in
Seyran eyleyelim Sultandağını (2)
Ne hoş çiçektir gülü Dersim'in

Sultan Munzur durmuş kıblegâhına
Sultanbaba derler onun şâhına

mısralariyle Munzurbaba'ya Dersimliler indinde izafe edilen kutsal manayı ne güzel terennüm ve ifade etmektedir.

Zaza, Tanrı'yı bir tek kelime ile ifade eder: Homay. Zaza'nın tazarrû eli semaya kalktığı, yüzü güneşe yöneldiği zaman dudakları da Homay nakaratını besteler. Bingöl'den Siverek'e, Zara'dan Genç'e kadar hep bu oğultuyu dinleriz : Homay. Zaza, "Homa ez halk kerda" cümlesiyle Allah beni yarattı demek ister.

GILGAMIŞ DESTANINA GÖRE HUMBABA

Sümerler'in Uruk sitesi kıralı Gılgamış'ın meşhur destanında bir Humbaba'dan bahsedilir. Pişmiş topraktan yapılmış bir Humbaba başı zamanımıza kadar intikal etmiştir. Burada tasvir edilen, iri ağızlı korkunç bir simadır.

Gılgamış destanı veya efsanesi uzundur. Biz, onu nakledecek değiliz. Gılgamış'ın anası mabude Ninsun, oğlunun gördüğü iki rüyayı, Uruk'a kendisine bir rakip geleceği, fakat sonunda onunla candan dost olacağı suretinde tabir ediyor. Çok geçmeden Gılgamış'ın rakibi Enkidu çıkageliyor. Kılıç kuşanarak, sürülerin üzerine saldıran arslanları, kurtları avlıyor. Gılgamış, onu şehre davet ediyor. İki kahraman, saray kapısının önünde boğalar gibi böğürerek boğuşuyorlar. Bu esnada kapının eşiği kırılıyor, duvar sarsılıyor. Nihayet Gılgamış galip geliyor. Fakat bu dövüşme iki rakibin birbirleriyle samimî arkadaş ve müttefik olmalariyle neticeleniyor.

Gılgamış, günün birinde, Endiku'ya sedir ormanına bir taarruz yapmalarını, ilâhlar tarafından ormana bekçi tayin edilmiş olan Humbaba ile çarpışmalarını teklif ediyor. Endiku, kendisinin vahşi hayvanlar arasında ormanlarda gezdiği zamanlarda Humbaba'nın dehşetli sesinden, alev nefesinden çok korkmuş olduğunu söyliyerek dostunu bu tehlikeli teşebbüsten vaz geçirmek istiyor, fakat muvaffak olamıyor. Nihayet her iki kahraman, birçok maceradan sonra Humbaba'nın önüne çıkıyorlar. Aralarında müthiş bir savaş başlıyor. Güneş ilâhı, Humbaba'nın üzerine, yedi baştan saran yedi fırtına musallat ediyor. Humbaba, bu rüzgârlar önünde kımıldanamıyor. Bu suretle bağlanmış olan Humbaba Gılgamış'a teslim oluyor. Hayatına kıyılmamak şartiyle kendisine bağlı kalacağını söylüyor. Gılgamış, bidayette hayatını bağışlamaya mütemayil görünü-

(1) **Bu, Hacı Bektaş Veli velâyetnamesinde tesadüf ettiğimiz Hacı Bektaş - Lokman Perende efsanesine nazire olsa gerektir.**

(2) **Dersimlilerin, Celâlettin Harzemşah'ın metfun bulunduğunu iddia ettikleri "Tacikbaba" veya "Sultanbaba" dağı. Bu hususta "Tarih Konuşuyor" 31. sayıya bk.**

Başucunda ulu sakız ağacı bulunan bir Âlevî yatırı.

yor. Fakat Endiku, Humbaba'nın sağ kalmasının mahzurlarını anlatıyor, Gılgamış'ı bu fikrinden vaz geçiriyor. Nihayet Humbaba'nın başı kesiliyor, cesedi kırlara atılıyor.

GILGAMIŞ DESTANINDAN GELEN İNANIŞLAR

Anadolu'da Hom, Homay, Homa - Huma şekillerinde yaşamış olup bir ilâha işaret eden inanışların, Gılgamış destanından intikal etmiş olması düşünülebilir. Anadolu'da Homa bir mabud idi. Zaza'lar gibi biz de ona Uma - Oma deriz. Omay sonsuz hayatı sembolize eden neşvü-nüma ilâhıdır. Bu sebepledir ki, Türkler, ebediyeti remzettiğine inandıkları azm-ı harfaka (uyluk kemiğine) oma kemiği demişlerdir. Kıyamet günü İsrafil sûrunu çalıp da ölüler yeniden ruhlarına kavuştukları zaman tecessüt (dirilme) keyfiyetinin oma kemiği üzerine olacağına inanmışlardır.

Zaza seyyidi, Homa'ya adanan adakları güz mevsiminde köy köy dolaşarak toplar. Zaza'lar, toplanan bu sadakaya Uma - Umma, toplayan seyyide de ummacı derler. Zaza seyyidi, görünüş itibariyle çocuklarımıza tanıtmak istediğimiz ummacı'nın hakikaten ta kendisidir, karmakarışık sakal ve bıyık, iki iri göz, korkunç bir sima. İşte Zaza umması'sı budur.

Kımızın ekşime devrelerinden birinin adı Homa'dır. Kımız, ancak bu tahammür devresinden sonra kıvamını bulur. Bizim şu meşhur rakıyı tahammür ettiren de soma değil midir?.. Bazı kelimelerdeki (s) harfleri eklemedir, sonradan düşer. Bunun için rakıyı olgunlaştıran soma da aslında oma'dır.

Anadolu'nun bazı yerlerinde omay kelimesi halk dilinde Allah manasında kullanılmaktadır. Elbistan'da yaramaz çocuklarından usanan analar, Allah'tan korkmaz manasına olarak onlara Omaysız derler. Homme - insan kelimesi de bu asıldan değil midir?.. (Prof. Hasan Reşit Tankut'ın hususî notlarından).

Bağrı yanık Alevî şairin :

Ey âşık-ı sadıklar
Gel hû diyelim yahû
Ey yar-ı muvafıklar
Gel hû diyelim yahû

UMMACI deyip de geçmeyiniz: O, tetkike değer şahsiyettir.

Hû aşk-ı İlâhidir
Dil mülkünün şâhıdır

Hep erenler hû ile
Açtılar can perdesin
Dost göründü her taraftan
Yâne yâne hû deyû
Feyz açıldı cümle hû'dan
Açtılar gözlerin andan
Yâne yâne hû deyû

nefesinde işaret ettiği Hû kelimesi de Homa'ya itaatı, kanaatı, teslimiyeti ifade ve ona işaret etmez mi?..

ZAZALAR ve HOMA

Anadolu'dan topladığımız Zaza lehçelerinde Homay kelimesi müştereken Allah makamında kullanılmaktadır. Bu yerlerin başında Çabakçur, Genç, Palu, Karakoçan, Solhan, Mutki, Lice, Eğil,

Plümür, Ovacık gelmektedir. Bunlardan son üçü Tunceli'ndedir. Bilhassa Ovacık, Munzur nehrinin kaynağındadır. Munzur suyundaki alabalık da Dersimli için kutsaldır. Zendevasta'nın mukaddes kitabındaki beyaz Homa gibi şifalıdır, yenmez, ancak hastalıkların tedavisinde kullanılır.

Zaza'lar, çok eski çağlarda yüksek kayalara, ulu ağaçlara, ağaçlardan da bilhassa sakız ağacına, büyük sulara hürmet ederlerdi. Her Zaza yatırının başuncunda bir sakız ağacı yükselir. Bütün Alevî zümrelerinde de böyledir. Bu ağaçlara Türk boylarında görüldüğü gibi niyet bezleri bağlanır. Zaza'lar, Homay'ın yüksek kayalar üzerinde doruklandığına inanırlardı. Sivri ucuna, güneşin ilk ışıkları çarpan yüksek kaya, onların mihrabı idi. Zaza, Allah Cumhuriyete zeval vermesin tarzındaki dileğini "Homa zeval niyedû Cumhuriyeti" diyerek Cumhuriyetin ebedpâye olmasını yine Homa'dan niyaz eder.

Bir realite olarak yaşamakta olan Munzur efsanesi, bizi, onun süt asıllı ve şifalı suyunun izahı için, çok eski zamanlardan intikal etmiş olan Homa mabudun tahliline kadar sevketmiş oldu. Anadolu, bakir hazineler diyarıdır. Aranınca, elendikçe orada ne kıymetler, ne el dokundurulmamış mevzular bulunabilir. Mütefekkirlerin, yurtseverlerin baş vazifelerinin, bu hazineleri bulmak ve taramak olduğuna işaret etmek istiyoruz.

TÜRK DÜNYASI NEDEN BUGÜNKÜ HALE GELDİ?

— 3 —

Ayestefanos (Yeşilköy) önlerinde kendisine "İsa'dan sonra Hıristiyanlığa en büyük hizmeti yapabilmiş olma" ünvanını veren fanatik papaz - asker Grandük Nikola.

YAZAN : İHSAN ILGAR

Ruslar 1496 da yine bir elçi ricasında bulundular. Geçen yazımızda belirttiğimiz gibi kimse Evliya Çelebi gibi düşünüp bu tehlikeyi görememiş, Kazan'ı ortadan kaldıran Rusluğun sonunda daha büyük istilâları güdeceği hesaplanamamıştı. Halbuki o zaman Moskova'ya gönderilecek bir elçi Rus arzu ve emellerini yakinen görecek, İstanbul'u belki uyarma imkânını bulacaktı.

İstanbul'u zaptederek Bizansı ortadan kaldıran Türkler, Viyana önlerine doğru ilerlerken, Çarlık da manevi bir kuvvetlenme çabasında idi. Bunun için İvan, ölen karısının yerine papanın yanında bulunan son Bizans imparatoru XIII ncü Konstantin'in kardeşi ve Mora despotu Tomas'ın kızı Sofiya (Zoya) ile evlendi. 1472 de Moskovaya Bizans prensesi diye gelin gelen bu kadın, Çarlığı İstanbul'a doğru götürürken, Bizans'ın ve Roma'nın sefahat ve saray hayatını da Moskova Çarına aşılamıştı.

TÜRKİYE - RUSYA ARASINDA İLK SAVAŞLAR

I. 1641 - 1642 Savaşı : Fatih'in Türk hudutlarına kattığı Azak kalesi, Don kazaklarının baskınına uğramıştı. Kazaklar Moskovaya giden Türk elçisini de tutuklamışlardı. Daha sonra adamlarını ve elçiyi de öldüren Kazaklar 1637 de kaleyi bir baskınla ele geçirdiler, şehirdeki bütün Türkler vahşiyane bir surette öldürüldü, malları yağma edildi. Kazak beyi Moskovaya bir heyet göndererek Azak kalesinin Rusyaya maledilmesini istedi. Rusların o zaman zayıf olması Kazakların bu hediyelerini kabule imkân görmesine engel oldu. Kalenin hemen Türklere teslim edilmesini emrettiler. Bu emir karşısında Kazaklar istemiye istemiye kaleyi geriye verirken, tahrip etmekten de çekinmediler. Kalenin geri alınmasında Kırım Hânı Mehmet Giray'ın da büyük yardımı olmuştu.

II. 1646 Savaşı : Kazaklar bu saldırılarını sıklaştırmıya başlamışlardı. Her defasında gönderilen kuvvetlerle geri püskürtülüyorlar, geriye çekildikten bir müddet sonra tekrar şımarıklıklarını yapmakta devam ediyorlardı. Bütün bunlara son vermek isteyen Kırım Hanı, büyük bir akıncı kuvvetiyle Moskova önlerine kadar gitmiş, otuz bin esirle dönmüştü. Ruslar, izzeti nefislerini rencide eden bu olayın intikamını almak için seksen bin kişilik bir ordu meydana getirmişler, Azak istikametinde yürüyüşe geçmişlerdi. Rusların maksadını vaktinde haber alan Osmanlı hükümeti, ordu ve donanmasını bu kuvvetleri karşılamak üzere göndermiş, Kırım Hanına da düşman kuvvetlerinin gerisine akın yapmasını bildirmişti. Türk akıncıları karşısında kısa zamanda bozguna uğrayan Rus kuvvetleri, perişan bir halde Moskova'nın yolunu tutmuşlardı.

III. 1677 - 1678 Savaşı : Ruslar yavaş yavaş güneye inmek, Karadenize ulaşmak yolunda idiler. Bu iş için de Ukranya hükümetinin ortadan kalkması lâzım geliyordu. Bir kaç defa bu işe teşebbüs ettilerse de muvaffakiyet sağlıyamamışlardı. 1678 de Ukranyayı elde etmeye geçen Rusları önlemek üzere Sultan Dördüncü Mehmet (Avcı) de ordusu ile beraber sefere çıkmış, fakat savaşın uzun sürmesi dolayısile kumandayı Merzifonlu Kara Mustafa Paşaya bırakarak Edirneye av ve zevk âlemine dönmüştü.

Kuvvetlerimiz Cehrin kalesini ilk ağızda kuşattı. Kale sarp bir araziye inşa edilmiş stratejik bir önem taşıyordu. Rusya kaleyi kurtarmak için prens general Rumodanovski komutasında büyük bir ordu gönderdi. Rus kuvvetleri iki yüz bine yaklaşık idi. Merzifonlu'nun çok tedbirli hareketile Rus kuvvetleri ağustos ayı içinde Kırım akıncıları ile beraber kuşatılıp mağlup edilmiş, kale de zaptedilerek burçlarına Türk bayrağı çekilmişti. Bükemediği eli öpmesini çok iyi bilen Ruslar, hemen barışa talip oldular. Özü (Dinyeper) nehri her iki devlet arasında sınır olarak kabul edildi ve Ruslardan tazminat da alınarak ordu geri döndü.

IV. 1682 - 1699 savaşı : Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın Osmanlı İmparatorluğunu eski yükselme devrine getirme arzusu, onu iki yüz bin kişilik bir ordu başında Viyana'yı kuşatmaya sevketmişti. Kalenin son bir hücumla elde edilmesi mümkünken, sadrazamın kendinden teslim olmasını arzulaması, büyük bir yenilgiye sebep oldu. Hıristiyanlar bu yenilgi üzerine Türkleri Avrupadan kovmak arzu ve emeline kapıldılar. Rusya, Avusturya, Lehistan, Venedik elele vermişlerdi. Ayrı ayrı cephelerde çetin şartlar altında savaşlar yapılmaktaydı. Viyana kapılarında başlıyan savaş, Tuna kıyılarına kadar bütün Türk hudut bölgesine yayılmıştı. Kalelerimiz dişini tırnağına takarak dayanıyor, direniyordu. Köprülü Fazıl Mustafa Paşanın sadarete getirilişi kısmen bu gerilemeleri önlemeye kâfi geldi. Kırım Hanı Selim Giray da Kırım üzerine inen bir Rus kolunu bozguna uğratarak Ukranyaya hâkim olabilmişti. Salankamin'de Köprülü Fazıl Mustafa Paşanın 1691 de şehit olması üzerine Sultan İkinci Mustafa'nın ataları gibi savaş meydanlarında ordunun başında bulunması, başarılar sağlamış, fakat 1697 deki Zenta felâketi talihi yine döndürmüştü. Bütün bu olaylardan sonra Amcazade Hüseyin Paşanın kısa zamanda meydana getirdiği ordu, düşmanı geri atmıya muvafak olmuş, 1699 da Karlofça anlaşmasını yaparak Azak Kalesini Rusya'ya bırakmıştık.

Bir imparatorluk vahdeti için aynı duygunun müdafaasına ait hazin tesbitler : Kafkasyalı süvarilerin 1876 - 1878 Osmanlı Moskof Savaşında bir hücumu.

V. 1711 Prut Savaşı : Osmanlı devletinin iç işleri hiç te iyi gitmiyordu. İktidarda olanlar ehliyetsiz kimselerdi. Halbuki Rusya'da Çar Büyük Petro, memleketinin iç işlerini düzenlemiş, Avrupadaki devletlerle temaslarını sıklaştırmış, Rusya'nın nüfuz ve kudretini arttırma yoluna koyulmuştu. Karlofça anlaşmasının yapılmasından sonra Azak sahilinde, Özi ve Bender hudutlarında kaleler yapmıya koyulmuştu. Bunun niçin yapıldığı aşikârdı. Geçen sayıda anlattığımız Evliya Çelebinin kehaneti tahakkuk yoluna girmek üzere idi. Harici işlere bakan Osmanlı reisülküttapları, bunun hedef ve gayesini hesaplamaktan uzaktılar. Bu yönden Rusya ile olan sulhu bozmaya cesaret edemiyorlardı. Halbuki bu sırada cereyan eden Poltava Savaşına müdahale etmiş olsalardı, büyük bir tehlikeyi vaktinde önlemiş olacaklar, belki Prut savaşına bile lüzum kalmıyacaktı.

Poltava'da mağlup olan Demirbaş Şarl Türkiye'ye sığınınca, tehlikenin yavaş yavaş kapıyı çaldığı anlaşıldı. Yaralı ve perişan Şarl, Bender'de oturtulmuştu. Onu takip eden Rus akıncıları Özi ve Buğdan yönlerinde Türk sınırlarını geçtiler. Bu hareketi muahedenin bozulması gibi kabul eden Osmanlı devleti bir savaşı düşünmiye başlamıştı. Rusya yavaş yavaş güneye kaymayı düşünüyor, Kazakları hakimiyeti altına alıyor, Lehistan'da söz sahibi olmak istiyor, hudutlarımızda kaleler yapmak, yığınaklar meydana getirmek suretile hedefini belli ediyordu. Ayrıca da Eflak, Buğdan, Sırbistan ve Karadağlıları aleyhimize Ortodoks papazları vasıtasile kışkırtıyor, bunlara papazlar vasıtasile para, gizli yollardan silâh gönderiyordu.

BALTACI'NIN BÜYÜK GAFLETİ

Bir taraftan başta Demirbaş Şarl'ın bulunduğu grup, Osmanlı devletini Rusya aleyhinde harbe teşvik ediyor, diğer taraftan Rusların yardım ettiği Eflak ve Buğdan beyleri Rusları gizlice imdada çağırıyordu.

Petro, Şarl'ın Türkiye'de kalmasından korktuğu için İsveç Kıralının memleketten çıkarılmasını, aksi taktirde müttefiki Lehistan'la birlikte savaşmak mecburiyetinde olduğunu bildirdi. Bu bir ilânat tehdidi idi. Osmanlı devleti düşmanına aynı silâhla mukabele etmesini düşünmüyordu. Rusya'nın da 1534 ten beri elde etmekte olduğu Asyadaki topraklarda geniş bir Türk kitlesi bulunmakta idi. Bilhassa Kazan, Astrahan ve Kırgız stepleri Türklerle meskûndu. Buradaki halk Ruslara bir türlü alışamamıştı. Eflak - Buğdan'ın Petro'ya müracaatı gibi buradaki Türk Hanlarının da Osmanlı devletine müracaatları vardı. Aynı şekilde o tarafta yapılacak telkin ve yardımlar hem Türkleri kurtaracak, hem de yeni bir istilâ emellerinden uzaklaşmak mecburiyetinde kalacaklardı.

Prut'ta karşılaşan iki ordu eğer bir savaşa girebilmiş olsa idi, belki bugün Avrupa haritasını başka türlü görmemize sebep olabilirdi. Çünkü Türk ordusu Rusları her taraftan kuşatmış, imha olmasını bir kaç saat meselesi haline getirmişti. Herşeyin mahvolduğunu gören Çar, eşyayı yaktırdı, hazinesini toprağa gömdürdü, fakat Katerina'nın Sadrazam Baltacı Mehmet Paşaya yalvararak sulh istemesi, Baltacının büyük bir gafletle bunu kabul edişi, büyük fırsatın kaybına sebep oldu. Yapılan Prut anlaşması da her zaman olduğu gibi Ruslar tarafından türlü hilelerle tatbik edilmedi.

VI. 1736 - 1739 Savaşı : Rusya'nın Lehistan ve İran hakkındaki emelleri meydanda idi. Lehistan kıralı İkinci Ogüst öldüğü zaman yerine bir kıral seçilmesi lâzım geliyordu. Rusya, Lehistan'a asker göndererek kendi adamını seçtirmek yolunu tuttu. Rusya'nın yirmi beş seneden beri takip ettiği siyaset, Polonya'ya hakim olmak, Karadenize inmekti. Avusturya da uzun zamandır Türklerle Balkanlara inme yolunda mücadele halindeydi. Bir gizli anlaşma ile Rus orduları harp ilân etmeden Azak Kalesi önüne geldi. Diğer bir ordu da Kırım Yarımadasını Ukranya'ya bağlıyan geçiti kapatmak için yapılmış olan Perekop istihkâmları üzerine yürüdü; Kırım'a dağılarak Hanlık merkezi olan Bahçesaray'ı tahrip, sarayları yakarak ele geçirdikleri servetle çekilip gittiler.

Osmanlı devleti hazırlıksızdı; ilk defa olarak Avrupa hükümetlerine müracaat ederek Rusların hareketlerini protesto etti. Avusturya tavassut teklifinde bulundu. Rusya'ya harp ilân etmek mecburiyeti âşikârdı. Tunayı geçen ordumuz, Rusya üzerinde başarılı savaşlar yapmakta idi, fakat Avusturya müttefikini yalnız bırakmadı. Uzun süren savaşlar sonunda Vidin'den Tunayı geçen ordumuz, Banat havalisini elde ederek düşmana büyük bir galebe sağlamış oluyordu. Rusların ve Avusturyalıların yer yer mağlup oluşları evvelâ Avusturya tarafından sulh istenmesine sebep oldu. Belgrat'ta akdedilen Avusturya muahedesi bize birçok kaybımızı sağlıyor idi ise de, Ruslar yine bu muahedelerin tatbikinde aynı hilelere baş vuruyorlardı.

Garp cephesindeki bu yenilgilerini Ruslar yeni hazırladıkları kuvvet-

lerle Balkaş gölü istikametinde ilerlemekle telâfi ettiler.

VII. 1768 - 1774 Savaşı : Türkiye'nin Rusya'yı izlemesi artık bir hayat memat meselesi idi. Lehistan ve Kafkasya yönlerindeki tecavüzleri gittikçe artmakta idi. İsveçlilere galebe ettikten sonra kuzey kanadını pekleştiren Rusya, Hazer ve Karadeniz yönüne önem veriyordu. Lehliler artık Rusların kendileri için ne yaman bir tehlike olduğunu anlamışlardı. İstanbul'a gönderdikleri bir heyetle Rusya'nın müdahalelerine mani olmamızı istediler. Türkiye, Varşova'nın işgali hakkında Rus elçisinden bilgi talebinde bulundu. Ruslar, hudutlarımızda istihkâmlar yapmakta, Kabartay bölgesine saldırmakta, Türklere karşı kışkırttığı Gürcülere el altından yardım etmekte, Eflak ve Buğdan ile Karadağ'da türlü entrikalar çevirmekte idi. Savaş karada ve denizde uzun sürdü. Dinyester nehrinden geçilemedi, Hotin kalesi düştü, Besarabya, Buğdan Rusya'ya kucağını açmış gibi idi. Rus ordularını geriden tehdit için Dağıstan'da, Kazan'da isyanlar çıkarmak, buradaki Türkleri silâhlandırarak Rus kuvvetlerini geriden vurmak mümkünken bunlar asla plânlanmadı. Hatta vaktile Moskova önlerine giden Kırımlılara yardım dahi edilmek hatırlanamadı. Bu durum karşısında Ruslar

İshakçı'dan güneye geçerek büyük zayiat vermemize ve Balkanlara inerek Balkandaki gayrı müslimleri ayaklandırma yolunu tuttular. Savaş Küçük Kaynarca muahedesile 1774 de Kireç, Yenikale, Azak'ın Rusya'ya terki ve büyük bir arazi kaybımızla sonuçlandı.

1787 - 1792 Savaşında da Avusturya ve Rusya, Türkler aleyhinde anlaşmışlar ve doğuda genişlemeğe karar vermişlerdi. Her iki devlet savaş hazırlıklarını evvelce yapmış olduklarından saldırmakta gecikmediler. Avusturya tarafında yapılan savaşlar muvaffakiyetimizle sonuçlandı. Ruslarla yapılan Tuna ağzındaki savaşlar bazan Rusların muvaffakiyeti, bazan bizim galebimizle sonuçlanmıştı. Yaş muahedesile mühim bir arazi parçasını almış olmamıza rağmen Kafkasya ve Türkistan'daki Rus ilerlemesini asla düşünmüyorduk.

ONLAR ve BİZ

1806 da ve 1827 de cereyan eden savaşlarda, Rusları başka cephede oyalamadığımız, içten sarsmayı düşünmediğimiz, hatta sınırlarımızın dışında değil, Orta Asyadaki Türklere el uzatmadığımız için daima yalnız kalıyorduk. Halbuki Ruslar bütün savaşlarda bizim başka cephelerde meşgul olmamızdan faydalanıyor, aynı zamanda Balkanlardaki milletlerin istiklâllerini bahane ederek oralarda Türk ordusunu gerilerden vurmak yolu ile muvaffakiyetlerini sağlıyordu.

1855 Kırım savaşında da müttefiklerimizden kâfi derecede faydalanamadık. Kırım savaşı sonunda hiç olmazsa Kırım'ın istiklâli sağlanmış, Rus kuvvetleri Kafkas dağlarının ötesine atılmış olmalıydı.

1877 - 1878 savaşı da aynı şekilde hatalarla geçti. Doğu cephesindeki muvaffakiyetli savaşları eğer Azerbaycan'dan, Dağistan'dan ve Türkistan'dan faydalanmasını bilseydik, Erzurum önüne kadar getirmezdik. Balkanlardaki hatalar da, Rus kuvvetlerinin Yeşilköy'e kadar gelmesine sebep oldu. Eğer Berlin anlaşması olmasa idi, Yeşilköy anlaşmasındaki zararımız daha büyük olacaktı.

1914 - 1918 Birinci Dünya Savaşından evvel 1905 Rus - Japon seferinde Türkiye için büyük bir fırsat zuhur etmişti. Türkler Rus ordularının Sibirya ve Büyük Okyanusta meşgul olmasından faydalanabilirdi. Böyle bir savaşta hiç olmazsa 1877 - 1878 deki ziyanlar telâfi edilebilir ve Türk dünyasına el uzatmak mümkün olabilirdi.

1914 - 1918 savaşları, Rus İhtilâli sonunda Lenin'in "milletler hapishanesinin kapısını açıyoruz" demesi üzerine Türkistan, İdil - Ural, Kırım, Dağistan, Azerbaycan Türkleri istiklâllerini ilân etmek bahtiyarlığına kavuştular. Ne çare ki, Osmanlı devleti yere serilmiş, memleketi işgal edilmiş, ordusu terhis edilmişti. Eğer Osmanlı liderlerinde bir parça Türklük ve dünya jeopolitiği hakkında bir bilgi olsa idi, işsiz bıraktığı, birçok savaşlarda yetişmiş kumanda heyeti ve subaylarını muhtelif vesilelerle Azerbaycan, Dağistan, Kırım, İdil - Ural, Türkistan'a yollamak suretile buradaki istiklâl gruplarını pekleştirip teşkilâtlandırmak, karşılıklı yardımlar sağlıyarak kuvvetli bir savunma cephesi kurmayı düşünebilirlerdi. Ama ne çare ki, böyle bir ulvi fikri düşünecek Osmanlı siyasileri mevcut değildi.

İngilizler ve Halife Abdülmecid Efendinin

MISIR'a YERLEŞME TEKLİFİ!

Son Halife Abdülmecid Efendinin dört ay devam etmiş HALİFELİK devresine ait bir tesbit: Dolmabahçede, daha sonra sert tepkilere yol açan ihtiyat zabitleri heyeti'ni kabul ettiği gün alınmış bir fotoğrafı.

YAZAN : CEMAL KUTAY

Türkiye İkinci Büyük Millet Meclisi, vatanda ve dünyada en geniş akisler yapacak kararını o gün, sadece İKİ mebusun gerçekten medenî cesareti temsil eden itirazları içinde bir tek celsede vermişti. O gün, tarih, yüzyıllarca sürmüş ve aile adını büyük bir Türk İmparatorluğuna vermiş sülâleyi, dünya yüzündeki son müstakil Türk devletinin millî sınırlarından dışarı çıkarıyordu.

431 No. lu kanun olarak tescil edilecek olan bu karar ile, Hilâfet ilga ediliyor ve Hânedan-ı Al-i Osman Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılıyordu: Tarih, 3 mart 1924 dü.

İki mebus, Kastamonu mebusu Halid Beyle Gümüşane Mebusu Zeki Beyler, Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ile elli üç arkadaşının yaptığı kanun teklifine itiraz etmişler, teklifin lehinde birçok hatipler, bu arada bilhassa Adliye Vekili Seyyit Bey uzun ve tarihî delillerle konuşmuş, oldukça sert münakaşalar olmuş, ve sadece İKİ muhalif reye karşı ittifaka yakın ekseriyetle kabul edilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu tarihin sinesine intikal ederken, Osmanlı ailesi de, çöken imparatorluğun elde kalabilmiş toprakları üzerinde kurulan Cumhuriyetin hududlarını terkediyorlardı: Önce Saltanat ilga edilmiş, hakimiyeti millet namına Büyük Millet Meclisi ele almış, Cumhuriyet ilân edilmiş, Hilâfet "Hanedan-ı Al-i Osmanın en lâyık evlâdına" bırakılmıştı. Bu tecrübe de müsbet netice vermemiş, huzursuzluklar devam etmiş ve kesin neticeye gidilmişti: Saltanattan sonra Hilâfet de kaldırılıyor ve kapanan devrin tamamen maziye intikali için bu devri temsil eden AİLE de vatan dışına çıkarılıyordu.

Kabul edilen kanuna göre, Halife hal'ediliyor, Halife ile Osmanoğullarının kadın erkek bütün âzası ve damatlar Türkiye'de oturma hakkını ebediyen kaybediyorlar, vatandaşlık hakları kaldırılıyor, on gün içinde yurdu terke mecbur ediliyorlardı. Osmanoğullarının bütün serveti, Hazineye geçiyordu. Diğer maddeler, bu temel hükümleri tekmilliyordu.

Teklif, akşam saat 19.55 de kanunlaştı, resmî gazetede o günkü tarihle yayınlandı ve hükmünün icrası, İstanbul vilâyetine Telgrafla bildirildi.

GECE DOLMABAHÇE SARAYINDA

İstanbul'da bu güç ve nazik vazifeyi, üç makam sahibi yerine getirecekti: Va-

li Haydar Bey, Emniyet Umum Müdürü Muhittin Bey (daha sonra İstanbul vali ve belediye reisi olan rahmetli Muhittin Üstündağ), İstanbul Polis Müdürü Sadettin Bey.

Dahiliye vekâleti, uzun bir şifre ile de "yapılacak muamele" yi tafsilâtlı olarak izah etmişti. Ankara, hiç bir hadisenin çıkmasını istemiyordu. Kanun teklifi yapıldığı andan itibaren Dolmabahçe Sarayı başta olarak, Hanedânın Saraylarının çevresinde ihtiyat tedbirleri alınmış, sivil polislerle, sivil kıyafette takviye edilen emniyet kadrosu, en kısa zamanda neticelendirilecek olan çetin mevzuu, hiç bir sızıltıya meydan vermeden sonuçlatmak için dikkatli, hassas ve uyanık tutulmuştu.

Gece saat on birdi.

Bundan sonrasını rahmetli Muhittin Üstündağ anlatacaktır ve bu anlatılanlar içinde, kapanan bir tarihle açılan bir tarihin iltisak noktasının bakir hakikatleri meçhul olarak kalmaktan kurtulacaktır :

"— Vilâyet makamında Mektupçu ve Beyoğlu Vali Vekili (o zaman Beyoğlu mıntakası ayrı bir vilâyetti), Abdülhak Hakkı Beyi, Ankara ile devamlı şekilde çalışan şifre başında bıraktıktan sonra, Vali Haydar ve Polis Müdürü Sadettin Beylerle birlikte Dolmabahçe sarayına geldik. Mart ayının başında olmamız dolayısiyle hava soğuk ve rutubetli idi. Buna rağmen otomobilde üçümüz de terlemiştik diyebilirim. Dolmabahçe Sarayında mutad kadrosu on polisten ibaret olan komiserlik, çoğu sivil memurlarla takviye edilmişti. Saraya geldiğimiz zaman, saatin geceyarısına yaklaşmış olmasına rağmen her taraf aydınlıktı. Başmabeyinci Hikmet Beyin orada olmasına çok memnun olduk. Çünkü Başmabeyincinin bu saatte ayrılmamış olması, Halife Abdülmecid Efendinin de fevkalâde bir şeyler beklemekte olduğunu anlatıyordu.

"— MUKADDERAT... MUKADDERAT BÖYLE İMİŞ..."

Abdülmecid Efendi bizi muayede salonunda ve bekletmeden kabul etti. Üzerinde redingotu vardı. Kravatının üzerinde büyük bir pırlanta, kolalı beyaz gömleği ve reyye pantalonu, rugan fotinleri, Son Halifenin henüz soyunmadığını ve "kabule mecbur olduğu misafirler" beklediğini anlatıyordu. Biz veya başkaları...

Bu tarihî şahsiyeti ilk defa bu kadar yakından görüyor ve konuşma imkânı buluyordum. Çok heybetli, yakışıklı, yaşına rağmen dinç, bakışları nâfiz, sesi tesirli, güzel konuşan bir zattı. Rengi sararmış gibiydi ve elindeki iri taneli sarı kehribar tesbih daima hareket halindeydi. İçeri girince tâzimle ayağa kalktık. Başta olan beni Vali Haydar Bey takdim edince bakışları dikkatle üzerimde dolaştı. İltifat etti ve yer gösterdi.

Aramızda kararlaştırdığımız üzere kararı ben tebliğ edecektim. Aradan yıllar geçti. Şimdi samimiyetle itiraf edeyim ki, bu kadar güç ifa edebildiğim bir vazifeyi, o günlerde, Vali Haydar Beyin sükûnetle ve çok tabiîmişcesine yaptığı teklifi derhal kabullenerek nasıl üzerime almış olduğuma şimdi hayret ediyorum. Fakat artık başka çare de yoktu: Hafızamı toplıyarak ve izahda hata yapmamıya çalışarak, kararı bildirdim; Dahiliye Vekâletinin şifresini arzettim. Halifenin rengi daha çok sararmıştı. Herşeyi daha evvelinden bildiği, hiç olmazsa hakikate yakın tahmin ettiğini söyliyebilirim. İzahlarım tamamlandığı anda bir müddet derin bir sükût, o koskoca, muazzam salonun üzerine kalın perde halinde gerilmişti. Halifenin oturduğu tek başına, arkalıklı heybetli koltuğun üzerindeki beyzî, murassa duvar saatinin tıkırdılarını adetâ benliğimizde duyuyorduk. Ne şairim, ne edebiyatçı... Fakat o anda vaziyetin kat'iliğini duyabilecek her yaş ve baştaki insan için bilinen o idi ki, bir devir kapanıyordu... Hem de teatral dekorlar içinde!..

Abdülmecid Efendi bu sükûtu TEVEKKÜL denilen ve doğrusu benim o gençlik çağımda manasını pek bilmediğim hissin içinde, ebediyete akan büyük sırrın tesellisine bağladı :

"— Mukadderat... Mukadderat böyle imiş!.."

CEVABI BEKLENEN TELGRAF

Rahat bir nefes almıştım. Salon soğuk denilebilecek hava şartları içinde

GAZETE HABERLERİ **Hadisenin olup bittiği günden sekiz gün önce, Halifenin istifa ettiği haberi çıkmış, fakat bu haber tekzib edilmişti. Yukarıdaki klişede, Halifeyi bir Cuma selâmlığında gösteren fotoğrafın altında şu not var : "— Geçen hafta bir akşam gazetesinin Halife Hazretlerinin istifalarını muhakkak gösterecek surette ortaya attığı haber cidden çirkin münakaşalara sebebiyet verdi. Meselenin kapandığını memnuniyetle telâkki ettik. Hilâfet meselesinde en fena taraf, onun bahsini bu sırada açmak olmuştur." diyor.**

Ne garip hadisedir ki, tekzibden bir hafta sonra Hilâfet ilga ve Hanedân millî sınırlar dışına çıkarıldı.

idi amma ben buram buram terlemiştim. Ötesi, daha çok Vali Haydar Beyle, Polis Müdürü Sadettin Beyi alâkadar ediyordu. Vali, asıl öğrenmemiz icap eden suali sordu: **"— Kaç kişi gidilecekti?.."** Çünkü Sirkeci'de **tren-i mahsûs** hazırdı. Hânedanın diğer âzası on gün içinde hareket edeceklerdi amma, Halife o gece yurdu terketmiş olacaktı. Vali Haydar Bey kendisine has babacan edâ ile bu suali sordu. Halife, doğrudan doğruya cevap yerine, bize başka bir sual tevcih etti: Gazi Paşa Hazretlerine hususî bir telgraf çekmişti. Bizler acaba bu telgrafın cevabının bir an evvel gelebilmesini temin edemez miydik?

Telgrafın mahiyetini bilmiyorduk. Ne o anda biliyorum, ne de şimdi... Fakat beklenen cevabın, artık kanunlaşmış bir durumu değiştirebileceğini düşünmek elbet imkânsızdı. Polis Müdürü Sadettin Bey, Halifenin hareketi için böyle bir şartı ortadan kaldırmak istedi: Eğer ben delâlet edecek olursam, telgrafın cevabı mevzuunu öğrenmekle meşgulken, Halife Hazretlerinin seyahat hazırlıkları ikmal edilir, kendileri de bu hazırlıkların gece tamamlanıp hareketlerini temin edebilirlerdi.

Abdülmecid Efendi, Polis Müdürünün cevabındaki manayı anladı. O zaman dudaklarında, bir tebessüm dolaştı. Bu gülümseyişin ZAMAN denilen en büyük hakime karşı, insanların ne derece âciz ve mukavemetsiz bir tesbit olduğu da söylenebilirdi. Şu cümleleri sanki kendi kendisine söylüyormuş gibi yavaş ve ağır duydum :

"— Mukaddierat... Mukadderat böyle imiş..."

Bizler, müsaade istemek için ayağa kalkmıştık. Polis Müdürü, öğrenmek istediklerinin neticeleri için Mabeyn Başkâtibinin yanında intizar edeceğini arzetti. Ben de, mahiyetini bilmediğim telgrafın cevabının akibetini öğrenmiye çalışacağımı arzettim. Haydar Bey, yine o babacan, fakat neticeye giden haliyle şunu ilâve etti ki, zaman geçmektedir ve tren sabahtan önce hareket edeceğinden hazırlık için zaman azdır.

TEK BAŞIMA KABUL EDİLİYORUM

Bir an evvel Saraydan çıkabilme ruhî ihtiyacı içinde ayrıldık ve ben, üzerime aldığım vazifeyi ifa için Polis Müdürlüğüne gelerek, Halifenin arzusunu şifre ile Dahiliye vekâletine arzettim, makine başında emir beklediğimi ilâve ettim. Ankara, hadiseyi dakika dakika takip ediyordu. Aradan azamî yarım saat geçmeden telgraf cevabının bilâhare verilebileceği ve kanun mevzuu olan hükmün dışındaki arzuların hallinin zaman meselesi olduğu bildirildi. Haydar Bey, hem bu cevabı bildirmek, hem de hazırlığı tâcil ederek azamî iki saata kadar hareket etmek üzere hazırlığın tamamlanmasını teyit etmek üzere tekrar saraya gitmem fikrinde bulundu. Fikir doğru idi. Vilâyet makamının otomobili ile ve süratle Dolmabahçeye geldiğim zaman, Sarayın ışıkları yine tamamen yanıyor, büyük bir faaliyet göze çarpıyordu. Saray şimdi, tamamen muhafaza altında idi. Muayede salonunun kapısında Mabeyn Başkâtibi Hikmet Beye rastladım ve ondan öğrendiğim bir tek kelime, beni rahat ettirdi : **"Hazırlanıyorlar..."**

Abdülmecid Efendi, beni bu defa, üçüncü kattaki hususî mesaî odalarından birinde kabul etti. Resme çok meraklı olan ve tablolarının bilâhare Paris'te sergilerde en büyük dereceleri elde ettiğini işittiğim Halife, tablolarını yaptığı muayede salonunun tam üzerindeki ve babası Sultan Aziz'in eğlence salonu olarak kullandığı geniş yeri resim atölyesi yapmış, bunun iki tarafındaki odaları da, diğer meşgalelerine ayırmıştı. Beni, bu odalardan birinde kabul etti. Yine bıraktığım kıyafette idi ve elinde büyük bir siyah evrak çantası vardı. Şişkin olan bu çantanın içinde neler bulunduğunu bilmiyordum. Fakat benimle konuşurken, bir an çantayı açtı ve sarı bir zarfa masanın üzerindeki bir kaç mektubu koydu. Anladım ki, bu çantada, elinden bırakmak istemediği vesikalar ve değerli evrak vardır.

Kendisine, akibetini öğrenmek istediği telgraf hakkında aldığım cevabı aynen arzettim. Sükûnetle dinledi ve anî diyebileceğim bir kararla bana yer gösterdi. Kendisi de masanın arkasındaki koltuğa oturdu. Dedi ki...

"— İNGİLİZLER BENİ MISIR'A DAVET ETTİLER!.."

"— Siz Emniyet-i Umumiye Müdürüsünüz değil mi efendim? Şimdi beni dinleyiniz: Hükümetin böyle bir karar almak üzere olduğunu bana bildirmişlerdi. **(Kim bildirmiş, Halife bunu söylemedi.)** Mahiyeti ve bizler üzerindeki tesiri ne olursa olsun, Milleti temsil eden Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetin musîp gördüğü kararlar vacibül infazdır. Ben daima din ve devletin şeref ve haysiyetini vikâyeye, milletin amâl-i meşruasını siyanete çalıştım. Şu anda da her zaman olduğu gibi bütün mevcudiyetim, milletimin saadet ve selâmeti, mülkün mahfuziyeti ve sükûnudur. İngilizler bana, Mısır'a yerleşmemi, orada Sultan Hüseyin'in Sarayını tahsis edeceklerini ve İslâm âlemi üzerinde vazifeme devam edebileceğimi bildirdiler. Bilâ tereddüd reddettim. Bu teklif yapılmamış olsa idi, bir Müslüman ülkesi olan Mısır'a yerleşmeyi derpiş ediyordum. Fakat bu tekliften sonra Mısır'a girmekten vaz geçtim. Arkamdan kıl-ü kal olacak, suitefsir edilecek hiç bir hadiseye sebebiyet vermek istemiyorum. Bu hakikati bütün alâkadarlara izah etmenizi rica ederim. Makam-ı Hilâfetin âlem-i İslâm üzerindeki tesir ve kudretinin kaybolmuş ve zayıflamış olduğuna kani değilim. Bu ulvî makamın son mümessili olarak, hiç bir tahtında müstetir niyet ve maksada âlet olmasına müsaade etmiyeceğim ve imkân vermiyeceğim. İngilizlerin millet ve memleketimiz için amali ve menfaatleri malumdur. Mısır, fiilen onların idaresindedir. Bu itibarla Mısır'a ve hatta Fransa ve Fransız ida-

resindeki diğer bir Müslüman ülkeye değil de, bî taraf bir memlekete, İsviçre'ye gitmeye karar verdim. Bu kararımı Size bildiriyorum."

O sırada kapı vuruldu ve içeri Halife'nin oğlu Ömer Faruk Efendi girdi. O da hazır vaziyette idi. Bu kadar kısa zaman içinde hazırlanabilmiş olmaları da gösteriyordu ki, Hanedân, haklarında verilebilecek böyle bir kararı her an bekliyorlardı. Ömer Faruk Efendinin odaya girmesiyle, Halife ayağa kalktı. Böylelikle bana söyliyecekleri tamamlanmış oluyordu. Tamamen insiyakî ve itiyadî bir his ile ilerledim ve elini öpmek istedim. Elini verdi. Öptüm. Kendisinden işittiğim son cümle şu oldu :

"— Cenab-ı Hak cümlemiz için hayırlısını ihsân buyursun, âmin."

Verdiğim haberlerden Haydar ve Sadettin Beyler çok memnun olmuşlardı. Gece yarısından iki saat sonra, Dolmabahçe Sarayından ayrılan üç otomobil, Son Halife Abdülmecid Efendi ile oğlu Ömer Faruk Efendi ve kızı Dürrüşehvâr Sultanı bir otomobilde, ikinci ve üçüncü otomobillerde de iki refikası Sultanlarla, beraberlerinde gidecek diğer dört kişiyi Çatalca'ya doğru götürüyordu. Hususî tren Sirkeci'de değil de, burada hazırlanmıştı.

Halife'nin bana ikamet yeri üzerinde söylediklerini Ankara'ya bildirdim. Hakikaten de İsviçre'ye gitti. Hatırlıyorum ki, kendisinin Mısır'da yerleşmesi için hem İngilizler, hem bazı Hâneden mensupları ısrar etmişler, fakat Abdülmecid Efendi kabul etmemişti. Kızı, Dürrüşehvâr Sultanın Haydarabâd Nizamının oğlu ile evlenmesinden sonra Hindistan'a davet edilmiş, onu da reddetmişti."

Saray ve Millet Parası

Sultan Hamid'le Sultan Murad'ın Ortada kalan Borçları

93 günlük bahtsız bir saltanatın sahibi Beşinci Sultan Murad.

YAZAN : TEVFİK NEVZAT ÇAĞDAŞ

"Adalet mülkün temelidir" diye dilimize çevrilen Arapça veciz bir cümle vardır; esasını bilmiyorum, Peygamberimize ait bir hadis değilse, herhalde büyük bir şahsiyetin ağzından veya kaleminden çıkmış ve bütün milletlerce kabul edilmiş bir hakikat ifadesidir.

Adaletten inhiraf eden hükümetler, idare ettikleri milletleri inim inim inleterek onlarda gayz-ü nefret duyguları yaratırlar ve günün birinde yıkılır giderler. Bugün, İran Şahı Nuşurevan'ın, Müslümanların İkinci Halifesi Ömer-ül Faruk'un, Fransa Kralı Dördüncü Hanri'nin isimleri hürmet ve muhabbetle anılıyorsa, adaleti kendilerine şiar edinmelerindendir. Adaleti, helâl süt emmiş, iyi ve temiz bir aile terbiyesi görmüş, cibilliyeti itibarile yüksek karakter sahipleri mezhep ve meslek edinirler. Korkak, çürük karakterli ve umumiyetle cahillerden adilâne iş beklenemez.

Son Osmanlı İmparatorlarından Sultan İkinci Abdülhamid, aslında fena bir adam olmadığı halde, tahta cülûsundan evvel şahit olduğu hadiseler yüzünden, âsabı sarsılmış ve nefsini evhama kaptırmış olduğundan, hükümran olduğu otuz üç sene zarfında bu milleti, müthiş bir baskı altında tutmuş ve kendisi de rahat yüzü görmemişti. Biz o zamanı yaşamışlardanız; Abdülhamid Yıldız Sarayında oturduğu için Yıldız kelimesini hiç kimse söyliyemez, hiç bir kalem yazamazdı; bunun Arapça ve Farisice karşılığı olan kevkep, necim veya settare kelimeleri kullanılırdı. Hiç unutmam, bir gece kuyruklu yıldız görünmüştü. Ertesi günü gazetelerde "Dün gece bir settare-i zat-ül zenep" yani, kuyruklu bir yıldız görüldü manşeti göze çarpıyordu. Hal' edilen biraderi Beşinci Murad'ın ismi anılamaz, yazılamaz, bunun yerine Mir'at kelimesi kullanılırdı.

Diktatörlükle idare olunan devirlerde, hükümet işleri, gayet sıkı bir merkeziyet sistemi ile idare olunur ve diktatörün emri, rızası olmadan hiç bir şey yapılamazdı: Diktatör, memleket işlerini idare edecek kabinenin ba-

şına kendisine son derece bağlı adamları getirirdi. Sultan Abdülhamid, tarihimizde Şapur Çelebi diye anılan Sait Paşayı çok severdi. Sait Paşa merhum, zeki ve muktedir bir vezir olmasına rağmen şahsiyeti silik ve mesuliyetten son derece çekinir bir zat olduğundan senelerce başvekâlet koltuğunda oturmuştu; kendisine halef olarak sadarete tayin edilen Kıbrıslı Kâmil Paşa ise, ileride, daha tafsilâtlı tarif edeceğimiz üzere, işe başladığı ilk günden itibaren yüksek seciyeli, metin ve son derece dürüst bir şahsiyet olduğunun delillerini meydana koymuş bir vezir idi. Kâmil Paşa, namına abide dikilecek Türk büyüklerinden biridir.

Abdülhamid zamanında, devlet memurları senede ancak dört maaş alabildiklerinden, gayet tabii olarak irtişa alıp yürümüştü. Kâmil Paşa, bu işin asıl sebebini bildiği için devlet bütçesini düzeltmeğe çalışıyor, iktisadî tedbirler almak için var gayretini sarfediyordu.

Ahval bu merkezde olunca birgün adliye de yolundan çıkmıştı. Bununla beraber o devirde en az dejenere olan adliyemizdi. Ancak ticaret mahkemeleri biraz bozuk düzen gidiyordu; padişahın etrafını çeviren bir dalavereciler zümresi vardı. Arap İzzet'ler, hafiye Kadri'ler, Ebülhüda'lar v.s. ile bazı mabeynciler devlet mekanizmasının batakçılığa sapması için fırıldak çevirip duruyorlardı. Kâmil Paşa bunların burunlarını kırmak için mütemadiyen cehd-ü gayret sarfediyor, hükümdarı doğru yola getirmek, memlekette âsayişi, halkın refahını ve bilhassa meşru ve muntazam, medenî bir hükümet tesisi için çalışıyordu. Fakat şer kuvvetleri kendisine galip geldi, imparatorluk da, karanlık, bataklık içinde kıvrandı durdu.

Adliyenin bozulması demek, memlekette felâket çanlarının hareket geçmesi demektir. Aşağıdaki vesikada göreceğimiz ve ileride arzedeceğimiz vesikalarda da gayet açık olarak göstereceğimiz üzere Abdülhamid'in tabiatında biraz batakçılık vardı. Kendisi ve şehzadeleri için ısmarladığı elbiselerin parasını pek güç öderdi. Fakat nefsi nefisine taalllûk eden politi-

Padişahın borçlarından hatıratında uzun uzun dert yanan ve sadrazamlıkları devrinde aradığı çareleri anlatan Said Paşa.

ka işlerinde, muharrirlere, jurnalcılara, kendisini medh için kaside yazanlara avuç avuç para dağıtırdı.

Çırağan sarayına hapsedilen Sultan Murad'ın meşhur Köçeoğlu Agob Efendiye milyona yakın borcu vardı. Bu para Köçeoğluna ödenmesi icap ederken, bin dereden su getirilerek, tasfiye edilmedi; Köçeoğlu adeta iflâs edecek duruma düştü. Kendisinin bir takım borçları vardı, hükümetten para alamadığı için borçlarını da ödeyemiyordu, alacaklılar arasında bir İtalyan ve bir de Fransız vardı. Yabancılar, Kapitilâsyonlar hasebile bu gibi işlere cesaretle müdahale ediyorlardı. Abdülhamid, Sultan Murad'ın borcunu ödememek için Köçeoğlu'nun da borcunun ödenmemesi lâzım geldiğini bildiğinden, Mabeyndeki adamları vasıtasile el altından adliye üzerine baskı yaptı: Ticaret mahkemesinin zayıf seciyeli bir reisi vasıtasile alacak davasını çıkmaza sokturdu. İtalya ve Fransa sefaretleri Hariciye Nezaretine şiddetli birer nota vermişlerdi ve Hariciye Nazırı da sadrazama müracaat etmişti. Aşağıdaki vesika bu hususu açıklıyan bir sadaret tezkeresidir :

Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine

Geçende arzetmiştim, İtalyan teb'asından müteveffa Kapri varisleri ile Fransa teb'asından madam Anjel Glevani'nin, Köçeoğlu Agob Efendiden olan alacaklarından dolayı, ikame ettikleri dâvânın görülmesinde İstanbul Birinci Ticaret Mahkemesinin müşkilât gösterdiğinden bahisle, Fransa ve İtalya sefaretleri tarafından Hariciye Nezaretine verilen iki notanın tercümeleri takdim edildi. İki tarafın Köçeoğlun'dan dava ettikleri para, ikişer bin yedi yüz liradan ibarettir. Fransa teb'asının matlubatına mukabil, Agob Efendinin kâfi miktarda emlâki haczedilmiş ise de. mahkemece haciz tasdik ve borc tasfiye edilmemektedir : İtalyalı alacaklının matlubatının hüküm altına alınması ve borçlunun diğer emlâkine haciz konularak sattırılması icap ederken, mahkemece dava sürüncemede bırakılmaktadır. Bu sebeple her iki sefaret, mahkeme reisini adaletsizlikle ittiham ettikleri gibi Adliye Nazırı Paşayı da ve tabii bütün hükümeti mes'ul addetmektedirler. Bu dâvânın sür'atle görülüp bir neticeye bağlanması için emir verilmediği takdirde, memleketimizde bulunan teb'aları aleyhinde açılacak dâvâlarda mahkemelerimiz tarafından yapılacak davetlere icabet etmemeleri için ilânatta bulunacaklarını bildirmektedirler.

Bu şikâyetin ehemmiyeti ve bundan doğacak mahzurların vehameti meydanda olduğundan hemen icabının icrası Adliye Nezaretine tebliğ olunmuştur. Keyfiyetin Zat-ı Şahaneye arz edilmesi rica olunur efendim.

16 Cemaziyelahir 1308 **Sadrazam Kâmil**

İleride neşredilecek vesikalarda görülecektir ki: Abdülhamid, Avrupa'da aleyhinde yazı neşreden ve bilhassa Sultan Murad'a ait fıkralar yazan gazetelere avuçlar dolusu altın yağdırmaktadır. Kâmil Paşa merhum, bu vehham ve desisekâr hükümdarı yola getirmek için çok çalışmıştır. Fakat huylu huyundan vaz geçer mi? İşte büyük kardeşi Sultan Murad'ın borcunu ödememek için Adliyemizi de yoldan çıkarmıştır. Bir hükümetin adliyeye tasarrufu ise mazallah en kötü, en korkunç suiistimal, bir istibdad, bir felâkettir.

Bursa denildiği zaman ilk akla gelen eser : Ulu Cami.

Mimarî Eserlerile

TARİHTE BURSA

YAZAN : ERDEM YÜCEL

Uludağın etekleri ile yeşil rengin çeşitli nüanslarının kaynaştığı bir ovanın kenarında kurulmuş olan Bursa, Osmanlı medeniyetinin mevcut en eski âbidelerini bünyesinde toplamış bir şehirdir.

Mitolojik tanrıların pek sevdiği ve bir araya geldikleri Olympos Mysios (Uludağ) dağına sırtını dayamış olan bu bölge, antik kaynaklarda kendinden sık sık bahsettirmiştir. Burada Salamine kralı Telamon'un oğlu Aias, Achille'in silâhları için çarpıştığı Odisseus'e mağlup olunca aylarca utancından meczubane dolaşmış ve duyduğu derin keder den aklını oynatmıştır. Önüne çıkan her koyunu Odisseus zannederek onları feci bir şekilde öldürmüş ve sonunda aklı başına gelince yaptığı işin fecaati karşısında bir kat daha artan ıstırabına dayanamıyarak, bu dağın eteklerinde kendini öldürmüştür.

Bursa bölgesindeki ilk yerleşmenin M. Ö. 2000 yılına kadar indiğini tarihi kaynaklar tespit etmekle beraber, bu zamanlara ait bilgilerimiz çok noksandır. İlk çağlarda, bölgede önce Hitit sonra da Friklerin yerleşmiş oldukları tahmin edilmektedir. Zira Bursa'nın Muradiye semtinde rastlanılan ve bu devre ait bazı izlerin yanı sıra civarda bilhassa Friklere ait stellerin bulunmuş olması bu iddiayı kuvvetlendirmektedir.

M. Ö. VII. yüzyılda Bursa ve havalisine Trakyadan gelen Bithynilalıların yerleştiğini görüyoruz. Bu kavim Karadeniz, İstanbul boğazı, İzmit körfezi ve Sakarya arasındaki sahaya yerleşmiş olup Trakyada konuştukları lisanı, anane

ve adetlerini uzun zaman muhafaza etmişlerdir (1).

ŞEHRİN ADI ve KURULUŞU

Şehrin bugünkü adı, kendisine ilk çağlarda verilen Prusa isminden gelmektedir. Bursa şehrinin, Zama'da Romalılara mağlup olarak Bithynia kralı Prusias II'e sığınan Kartacalı kumandan Anibal'ın yardımı ile M. Ö. 186 yılında kurulduğu rivayet edilmektedir (2). Ayrıca tarihçi Plinius da şehrin yine Anibal'in fikri ve mali yardımı ile kurulduğunu iddia etmektedir (3). Antik devirlerdeki şehirlerin onu kuranların ismi ile anılması adet olduğundan, Bursa şehrinin de Prusias tarafından kurulmuş olduğu gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bursa, M. Ö. 73 de Romalı kumandanlardan Lucinius Lucullus ve Trinaüs' un Mitridatı mağlup etmesinden sonra Roma hakimiyetine girmiştir. Roma idaresi altında geçen ilk yıllarda Nikomedya'ya (İzmit) bağlı sönük bir şehir olan Bursa, ilk defa imparator Trajanus (98 - 117) zamanında gelişmeğe başlamıştır. M. S. 84 yılında vali olan Proconsül Plinius şehrin kaplıca olarak ehemmiyetini farketmiş ve durumu imparatora bildirmiştir. Bundan sonra, surlar içerisindeki şehir dışarıya doğru ilerlemiş, Plinius'un yaptırdığı saraylar, kütüphaneler, jimnazyumlar, agora ve bugünkü eski kaplıcanın yerindeki kaplıcaları ile tamamen başka bir hüviyete bürünmüştür.

M. S. 243 yılında, şehir İskitlerin hücumuna maruz kalarak yıkılmışsa da vali Lucinus Ignatios tarafından yeniden inşa edilmiştir.

Bursa ve civarında henüz tam manasiyle arkeolojik araştırmalar yapılmadığından, bugün bu devirlere ait elimizdeki buluntular pek azdır. Mamafih tesadüfen ortaya çıkan eserlerin büyük bir kısmı bize az da olsa mahalli üslûp ve yerleşmeler hakkında kısmi bilgiler vermektedir. Meselâ, Bizanslıların Pythia dedikleri Çekirgenin alt kısmında ele geçen bir Roma lâhdi ve diğer bazı buluntular bu bölgenin bir Roma nekropolü olduğunu iddia ettirecek mahiyettedir (4). Ayrıca şehir haricinde tarlalarda ele geçen adak ve mezar stelleri üzerinde işlenen ana temanın ziraat oluşu, halkın geçimini bu yolda sağladığını bize işaret etmektedir.

BİZANS DEVRİ

Roma imparatorluğunun M. S. 395 de ikiye taksiminden sonra Bizansın hakimiyeti altına giren Bursa'yı imparator Jüstinianus I (482 - 565) yeniden imar etmiş, burada bir hamam ve saray yaptırmıştır. İmparatoriçe Thedora 525 yılında bir mevsim geçirmek için maiyetindeki 4.000 kişi ile birlikte Çekirgeye gelmiş ve mevcut yapılar bu kadar insanı almağa kifayet etmediğinden kurulan çadırlarda, Bursa muhteşem eğlencelere, ziyafetlere sahne olmuştur. Bunu müteakip şehir gene ihmale uğramış ve artık Muaviye zamanından itibaren başlıyan ve Abbasiler devrinde sıklaşan İslâm ordularının tazyiki kendini hissettirmeğe başlamıştır.

Konstantin VII. (919 - 944) tarafından bir kere daha imar edilen Bursa'da muhtelif manastırlar, kiliseler, saraylar ve hamamlar yeniden inşa edilmiş olup içlerinden bilhassa gümüş kubbeli Aya Elia manastırı çok dikkate şayan bir görünüş arzediyordu.

Anadolu Selçuklu meliki Kutulmuşoğlu Süleyman Şah tarafından 1080 yılında bütün civar ülkeleri ile birlikte Bursa da Türkler tarafından zaptedildiyse de, XI. yüzyıl sonlarında imparator Aleksis Commenos I (1081 - 1118) Uludağ etrafında yapılan muharebelerde Türk emirlerini ricata mecbur etmiş ve neticede şehir yeniden Bizans hakimiyetine girmişse de bu hakimiyet ancak XIV. yüzyıl başına kadar devam edebilmiştir.

XIV. yüzyıl başlarında gelişmeğe, yayılmağa başlıyan Osmanlılar için ar-

(1) **M. E. Bosch, Hellenizm Tarihinin Ana Hatları, s. 37, İstanbul 1943.**

(2) **C. Texier, Description de L'asie Mineure, Paris 1862.**

(3) **Plinius, Naturalis Historia, V, 148.**

(4) **Erdem Yücel, Bursa Arkeoloji Müzesinde Roma Devrine Ait Bir Lahit, "Arkitekt" S. 317, İstanbul, 1964.**

tık Bursa'nın fethi muhakkak surette elzemdi. Bunu gören Osman Bey ilk defa 1315 tarihinde Bursa'nın yakınlarında bir kale yaptırarak fiilen şehrin muhasarasına başlamıştır. Osman Beyin takip ettiği uzun vadeli yıpratma siyaseti, fethi uzatmış ve ancak onun ölümünden iki yıl sonra 1326 da oğlu Orhan Bey tarafından şehir zaptedilmiştir.

ORHAN BEY DEVRİ

Bursa, Türklerin eline geçtiği sırada Tophane ile Kaplıcalar arasındaki sahada 2.000 haneli küçük bir şehir idi. Türk devrinde, Bursa devlet merkezi olunca birdenbire ehemmiyet kazanmış ve cihan siyasetinde söz sahibi olmuştur. Hat ta 1366 yılında Edirne'nin fethi ile payitahtın oraya nakli bile Bursa'nın ehem miyetinden hiç bir şey kaybettirmemiştir.

Orhan Bey, yerli halka gayet iyi muamele etmiş ve bu arada Söğüt'te gömülmüş olan babası Osman Bey'in vasiyetini de yerine getirerek, onun nâşını sur içerisinde hazırladığı türbesine naklet miştir.

Bizans devrinde sur içerisinde bulunan Bursa, bundan sonra büyük ölçüde imar faaliyetine sahne olmuş, hariçten getirilen ahali de, ayrıca buraya iskân edilmiştir. Artık şehrin gelişen nüfusu ile bir savunma vasıtası olarak ehemmiyetini kaybeden surların içerisinde kalamıyacağı, ovaya doğru yayılacağı aşikârdı. Nitekim bunun neticesi olarak Orhan Bey kendi adını taşıyan camiini, imaretini, aşhanesini surların doğusundaki araziye yaptırmış ve şehrin sur haricine çıkmasına ön ayak olmuştur.

Bursa'da ilk olarak inşa edilen ve şehre Türk damgasını vuran binalardan biri, hiç şüphesiz Orhan Bey tarafından sur içerisinde yaptırılan Bey sarayı ile, civarındaki iki camidir. Bundan başka devletin ileri gelen şahsiyetleri de Eski hamam, Sürmeli mescit, Alaettin camii, Çoban Bey mescidi gibi abidelerle şehri zenginleştirmeğe başlamışlardır. Fakat ne yazık ki zamanımıza kadar gelemiyen Bey sarayı hakkında bildiklerimiz sadece Bursa müzesinde bulunan kitabesi ile Sedat Çetintaş'ın neşretmiş

Bursa Müzesinde bulunan Romalılar devrine ait bir lâhit parçası.

olduğu bir vaziyet plânından ibarettir. Ayrıca, müellif C. Texier, 1832 yılında Murad I'in Bursa ovasına hakim bir tepede yaptırmış olduğu sarayının bazı bakiyyelerini gördüğünden bahisle, bu sarayın Bey sarayı olabileceğini ileri sürmektedir (5).

Osmanlı saraylarının umumiyetle geniş bir bahçe içerisinde, muhtelif pavyonlardan meydana geldiğini göz önüne alırsak, bu yapının da Bey sarayı olabileceği, bilâhare Murad I tarafından bazı ilâve ve tadillere maruz kalmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

İznikten sonra merkez olan Bursa'da Orhan devri ile birlikte Osmanlı mimarisinin temelleri atılmış ve uzun müddet devam edegelen bu tarz'a Türk sanat tarihinde, Bursa üslûbu veya Bursa ekolü ismi verilmiştir.

(5) **Sedat Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, İstanbul, 1946, C 1, S. 32 - 35.**

Bursa üslûbu, bir bakıma Selçuk ve dolayısıyla Anadolu Beylikleri devri mimarisinin bir devamı olmakla beraber, bazı ilâve ve değişikler ile yeni bir şekildir. Bu üslûpda ibadet mekânının üzeri kubbe ile örtülmüş olup ayrıca kubbeli veya tonozlu eyvanlar vasıtasiyle de daha ferah ve aynı zamanda sütunsuz bir mekân da meydana getirilmiştir. Bursa üslûbu Türk mimarisinde yeni bir plân şeklini ortaya çıkarmıştır ki, o da yan mekânlı veya ters T diye isimlendirdiğimiz şekildir. İlk örnekleri İznik Nilüfer Hatun imareti ile Yakup Çelebi zaviyesinde görülen bu tip, Bursa'da geliştirilmiş, bilâhare Anadolu içlerinden Rumeliye kadar yayıldığı gibi İstanbul'un fethinden sonra da inşa edilen ilk camilerde hep bu tarz tatbik edilmiştir.

Osmanlı mimarisinde ilk defa bu iki yapıda ortaya çıkan ters T plânı, umumiyetle Selçuk medrese plânına bağlanır ki, bunlarda ters T nizamı meselâ Konya Karatay medresesinde olduğu gibi daha XIII. yüzyılda meydana çıkmış bulunuyor (6).

Bursa'da Türk devrine ait emsalsız eserlerden Timurtaş Paşa minaresi. Bu minare, klişede görüldüğü gibi şadırvan üzerine inşa edilmiştir.

Orhan camiinde de biri mihrap önünde olmak üzere birbiri ekseninde, üzeri kubbeli iki mekân, bunlardan kemerlerle ayrılan iki yan kısım meydana getirilmiş ve böylece ters T tarzında bir plân ortaya çıkmıştır. İbadet mekânının yanında bulunan bölümler duvarlarla tecrit edilmiş olup, dar geçitler vasıtasiyle de ana mekâna bağlanmışlardır. Bu kısımların devlet dairesi veya mahkeme salonu olarak kullanılmış olmaları icap eder. Zira camiler İslâmiyetin ilk yıllarından itibaren sadece ibadet müessesesi olmayıp, halkın çeşitli konular üzerinde istişare mahiyetinde toplandığı sosyal bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu mekânlarda bulunan ocaklar, dolaplar ve nişler de bunu işaret etmektedir. Bu kısımların bazı din adamlarına, gezici dervişlere tahsis edilmiş odalar olarak düşünülmemesi icap ettiği kanaatindeyim.

BİRİNCİ MURAD DEVRİ

Orhan Beyden sonra tahta çıkan Murad I zamanında daha da gelişen ve başta Hüdavendigâr camii olmak üzere muhtelif eserler ile süslenen Bursa, XIV. yüzyıl sonunda artık Anadolunun en mühim bir şehri haline gelmişti.

Murad I, şehrin imarında Orhan Beyin yaptığı gibi bilhassa sur haricine ehemmiyet vermiş, ayrıca harap ve bakımsız bir halde zamanına intikal eden Çekirgede, annesi Nilüfer Hatunun arzusu üzerine kendi adını taşıyan külliyesini inşa ettirmiştir.

Cami ile medreseyi birleştiren Murad I'in külliyesi; tabhane, imaret ve hamamdan müteşekkil olup, Ulu cami müstesna, Bursa'nın en büyük ve en heybetli abidesidir. Bu külliyenin inşaasında civardaki Bizans harabelerinden toplanmış bazı mimari elemanlar, motifler kullanılmış olduğundan hatalı olarak C. Texier, Hammer gibi yabancı yazarlar camiin Bizanslı ustalar tarafın-

(6) E. Diez, O. Aslanapa, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, 1955, S. 117.

Timur'a esir düştüğü için Sultan Beşinci Mehmed'e kadar hiç bir Osmanlı hükümdarı tarafından ziyaret edilmiyen Yıldırım Bayazıd'ın Bursa'daki türbesi.

dan inşa edildiğini ortaya atmışlardır. Fakat bu cami ne iddia edildiği gibi kiliseden bozma ve ne de yabancıların yaptığı bir eserdir. Yakından incelendiği zaman, Anadolu Selçuk yapılarında tatbik edilen prensipleri kolayca görmek mümkün olduğu gibi, kemer ve kubbe şekilleri de Bizans sanatına tamamen yabancıdır.

Önde küçük kubbeli bir revak, methalin iki yanında medreseyi ihtiva eden ikinci kata çıkan merdivenler ve birbiri arkasında iki bölüm halindeki ibadet mekânı ile Türk mimarisi içerisinde Hüdavendigâr camii başlı başına bir yeri işğal etmektedir.

Camiin karşısında bulunan tabhane ile mektepten bugün hiç bir şey mevcut olmadığı gibi izleri de tamamen ortadan silinmiştir. Bunların varlık ve mevkileri ancak bir sicil kaydından öğrenilmektedir (7).

İmaret ise, camiin batı kapısı karşısında olup devam eden tamirler neticesinde orjinalliğini kaybetmiştir.

Murad I, ayrıca türbesini camiin önüne yaptırmış olmasına rağmen bugünkü bina, Bursa'da birçok eserin harabiyetine sebep olan 1855 zelzelesinden sonra yapılmıştır. Müteaddit defalar tamir gören türbede başta Murad I olmak üzere Şehzade Yakup, Şehzade Orhan, Şehzade Mehmet ve Emir Süleyman gömülüdür.

Zengin sıcak su kaynaklarını ihtiva eden Çekirgede Murad I'in bir kaplıca yaptırdığını Evliya Çelebi söylemektedir (8). Filhakika iki kısımdan meydana gelen bugünkü eski Kaplıcanın, birinci kısmı Murad I, ikinci kısmı da Beyazıt II. zamanına aittir. İkinci kısma ait bir kitabe elimizde bulunmasına rağmen maalesef birinci kısma ait bir tarihi kitabe günümüze kadar gelememiştir. Murad

(7) **Sedat Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, İstanbul, 1952, C. II, S. 11.**

(8) **Evliya Çelebi Seyyahatnamesi, C. II, S. 21.**

I'in kaplıcası bugünkü erkekler kısmı ile kadınlar kısmının bir parçasını içine almaktadır.

YILDIRIM BEYAZIT DEVRİ

Bursa'nın imarı için kendinden evvelki padişahların yolundan yürüyen Yıldırım Beyazıt, yapılarını şehrin başka bir semtinde, kuzey - doğusunda toplamıştır. Ovaya hakim bir tepe üzerine Bursa'nın en heybetli âbidelerinden olan camiini, medresesi, imareti ve darüşşifası ile birlikte bir külliye halinde inşa ettirmiştir.

Türklerin elinde 76 yıl içerisinde önemli şehir olan Bursa, 1402 de Timur istilâsı ve daha sonra da Karamanoğullarının hücumu ile tahrip edilmiştir. Yıldırım camiinin inşaası Timur'un istilâsı yüzünden yarım kalmışsa da bilâhare oğlu Musa Çelebi tarafından tamamlanmıştır.

Dikkate şayan bir taş işçiliği olan Yıldırım camiinde ilk defa ters T planı açık şeklini almış ve kendinden sonraki bu tip camilere önder olmuştur. Son cemaat mahalli ile üzerleri kubbeli, tonozlu muhtelif ölçüde sekiz salondan ibaret olan camiin bilhassa kapı ve pencere kenarlarındaki mermer oymaları, istilaktitleri nefis bir işçilik göstermektedir. Tamamen kesme taştan inşa edilen mabette tuğla hatıl hiç kullanılmamıştır. Ayrıca mimari hususiyetleri arasında bilhassa Bursa tipi kemerler dikkati çekmektedir. Ahşap mimariden gelişmiş olan bu tipin en güzel örnekleri ilk defa burada gayet mebzul olarak kullanılmıştır.

Yıldırım'ın türbesi camiin altındaki bir set üzerine 1407 de Emir Süleyman tarafından inşa ettirilmiştir. Timur'a esir düşmesinden dolayı Mehmet V'e kadar hiç bir padişah tarafından ziyaret edilmiyen türbede, Yıldırım ile birlikte oğulları İsa ve Kasım Çelebiler de yatmaktadır.

Bursa denildiği zaman ilk akla gelen eserlerden biri de hiç şüphesiz, Osmanlı oymacılık sanatının en güzel örneklerinden biri olan bir minber ile 192 kitabeyi bünyesinde toplıyan Ulu camidir.

Kitabesi bulunmadığından inşa tarihi kesin olarak bilinmiyen bu camiin inşaasına Murad I zamanında başlanılmış, Yıldırım Beyazıt tarafından da nihayetlendirilmiştir (9). 1855 zelzelesinde hasara uğrayan ve 18 kubbesi birden çöken, 1801 ve 1890 yıllarında da yangın geçiren cami, Osmanlı ulu camilerinin en tipik örneği olmakla beraber bu tarzın da aldığı son şekli göstermektedir. İmparatorluğun ilk devirlerinde kullanılan bu tip, Bursa'da olduğu gibi daima bulunduğu şehrin en büyük camii olmuş ve ayrıca cuma namazlarında bütün halkı bir araya getirmek amacını gütmüştür (10).

ÇELEBİ SULTAN MEHMET DEVRİ

1402 yılında Timur istilâsı ve bunu takip eden saltanat mücadeleleri esnasında en kara günlerini geçiren Bursa, Osmanlı ülkesini birliğe kavuşturan ve imparatorluğu ikinci defa kuran Çelebi Mehmet zamanında en parlak devresine ulaşarak cihan siyasetinde söz sahibi olmuştur. Bu devirde süratle gelişen Bursa'da, Türk sanatının damgası nasıl Orhan Bey tarafından vurulmuş, Murad I ve Yıldırım Beyazıt tarafından devam ettirilmişse, Çelebi Mehmed'in inşa ettirdiği ve sanat tarihi noktai nazarından Bursa denildiği zaman, ilk akla gelen Yeşil külliye ile de burada Türk sanatının zirvesine ulaşılmıştır.

Yeşil külliye; Yeşil camii, yeşil türbe, medrese, imaret ve 1485 yılında ilâve edilen hamamdan ibarettir. Külliyenin mimarı Çelebi Mehmet devrinin tanınmış siması Hacı İvaz Paşa, nakkaşı İlyas Ali oğlu Ali, çini ustası Mehmet Mecnun ve oyma ustası da Tebrizli Ahmet oğlu Hacı Alidir.

Ters T tarzında bir plâna sahip olan Yeşil camiin asıl şöhreti ismini aldığı çinilerden ileri gelmektedir. Girişte duvarlar altı köşeli lâcivert çinilerle kaplanmıştır. Yan mekânların duvarları ise iki metre yüksekliğe kadar altı köşeli

(9) **Celâl Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, C. I, S. 249.**

(10) **Erdem Yücel, Bursa Ulu Camii Restorasyonu, "Arkitekt" 1963, 312, S. 121.**

koyu yeşil çinilerle süslüdür. Duvarları üç metre yüksekliğe kadar altı köşeli yeşil, açık ve koyu mavi arasında değişen çinilerle kaplıdır. Hünkâr mahfelinin tezyini ihtişamı ise, camiin diğer kısımlarını gölgede bırakacak mahiyettedir. Yeşil camiin çini desenleri, geometrik yıldız şekilleri ile stilize çiçek motiflerinden ibarettir. Bu motiflerde ilk Osmanlı devri çinilerinin, Selçuk çinilerinin daha gelişmiş bir devamı olduğu kolayca görülmektedir.

Türk mezar anıtları arasında en ihtişamlı olanı hiç şüphesiz Çelebi Mehmed'in kendisi için inşa ettirdiği Yeşil türbedir. Menşeini Selçuk künbetlerinden almış olan türbe, sekiz köşeli bir plân arzeder. Dış görünüşü itibariyle tek katlı intibaını verirse de, aslında sembolik sandukaların bulunduğu mekân ile bunun altındaki basık tonozlu bir mezar odasından ibarettir.

Türbenin harici duvarları kubbe kasnağına kadar altı köşeli yeşil ve bilhassa firuze yeşili çinilerle kaplıdır.

Türbede Çelebi Mehmed'ten başka kızları Selçuk, Hafsa, Ayşe ve Sitti Hatunlar, oğulları Mahmut ve Yusuf ile birlikte 1422 de idam edilen Mustafa ve Daya Hatun meftun bulunmaktadır.

Yeşil camii ve Yeşil türbenin mihrapları ise eşsiz birer sanat eseridir. Mihrabın kabartma çinilerinde hakim olan renkler koyu mavi, sarı, yeşil, siyah, turkuvaz ve beyazdır. Sarı ve yeşil renklerin burada bilhassa çok fazla kullanılması Bursa için yeniliktir. Ayrıca nebati motifler de, geometrik motifleri ikinci plâna atmıştır (11).

SULTAN İKİNCİ MURAD DEVRİ

Murad II'nin, ceddinin yolundan yürüyerek 1447 de inşa ettirdiği Muradiye külliyesi, mimari tezyinat itibariyle nadir bir sanat eseridir.

Plânı ters T şeklinde olup üzeri iki büyük, iki küçük kubbe ile örtülü olan camiin bilhassa cephesi, tuğla ve çini işçiliğinin güzel birer örneğidir. Ayrıca

Bursa Müzesinde bulunan Romalı'lar devrine ait bir mezar taşı.

mermer, ahşap ve alçı nümuneleri de çok nefistir.

Camiin çinileri, Yeşil camidekiler kadar zengin değilse de, ileri tekniği ve yeni örnekler ortaya koyması bakımından daha da mühim telâkki edilebilir.

Külliyenin etrafına, eski çınar ağaçlarının arasına inşa edilen bir grup türbe, belki de İslâm âleminin en âsude mezarlığını meydana getirmektedir. Bu türbeler, başta Murad II. olmak üzere Mustafa Paşa, Kanunî'nin büyük oğlu Şehzade Mustafa, Fatih'in karısı, Dülkadiroğlunun kızı Sitti Mükerreme Hatun, gene Fatih'in karısı Gülruh Hatun, Beyazıt II'nin oğlu Şehzade Mahmut, Beyazıt'ın karısı Şirin Hatun, Fatihin ebesi Ebe Hatun ile Cem Sultana aittir.

Murad II'nin ölümünden sonra imparatorluğun batıya doğru ilerlemesi ve İstanbul'un fethi ile artık Bursa'da ilk Osmanlı devri mimarisini nihayete ermektedir.

(11) **Erdem Yücel, Bursa Yeşil Külliyesi, "Arkitekt" 1965, 318, S. 31 - 35.**

TARİHTE KARTAL

— 3 —

Divrik'te Mengüçoğullarına ait tek başlı kartal arması.

YAZAN : MUZAFFER BATUR

Konya Mevlânâ Müzesi içinde 4 numaralı vitrinde teşhir edilen bir ceviz rahle vardır. Üzerindeki vakıf kaydına göre, Selçuklu Veziri Sahip Atâ'nın azatlı kölesi Cemaleddin Mübarek tarafından Mevlânâ Türbesine hediye edilen 1279 yılında yapılmış bu rahlenin dış yüzleri kabartma yazı ve Rumî kıvrımlarla süslüdür. İç yüzlerinde de, kırmızı renkli bir zemin üzerinde altınlı hatla (çizgi ile) işlenmiş Selçuklu "Çift Başlı Kartal" ı ve aralarında da çeşitli şekillerde duran aslan figürleri ve motifleri vardır. Zamanla birçok yeri dökülerek bozulmuş olan bu figürler, müze ressamı Ziya Ceran tarafından tamamlanmış şekli ile resim kâğıdına çizilmiş ve rahlenin yanına konulmak suretile figür hakkında ziyaretçilere tam bir fikir verilmiştir.

ARTUK OĞULLARINDA KARTAL

Onikinci ve Onüçüncü yüzyıllarda Artuklu Sultanı Melik Salih Mahmut, Selçuklularla birlikte Anadoluya ilk gelen devlet reislerinden biridir. Diyarbakır surlarını yaptırmıştır. Bu surlarda inşa ettirdiği "Ulubadan" ve "Yedikardeş" adlı iki kulede ayrı ayrı iki kartal arması bulunmaktadır.

Ulubadan burcundaki kartal, niş içerisinde, burç etrafında dolanan kitabe ve iki aslan kabartması üzerindedir. Buradaki iki başlı kartal, gene diğer Selçuklu kartallarının özelliğini taşımaktadır.

Yedikardeş burcundaki kartal ise, niş içerisinde olmayıp, daha çıkıntılı ve yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Burada da burç bedenini bir kuşak gibi dolanan Selçuklu Sülüsü ile kabartma yazının üç satır olduğu kısımda, yüzleri cepheden, iki profil aslan kabartması arasında çift başlı kartal armasını görmekteyiz. Bu kartalda geniş ve ortası yarık gövdeden ayrılan kanatlar, küçük ve kısa, başlar birbirine bitişik, ayak ve pençeler tamamen

açıktır. Arkaya doğru sarkan kuyruk, uçları yuvarlaşarak pençe içine girmektedir.

Diyarbakır'da, Artuklu sarayında bulunan firuze renkli bir çini plâk üzerine, koyu morumsu bir renkle işlenmiş olan çift başlı kartal figürü, aynı renkle işlenmiş köşe kıvrımları, bütünüyle bir senbolden ziyade dekoratif bir mahiyet arzetmektedir. Noksansız olan bu çini, Diyarbakır kale sınırı içinde yapılan kazılarda (6-7 metre dernilikte) S. M. Önder tarafından bulunarak Konya Çini Müzesine getirilmiştir. Bu parçanın yarısı noksan olan bir eşi de, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü koleksiyonları içinde bulunmaktadır. Birden fazla olan bu çinilerdeki çift başlı kartal motifinin armadan ziyade süsleme motifi olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Artuklulara ait yuvarlak bir aynanın arka yüzünde ve ortada bir yuvarlak içinde cepheden görünüşlü tek başlı bir kartal figürü bulunmaktadır. Kartalın duruşu, Gültekin'in miğferindeki armayı andırmaktadır. Gövde ve baş önde, kanatlar yanlara açık ve pençeler kanat uçlarını kavramıştır, kuyruk ise dekoratif olarak yanlara doğru açılmaktadır. Bu yuvarlağın etrafında yedi insan figürü ve onun çevresinde de yuvarlak madolyonlar içinde on iki ayı temsil eden burç senbolleri vardır. En dışta ise, aynanın etrafını çevreleyen Selçuklu sülüsü ile yazılmış "Ebül-Fadl Artuk Şah" sözleri vardır.

Bu ayna, "Duc de Blacas" ın koleksiyonları arasındadır. Reinaud, "Manuments Arabes, Persans et Turcs du Cab. M. Le Due de Blaces" isimli eserinde bu aynadan bahsetmektedir.

ULUCAMİ'DEKİ KARTAL ARMALARI

Sivas'a bağlı Divrik kasabasında, meyilli bir arazi üzerinde Divriği Ulu cami ve Dar-ül Şifası bulunmaktadır. Bu caminin kuzeye açılan tek kapısı, taş oyma sanatının şaheser örneklerinden biridir. Bu portalin dışa çıkıntılı sağ ve sol, duvarları içerisinde oyulmuş nişler bulunmaktadır. Bu nişlerin doğu tarafında çift başlı tek kartal, batı tarafında da buna benzer bir kartal ile yanında tek başlı profilden bir kuş veya kartal bulunmaktadır.

O devirde bu kartallar, Selçuklu Sultanı ve Abbasi Halifelerinin yardımcısı olan Sultan Alâeddin'in ululuğunu ve kuvvetini ifade etmektedirler.

Konya'da Koyunoğlu Müzesinde bulunan eserlerden örnekler : Sedef plâk ve prinçten yapılmış kâğıt açacaklarının üzerine işlenmiş kartal motifleri.

Solda : Artuk Oğullarına ait bir aynanın arka yüzünde tek başlı kartal figürü. Sağda : Yine Artuk Oğullarına ait bir parada çift başlı kartal arması.

Ulucami'nin giriş kapısının iki tarafında bulunan bu kartal kabartmaları koruyucular anlamını taşımaktadırlar.

İyice stilize edilmiş olan bu kartal armaları, dekoratif bir mahiyet arzederler. Kanat ve gövde üzerleri çizgi ve noktalarla süslenmiştir. Gagalarında yem olan başları, yanlara açık olarak kanatlara doğru eğilmiştir. İri ve sivri kulakları ortada birleşirler. Kanat uçları çok uzayarak sivrilir ve nihayeti ejder başı şeklinde dışarıya dönüktür. Kuyruklar yelpaze gibi sarkmıştır. Batı tarafındaki kartalın kuyruğu ise, balık biçiminde nihayete ermektedir.

Gene Ulucami'nin kuzeye açılan kapısında, yukarıdaki kartalın soluna Mengüçoğlu Ahmet Şah tarafından ilâve edilen kartal arması, öne doğru eğik başı ile tevazuyu ifade etmesi bakımından dikkate değerdir. Tek parçalı bir taş üzerine kabartma olarak işlenen bu armada, kanatlar inik ve sivri uçları geriye doğru sarkıktır. Kuyruk yelpaze şeklinde açılmakta, sol ayak dallara basmaktadır.

ANADOLUDAKİ KARTAL MOTİFLİ ESERLER

Divrikte : Ulu camiinin medrese kapısının yanında bulunan kartal arması, kartalda bulunan bazı özelliklere sahip olmakla beraber, herhangi bir kuşa da benzemektedir. Geniş ve tombul bir gövdeden çıkan iki baş, sağa ve sola dönük, ayaklar gergin, pençeler ve kanatlar açıktır. Kalın boyunlu ve kulaklı iki baş, kanat diplerine doğru eğiktir.

Hacıbektaşta : Nevşehir'e bağlı Hacıbektaş kazasında geniş bir sahaya yayılmış Hacıbektaş Türbesi ve müştemelâtı bulunmaktadır. Hacıbektaş Türbesine girilen cümle kapısının basık kemerlerinin orta kilit taşında, mermer üzerine alçak kabartma olarak işlenmiş tamamen stilize ve dekoratif bir çift başlı kartal arması bulunmaktadır. Bu motif, pullu bir gövdeden çıkan başları, kapalı gagaları ve uzun kulakları ile bir süs durumundadır. Ortadaki tepelik motifinin başları birbirine bağladığı bu kartalın kanatları inik, ayakları yanyana kısa vaziyette gergin, pençeleri açık olarak kanat uçlarını kavramış, kuyruğu bolca inerek dışarı doğru açık, uçları rumî kıvrımlar halinde dışarı doğru büküktür.

(Sonu gelecek sayıda)

REKLÂMINIZI
GAZETE VE DERGİLERLE
DEĞERLENDİRİN!

BASIN
İLÂN KURUMU

YURT İÇİ VE YURT DIŞI REKLÂMLARINIZ İÇİN
HİZMETİNİZDEDİR.

Genel Müdürlük :
Cağaloğlu, Türkocağı Caddesi No. 1
İstanbul
Telefon : 27 66 00 - 27 66 01
Telgraf adresi : BASINKURUMU

(Basın : 30053)

Tarih Konuşuyor abonelerine 135 liralık 12 kitap 80 lira

1 — **Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü.**

2 — Birinci Dünya Harbinde Teşkilât-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi.

3 — **Viyana Kapılarından Dönüş ve Osman Ağa'nın Çilesi.**

4 — 1913 de Garbî Trakya'da ilk Türk Cumhuriyeti.

5 — **İkinci Dünya Harbinde Belgrad'ı Kurtaran Türk.**

6 — **Trablusgarb'da bir Avuç Kahraman.**

7 — Necid Çöllerinde Mehmet Âkif.

8 — **Millî Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler.**

9 — Siyasî Mahkûmlar Adası Malta.

10 — **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihad ve Terakki.**

11 — Üç Paşalar Kavgası.

12 — **Lavrens'e Karşı Kuşçubaşı.**

Herbiri 320 şer sahife, pantazot ciltli 12 kitap 80 liradır. Adresimize 80 lira gönderildiğinde, bu 12 kitap, derhal takdim edilecektir.

OTOMOBİL KAZANIYOR

8

TALİHLİYE OTOMOBİL

400

TALİHLİYE AKFİL KUMAŞ

AKFİL kumaşı veya AKFİL'den mamul eşya alırken Satıcıdan İkramiye kuponunu isteyiniz. Kuponun yeşil tarafını doldurup "Akfil İkramiye Servisi, Bakırköy-İstanbul" adresine postalayınız. (Not: *İsteyenlere, müracaatı üzerine tam izahname gönderilir.*)

TARİH –